

Верховний
Суд

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

щодо розгляду справ у спорах, що виникають
із спадкових правовідносин

Рішення, внесені до ЄДРСР,
за період із 2018 року по лютий 2023 року

Зміст

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	15
Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які стосуються спорів, що виникають із спадкових правовідносин	15
Підтверджені правові висновки Верховного Суду України, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	16
Відступлення від правових висновків Верховного Суду України	16
1. Спори щодо визнання заповіту недійсним	18
1.1. Виготовлення секретарем сільської ради тексту заповіту заздалегідь не є підставою для визнання його недійсним	18
1.2. Висновок про тимчасову недієздатність заповідача слід робити на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан заповідача в момент складання заповіту	19
1.3. Сумнів щодо збереження спроможності заповідача усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними сам собою не є підставою для визнання складеного в такому стані заповіту недійсним відповідно до частини першої статті 225 ЦК України	19
1.4. Будь-які дії законного представника спадкоємця не можуть вчинятися всупереч його інтересам (малолітньої особи)	21
1.5. Примат волі спадкодавця. Складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково	22
1.6. Відсутність вказівки в посвідчувальному написі нотаріуса на причину, з якої заповідач не міг підписати текст заповіту особисто, за умови підтвердження підписами свідків такого волевиявлення заповідача не свідчить про дефект форми заповіту, а отже не є підставою для визнання його недійсним	24
1.7. Заповіт, посвідчений (виданий) службовою особою (нотаріусом) на тимчасово окупованій території, на якій органи державної влади,	
2 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

посадові та службові особи України не здійснюють свої повноваження, є нікчемним	25
1.8. Наявність технічних помилок (описок) у заповіті не свідчить про порушення його форми та/або порядку посвідчення, а тому не є підставою для визнання заповіту недійсним, якщо волевиявлення заповідача було вільним і відповідало його волі	26
1.9. Положення частини четвертої статті 1254 ЦК України щодо відновлення дії попереднього заповіту є винятком із загального правила про наслідки недійсності правочину й не регулює правові наслідки нікчемності заповіту. Вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт. Суд не може зобов'язати нотаріуса вчиняти дії щодо вирішення питань, які безпосередньо належать до його компетенції	27
1.10. Несвоєчасне здійснення державної реєстрації посвідченого заповіту в Спадковому реєстрі не зумовлює його нікчемність та не є підставою для визнання заповіту недійсним	30
1.11. Особа, яка не звернулась у встановлений законом шестимісячний термін за реалізацією свого права на спадкування без поважних причин, засвідчує відсутність у спадкоємця юридичної заінтересованості у визнанні заповіту недійсним, оскільки право, за захистом якого він звертається до суду (право на спадкування), йому не належить унаслідок спливу строку на його реалізацію	31
1.12. Відсутність у тексті заповіту відомостей про те, що заповідач через фізичні вади здоров'я не може сам прочитати заповіт, а також що вчинення ним власноруч напису, що заповіт йому прочитано вголос, зміст його йому зрозумілий та з його слів записано правильно, вказує на відсутність підстави для кваліфікації заповіту як нікчемного, а тому немає і підстав для відмови у вчиненні нотаріальної дії	33
1.13. Наявність підстав для визнання заповіту недійсним має встановлюватися судом на момент його вчинення	35
2. Спори щодо спадкування права на земельну ділянку	37
2.1. Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність земельних ділянок, прийнятого	
3 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку	37
2.2. Спадкування за правом представлення – спеціальний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом	38
2.3. Факт знаходження у спадкоємця сертифіката про право на земельну ділянку (пай) не є доказом прийняття попереднім спадкоємцем спадщини (земельної ділянки) відповідно до статті 549 ЦК УРСР	40
2.4. Земельна ділянка може бути поділена в натурі між усіма спадкоємцями в частках, які їм належать, проте в разі відсутності технічної можливості такого поділу та вільного користування своєю частиною земельної ділянки, з урахуванням установлених конкретних обставин може порушуватися питання між спадкоємцями земельної ділянки щодо грошової компенсації їхніх спадкових частин	41
2.5. У разі переходу права власності на об'єкт нерухомості в порядку спадкування право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти	42
2.6. Право власності спадкоємця на земельну ділянку починається не з моменту смерті спадкодавця (відкриття спадщини), а з моменту набуття права власності на земельну ділянку на підставі прийняття спадщини	44
3. Спори щодо усунення від права на спадкування	46
3.1. Під час вирішення спору про відмову в позові про усунення від права на спадкування відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем	46
3.2. Якщо особа, яка має право на оспорення документа (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту, висловила безпосередньо або дала зрозуміти своєю поведінкою, що не буде	
4 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

реалізувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не має права його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме її попередній поведінці й має призводити до припинення зазначеного права	47
3.3. Усунення від права на спадкування особи, яка на момент подання відповідного позову вже померла, є неможливим, оскільки цивільна правоздатність такої особи вже припинилася	49
4. Спори щодо пропущення строку для прийняття спадщини	51
4.1. Визначення додаткового строку для прийняття спадщини залежить від поважності причини пропуску основного (шість місяців) строку	51
4.2. Неповідомлення секретарем виконкому сільської ради спадкоємця про відсутність права на відкриття спадщини є обставиною, що створює об'єктивні труднощі для своєчасного прийняття спадщини за запо вітом	52
4.3. Факт проживання спадкоємця за кордоном та необізнаність про смерть спадкодавця не є підставами для поновлення строку для подання заяви про прийняття спадщини	53
4.4. Незначний часовий проміжок між закінченням строку прийняття спадщини та поданням позовної заяви про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є підставою для задоволення таких вимог	54
4.5. Належними відповідачами у спрах про призначення додаткового строку для прийняття спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину у встановлений законом строк, а не органи місцевого самоврядування	55
4.6. Необізнаність спадкоємця про наявність заповіту, недобросовісна поведінка інших спадкоємців та нотаріуса щодо повідомлення такого спадкоємця про існування заповіту та наявність у нього спадкових прав є підставою для визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини	57
4.7. Перехід права на прийняття спадщини за спадковою трансмісією в розумінні статті 1276 ЦК України є можливим у межах строків для прийняття спадщини та не передбачає перехід права на подання	
5 Справи у спрах, що виникають із спадкових правовідносин	

позову про визначення додаткового строку для прийняття спадщини	59
4.8. Особливий правовий режим на тимчасово окупованій території України та необхідність установлення факту смерті, отримання свідоцтва про смерть спадкодавця на підконтрольній території України є поважною причиною пропуску спадкоємцем шестимісячного строку для прийняття спадщини	60
4.9. Поважною причиною пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини є реєстрація смерті спадкодавця як смерті невідомої особи	62
4.10. Положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлюють порядок прийняття спадщини в разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, і надають право спадкоємцям, виконавцям заповіту, кредиторам спадкодавця та іншим особам реалізувати свої права щодо спадкового майна на території України в загальному порядку	63
4.11. Виявлення нотаріусом розбіжностей між заявленими спадкоємцем правами та наданими документами після відкриття спадкової справи є об'єктивною обставиною, що не залежала від спадкоємця, і є поважною причиною для продовження строку для подання заяви про прийняття спадщини	65
4.12. Законодавство не передбачає визначення додаткового строку для відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини за заповітом	67
4.13. При визначенні додаткового строку на прийняття спадщини важливим є тривалість стаціонарного лікування та ступінь захворювання заявника, а не лише факт перебування його на лікуванні в закладі охорони здоров'я	69
4.14. Чинне законодавство не позбавляє спадкоємця права направити заяву про прийняття спадщини за допомогою засобів поштового зв'язку, а також подати її через орган місцевого самоврядування	70
5. Спори щодо складу спадщини	71
5.1. Борг спадкодавця, який він мав за життя у вигляді заборгованості	
6 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

- за аліментами, входить до складу спадщини. Водночас зобов'язання з відшкодування пені, 3 % річних та інфляційних за прострочення сплати аліментів не входить до складу спадщини 71
- 5.2. Обов'язок власника квартири, набутої як спадщина, оплачувати житлово-комунальні послуги виникає з моменту прийняття спадщини, а не з моменту отримання свідоцтва про право на спадщину та реєстрації права власності 73
- 5.3. Сума пенсії, що належала пенсіонерові, але залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю і не була отримана членами його сім'ї, у яких виникло право на її отримання, входить до складу спадщини в тому розмірі, у якому спадкодавець мав право на їх виплату на момент своєї смерті, за останні три роки. Дата звернення спадкоємця до органу Пенсійного фонду України з вимогою про виплату нарахованої за життя спадкодавця пенсії не впливає на розмір виплат та не надає органам Пенсійного фонду України права на обмеження цих виплат 75
- 5.4. Виконання вимоги кредитора щодо погашення заборгованості, яку мав спадкодавець, здійснюється виключно в межах вартості отриманого у спадщину майна та не повинне зумовити погіршення майнового стану спадкоємця 77
- 5.5. Відсутність у спадкоємця свідоцтва про право на спадщину сама собою не може бути підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора 79
- 5.6. За відсутності доказів про погашення спадкоємцем боржника боргу та письмової відмови спадкоємця в здійсненні одноразового платежу на користь кредитора має місце мовчазна відмова спадкоємця в здійсненні одноразового платежу, що є підставою для задоволення вимог кредитора в межах вартості отриманого спадкоємцем у спадщину майна 81
- 5.7. Припинення страхових виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та неоскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених страхових виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання страхових виплат. Право на такі виплати у спадкодавця зберігається, і в розумінні положень статті 1227 ЦК України ці виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю 84

5.8. Правовідносини щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди та судових витрат не є нерозривно пов'язаними з боржником (спадкодавцем) і допускають правонаступництво	85
6. Спори щодо отримання права на обов'язкову частку в спадщині	88
6.1. Цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення її розміру	88
6.2. Визначаючи, чи є особа з інвалідністю з дитинства такою, що має право на обов'язкову частку у спадковому майні, необхідно враховувати не лише факт установлення інвалідності, а й момент її набуття цією особою, а саме з дитинства (тобто до досягнення 18-річного віку)	89
6.3. Законодавство не передбачає визначення судом частки співвласника у праві спільної власності на нерухоме майно за померлим, оскільки в такому разі суд вирішуватиме питання про права особи, яка не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності	90
6.4. Заявляючи вимоги про зменшення розміру обов'язкової частки, позивач повинен довести суду та підтвердити належними й допустимими доказами підстави такого зменшення, зокрема відсутність або негативний характер відносин між спадкоємцями та спадкодавцем, неприязні стосунки у зв'язку з аморальною поведінкою спадкоємця тощо	92
7. Спори щодо тлумачення заповіту	94
7.1. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання майном, ухвалення судом рішення про тлумачення заповіту можливе лише при розгляді спору між сторонами	94
7.2. Відсутність розділових знаків і неправильне вживання деяких із них (наявність граматичних помилок) не впливають на зміст тексту заповіту, а тому не є підставою для тлумачення чіткого та зрозумілого заповіту	95
7.3. Право власності на земельну ділянку виникає на підставі правопороджувальних фактів (правочинів, адміністративних актів тощо), а посвідчується таке право державними актами, як наслідок,	
8 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

до спадщини входять не документи, що посвідчують право, зокрема державні акти про право власності на земельну ділянку, а права на саму земельну ділянку як об'єкт цивільних прав, а відсутність у заповіті прямого посилання на земельну ділянку не відмінює дійсної волі заповідача щодо настання реальних наслідків вчиненого ним правочину, що в разі його смерті спадкоємець успадкує саме земельну ділянку	98
8. Спори щодо черговості спадкування за законом	99
8.1. Безпорадний стан спадкодавця має підтверджуватися медичними документами, а не лише показаннями свідків	99
8.2. У разі спадкування за законом усиновлений і його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі, з другого, прирівнюються до його родичів за походженням, тому вони спадкують один після одного	101
8.3. Спадкування за законом – черговість кола осіб з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві	104
8.4. При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги. До таких спадкоємців також належать спадкоємці, які відмовилися від прийняття спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування або померли до відкриття спадщини, але в яких є спадкоємці за правом представлення	106
8.5. У справах щодо зміни черговості одержання права на спадкування суду необхідно дослідити всі обставини, визначені частиною другої статті 1259 ЦК України, звертаючи особливу увагу на те, хто саме піклувався про стан здоров'я спадкодавця, який потребував стороннього догляду, на тривалість часу надання матеріальної допомоги спадкодавцеві до дня його смерті, зокрема, його перебування в медичних закладах інших країн, придбання ліків, сплату комунальних послуг, придбання необхідних особистих речей для спадкодавця, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані	107
8.6. Відсутність доказів спільного проживання з особою, а саме: ведення спільного господарства, пов'язаності осіб спільним побутом, наявності взаємних прав та обов'язків, а також факт перебування спадкодавцем на соціальному обслуговуванні держави як одинокої,	
9 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

самотньої і такої, що потребує надання соціальних послуг, особи є підставою для відмови в задоволенні позову про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш ніж п'ять років до часу відкриття спадщини	110
8.7. Право трансмісара на прийняття спадщини в порядку трансмісії та право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента є самостійними суб'єктивними цивільними правами, тому спадкоємець має вчинити самостійні юридичні дії, які засвідчували б його волевиявлення, спрямоване на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця (в порядку спадкової трансмісії), так і після смерті трансмітента (спадкоємця за заповітом або за законом, який помер після відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця і не встиг її прийняти), зокрема подати дві окремі заяви про прийняття кожної із спадщин або в одній заяві зазначити про прийняття обох спадщин	111
9. Спори щодо встановлення факту прийняття спадщини	114
9.1. Відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини	114
9.2. Сама лише реєстрація місця проживання особи разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України не свідчить про своєчасність прийняття спадщини	115
10. Спори щодо визнання спадщини відумерлою	117
10.1. Незвернення спадкоємця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не є підставою для визнання спадщини відумерлою та передачі її територіальній громаді	117
10.2. Якщо спадщина відкрилася, проте не була ніким зі спадкоємців прийнята до 1 липня 2003 року, то підлягають застосуванню положення частини першої статті 555 ЦК УРСР, якщо після 1 липня 2003 року – положення статті 1277 ЦК України	118
11. Визнання права власності в порядку спадкування	120

- 11.1. Право на обов'язкову частку у спадщині не входить до складу спадщини (спадкова маса) і не може бути передано спадкоємцеві в порядку спадкування (спадкова трансмісія) 120
- 11.2. Ненадання особі, яка не є внутрішньо переміщеною особою, довідки про взяття її на облік як особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення АТО, та незвернення цієї особи до виконавчих органів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на підконтрольній Україні території із заявою про нарахування виплат не є підставою для невиплати страхових платежів 122
- 11.3. Спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її власником із часу її відкриття, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку. Однією з обов'язкових умов для задоволення віндикаційного позову є встановлення під час розгляду спорів про витребування майна, зокрема, тієї обставини, чи перебувало спірне майно у володінні позивача, який указує на порушення своїх прав як власника, на підставах, визначених законодавством, та який на момент подання позову не є власником цього майна, однак вважає себе таким 124
- 11.4. Під час вирішення спору спадкоємця за заповітом, співвласника в спільній частковій власності на спадкове майно, суду необхідно встановити, чи має відповідач право на обов'язкову частку, а також урахувати, що право спільної часткової власності поширюється на все спільне майно, а частка в праві спільної часткової власності не стосується конкретної частки майна 126
- 11.5. Спадкоємець боржника, якому невідомо про існування вимог кредитора спадкодавця, не може бути позбавлений успадкованого майна в позасудовому порядку без будь-якого повідомлення чи попереднього пред'явлення претензії кредитором, оскільки це є порушенням права власності, гарантованого статтею 41 Конституції України 128
- 11.6. Визнання права власності в порядку спадкування за заповітом є належним способом захисту прав спадкоємця, якщо вбачаються перешкоди в оформленні його спадкових прав у нотаріальному порядку 130

- 11.7. Якщо спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, припадає частка, рівна обов'язковій або більша, то правила статті 1241 ЦК України не застосовуються 132
- 12. Інші спори щодо визнання права власності в порядку спадкування 134**
- 12.1. Якщо громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру 134
- 12.2. Недійсність правочину зобов'язує повернення від однієї сторони іншій у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодування вартості того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування 135
- 12.3. Для спадкових правовідносин за правильно визначеним місцем відкриття спадщини факт її оформлення за неправильно визначеним місцем відкриття спадщини правових наслідків не породжує 137
- 12.4. Чинне законодавство не вимагає, щоб за спадковим договором одна сторона (набувач) у всіх випадках зобов'язувалася виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) лише особисто. Порядок виконання обов'язків набувача за спадковим договором (особисте чи неособисте виконання) визначається сторонами такого договору, а не законом 138
- 12.5. Та обставина, що відчужувача за спадковим договором відвідував соціальний працівник, сама собою не дає підстав для висновку про невиконання набувачем майна умов спадкового договору 139
- 12.6. Зміна думки щодо відмови від спадщини у зв'язку з невиконанням певних домовленостей надалі особою, на користь якої здійснена така відмова, не може бути достатньою підставою для визнання заяви про відмову від спадщини недійсною відповідно до положень статті 230 ЦК України 141
- 12.7. Обставини щодо неприйняття спадщини правопередником спадкоємця, встановлені судовим рішенням без залучення його до участі у справі, не є для нього обов'язковими та можуть бути спростовані в загальному порядку таким спадкоємцем в іншій справі, у якій він бере участь 142

12.8. На вимогу про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину поширюється позовна давність	145
12.9. Встановлення державним нотаріусом особи на підставі паспорта громадянина України, який не містив фотокартки при досягненні ним 45-річного віку, є підставою для застосування дисциплінарного стягнення до нотаріуса, а не підставою для визнання недійсною заяви про відмову від спадщини	146
13. Спадкування корпоративних прав	148
13.1. Лише після прийняття вищим органом товариства позитивного рішення спадкоємець (правонаступник) частки у статутному капіталі може стати учасником відповідного товариства. У разі відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства або відмови товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала померлому учаснику. У цих випадках розмір статутного капіталу товариства підлягає зменшенню	148
13.2. Частка у статутному капіталі, що була відчужена за життя спадкодавцем на підставі договору дарування іншій особі, не може перейти до спадкової маси після смерті дарувальника, оскільки таке майно є особистою приватною власністю особи, якій воно подароване, тому підстав для визнання незаконної відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії щодо включення частки у статутному капіталі до спадкової маси спадкодавця немає	151
13.3. Якщо права спадкоємця вже захищені шляхом витребування майна згідно з раніше ухваленим рішенням суду, додаткові визнання угод щодо переходу права власності на спірне майно недійсними не вимагається та суперечить загальним засадам цивільного законодавства, оскільки одночасно пред'явлені віндикаційний і негаторний позови є взаємовиключними	152
14. Процесуальні питання, що виникають із спадкових правовідносин	154
14.1. Спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає процесуальні права й обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя	154

- 14.2. Особи, які не брали участі у справі, але ухвалене судове рішення завдає їм шкоди, що виражається у несприятливих для них наслідках, мають право на апеляційне оскарження 156
- 14.3. У разі смерті боржника за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні 158
- 14.4. Справи у спорах щодо спадкування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження 159
- 14.5. Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися до суду із заявою про встановлення цих фактів, яка в разі відсутності спору про право розглядається в порядку окремого провадження 160
- 14.6. Якщо позов пред'явлено до померлої особи, то відповідно до пункту 1 частини першої статті 205 ЦПК України 2004 року суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.
Якщо правонаступництво у справі допускається, то правонаступників можна залучити тільки у випадку, коли смерть особи настала після набуття нею статусу сторони у справі, тобто після відкриття провадження у справі 162
- 14.7. Вимоги про встановлення факту родинних відносин та визнання права власності в порядку спадкування можуть розглядатися судом разом у межах позовного провадження 164
- 14.8. Факт смерті відчужувача за спадковим договором до вирішення справи судом допускає правонаступництво, тому відповідно до положень статті 55 ЦПК України суди мають зупинити провадження у справі та вирішити питання про залучення до участі у справі правонаступника померлого відчужувача 167

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин:

постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц (провадження № 14-652цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854756>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 522/7636/14-ц (провадження № 14-636цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82095857>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 522/2110/15-ц (провадження № 14-247цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834996>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 522/2201/15-ц (провадження № 14-179цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684950>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 183/1617/16-ц, провадження № 14-208цс18

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 368/54/17, провадження № 14-487цс19

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86105173>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2019 у справі № 392/1213/17 (провадження № 14-292цс19)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84975970>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 червня 2020 у справі № 179/1043/16-ц (провадження № 14-63цс20)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458957>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 522/9893/17 (провадження № 14-173цс20)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794>

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які стосуються спорів, що виникають із спадкових правовідносин:

постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 490/13285/13-а (провадження № 11-807апп18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654154>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 307/2765/15-ц (провадження № 14-206цс18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74838867>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 522/407/15-ц (провадження № 14-53цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469649>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 286/3516/16-ц (провадження № 14-95цс19)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854709>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі

№ 808/1346/18 (провадження № 11-1499апп18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574012>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 284/252/17 (провадження №14-248цс19)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82997473>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 750/7865/18 (провадження №14-392цс19)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84274314>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 761/27538/17(провадження № 14-12цс19)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80522364>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 листопада 2018 року у справі № 200/14855/16-а (провадження № 11-951апп18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77763951>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 523/9076/16-ц (провадження № 14-61цс18)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469613>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 року у справі № 653/1096/16-ц (провадження № 14-181цс18)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538>

Підтверджені правові висновки Верховного Суду України, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин:

постанова від 26 вересня 2012 року, справа № 6-85цс12

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26347528>

постанова від 4 листопада 2015 року, справа № 6-1486цс15

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53241368>

постанова від 29 лютого 2012 року, справа № 6-9цс12

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21840087>

постанова від 11 грудня 2013 року, справа № 6-121цс13

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36369574>

постанова від 24 червня 2015 року, справа № 6-251цс15

<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-251cs15>

постанова від 3 лютого 2016 року, справа № 6-885цс15

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55609697>

постанова від 6 вересня 2017 року, справі № 6-1844цс16

<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1844cs16>

Відступлення від правових висновків Верховного Суду України:

постанова від 20 лютого 2013 року, справа № 6-2цс13

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/30112973>

постанова від 5 жовтня 2016 року, справа № 6-2329цс16

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61942656>

постанова від 23 листопада 2016 року, справа № 6-3113цс15

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63213030>

постанова від 8 квітня 2015 року, справа № 6-33цс15

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/43533922>

постанова від 17 лютого 2016 року, справа № 6-31цс16

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/56061264>

постанова від 27 січня 2016 року, справа №6- 2913цс15

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/55343351>

постанова від 5 жовтня 2016 року, справа № 181/698/14-ц

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/61942656>

1. Спори щодо визнання заповіту недійсним

1.1. Виготовлення секретарем сільської ради тексту заповіту заздалегід не є підставою для визнання його недійсним

16 травня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визнання заповіту недійсним.

За результатами розгляду Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що померла бабуся позивача, яка склала заповіт та заповіла все своє майно на користь свого сина. У зв'язку з хворобою заповідача та неможливістю підписати власноруч заповіт, за її дорученням, у порядку статті 1253 ЦК України та пункту 1.4 розділу III Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, що затверджений наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 року № 3306/5, заповіт був посвідчений при двох свідках, особу і дієздатність яких перевірено посадовою особою, яка вчиняла цю нотаріальну дію – секретарем сільської ради.

Відповідно до частин першої – третьої статті 1247 ЦК України заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251 – 1252 цього Кодексу.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд погодився з позицією судів першої та апеляційної інстанцій про те, що спірний заповіт було складено з дотриманням вимог закону, виготовлення секретарем сільської ради тексту спірного заповіту заздалегід не є підставою для визнання цього заповіту недійсним, оскільки заповідач не могла самотійно прийти у сільську раду, а тому секретар сільської ради в усному порядку з'ясував волевиявлення заповідача, підготував проекти документів поза місцем проживання останньої, а потім посвідчив заповіт за встановленою законом процедурою у присутності заповідача.

Постановою Верховного Суду від 16 травня 2018 року рішення Костопільського районного суду Рівненської області від 14 серпня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 07 грудня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 564/1226/16-ц (провадження № 61-1342св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74342481>.

1.2. Висновок про тимчасову недієздатність заповідача слід робити на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан заповідача в момент складання заповіту

06 березня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визнання заповіту недійсним, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до частини першої статті 225 ЦК України правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» визначена презумпція психічного здоров'я, суть якої полягає в тому, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Заповіт оспорюється позивачем (дружиною спадкодавця) з підстав, передбачених частиною першою статті 225 ЦК України, в обґрунтування позову вона зазначила про хворобу свого чоловіка, яка позбавляла його можливості підписати заповіт.

Суди першої та апеляційної інстанцій не взяли до уваги висновок посмертної судово-психіатричної експертизи від 31 січня 2014 року, яким підтверджено недієздатність учасника правочину та його внутрішній, психічний стан саме в момент вчинення правочину – складання заповіту, Касаційний цивільний суд скасував судові рішення районного та апеляційного судів, прийняв нову постанову, якою позов позивача про визнання заповіту недійсним задоволено.

Відповідний правовий висновок висловлений у постанові Верховного Суду України від 29 лютого 2012 року в справі № 6-9цс12, з яким можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21840087>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 березня 2018 року у справі № 1111/4895/12 (провадження № 61-2700св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72850443>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 20 червня 2018 року у справі № 161/17119/16-ц (провадження № 61-11268св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74809229>;
- 2) від 24 березня 2020 року у справі № 639/4285/18 (провадження № 61-1229св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88425425>.

1.3. Сумнів щодо збереження спроможності заповідача усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними сам собою не є підставою для визнання складеного

в такому стані заповіту недійсним відповідно до частини першої статті 225 ЦК України

18 лютого 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Чернівецького міського нотаріального округу Войціховський А. В., про визнання недійсним заповіту.

Суд установив, що при зверненні до нотаріальної контори ОСОБА_1 стало відомо про те, що її батько склав заповіт на користь відповідача.

Відповідно до висновку експерта комплексної посмертної судово-медичної та судово-психіатричної експертизи, варто піддати сумніву збереження спроможності заповідача до здатності повноцінного усвідомлювання значення своїх дій та керування ними, через наявність органічного ураження головного мозку протягом так званого «підекспертного періоду» (з моменту надходження на стаціонарне лікування і до моменту настання смерті), зокрема і в момент складання заповіту.

Дати категоричну відповідь про наявність указаних вище психічних розладів у підекспертного та про ступінь і глибину їх вираженості у заповідача не було можливим, оскільки у наданій на дослідження медичній карті стаціонарного хворого детально описані зміни його неврологічного стану за період стаціонарного лікування, а у матеріалах цивільної справи відсутні дані щодо особливостей його психічного стану після виписки із стаціонару, що могло б слугувати об'єктивними клініко-діагностичними показниками його психічної діяльності у зазначений період часу.

Рішенням районного суду позов задоволено та визнано заповіт недійсним, оскільки станом на момент складання заповіту заповідач під впливом наявних у нього захворювань, які впливали на його здатність оцінювати свої дії та адекватно їх сприймати, не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано та прийнято нову постанову, якою у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд апеляційної інстанції виходив із презумпції психічного здоров'я заповідача, суть якої полягає у тому, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, поки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та у порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами України.

Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду з огляду на таке.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій

та (або) не могла керувати ними. Для встановлення психічного стану заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу.

Відповідно до частини першої статті 225 ЦК України правочин, який дієздатна фізична особа вчинила в момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чії цивільні права або інтереси порушені.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та приймаючи нову постанову, суд апеляційної інстанції, надавши належну оцінку наявним доказам, встановивши відсутність належних та допустимих доказів того, що під час складання заповіту заповідач не усвідомлював значення своїх дій та не міг керувати ними, та ураховуючи те, що проведеною у справі експертизою не було встановлено абсолютної його неспроможності у момент складання ним заповіту розуміти значення своїх дій та керувати ними, а посилання на те, що варто піддати сумніву збереження спроможності на здатність заповідача усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, саме по собі не є підставою для визнання складеного у такому стані заповіту недійсним відповідно до частини першої статті 225 ЦК України, дійшов обгрунтованого висновку про відсутність правових підстав для визнання оспорюваного заповіту недійсним.

Розгляд вимог про визнання правочину недійсним на підставі статті 225 ЦК України здійснюється з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів, які підтверджують чи спростовують доводи позивача про те, що в момент укладення оспорюваного правочину особа не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними.

Постановою Верховного Суду від 18 лютого 2021 року постанову Чернівецького апеляційного суду від 16 січня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 18 лютого 2021 року у справі № 727/9908/17-ц (провадження № 61-13574св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9504218515>.

1.4. Будь-які дії законного представника спадкоємця не можуть вчинятися всупереч його інтересам (малолітньої особи)

28 листопада 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4, яка діяла в інтересах малолітнього ОСОБА_5, Уторопської сільської ради Косівського району Івано-Франківської області, про скасування заповіту, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що помер син позивача, який перебував у фактичних шлюбних відносинах з відповідачем та усиновив ОСОБА_5. Заповідач заповів все своє майно на користь усиновленої малолітньої дитини.

Відповідач позовні вимоги частково визнала і не заперечувала, щоб все майно було поділене на три частини. Із цим визнанням позову з відповідачем погодився як суд першої інстанції, так і апеляційний суд. Однак не врахували, що позивач діяла в інтересах малолітньої особи.

Аналіз змісту глави 85 ЦК України свідчить, що у цивільному законодавстві не передбачено можливості скасування заповіту за позовом заінтересованої особи в судовому порядку. Право скасувати заповіт належить лише заповідачу (стаття 1254 ЦК України). Тоді як за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (частина друга статті 1257 ЦК України).

Згідно з частиною п'ятою статті 174 ЦПК України (у редакції, чинній на момент ухвалення рішення суду першої інстанції) суд не приймає відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Постановою Верховного Суду від 28 листопада 2018 року рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 02 листопада 2005 року та ухвалу Апеляційного суду Івано-Франківської області від 19 липня 2016 року скасовано та відмовлено у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 листопада 2018 року у справі № 2-1201/2005 (провадження № 61-13700св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78298716>.

1.5. Примат волі спадкодавця. Складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково

26 червня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_4 ОСОБА_3, третя особа – Княжицька сільська рада Києво-Святошинського району Київської області, про визнання права власності на спадкове майно.

Суди встановили, що спадкодавець за життя склала в один день два заповіти на одну й ту саму особу, в першому заповіті вона заповідала все своє майно, а в другому лише земельну частку (пай). Позивач просила визнати за нею право власності в порядку спадкування за законом на майно, що входило до спадщини за першим заповітом.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду в задоволенні позову позивачу відмовлено, суди вважали, що заповіти, які

посвідчені однією особою, стосуються одного спадкоємця, тому не суперечать один одному, лише уточнюють у частині, що стосується земельної ділянки.

Однак Касаційний цивільний суд не погоджується з цим висновком з огляду на таке.

Аналіз частини другої та третьої статті 1254 ЦК України дозволяє констатувати, що законодавець для випадку, коли заповідачем складено декілька заповітів, передбачив правила, що повинні враховуватися для того, щоб визначити, який саме заповіт (заповіти) визначає (визначають) спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкове майно. Такі правила полягають в тому, що:

по-перше, внаслідок складення нового заповіту відбувається втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту;

по-друге, внаслідок складення нового заповіту відбувається часткова втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт частково суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт тільки частково скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі двох заповітів.

Тлумачення частини третьої статті 1254 ЦК України свідчить, що складення нового заповіту, яким зменшено обсяг спадкової маси, порівняно з попереднім, але не змінено спадкодавця, скасовує попередній заповіт у відповідній частині, оскільки спадкодавець визначив спадкоємця тільки щодо частини спадщини.

Таким чином, визначення спадкоємця на право на земельну ділянку (пай) має відбуватися згідно з другим заповітом, а все інше спадкове майно повинно спадкуватися на підставі закону, як частина спадщини, що не охоплена заповітом відповідно до частини першої статті 1245 ЦК України – частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

Також під час розгляду справи суди не встановили, хто із спадкоємців має право на спадкування спадщини за законом, що не охоплена заповітом.

Постановою Верховного Суду від 26 червня 2019 року рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 18 квітня 2018 року та постанову Апеляційного суду Київської області від 18 липня 2018 року скасовано та передано справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 369/3186/17 (провадження № 61-42486св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82797694>.

Аналогічна позиція сформульована у постанові Верховного Суду від 16 грудня 2020 року у справі № 139/1206/19 (провадження № 61-11354св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93749572>.

1.6. Відсутність вказівки в посвідчувальному написі нотаріуса на причину, з якої заповідач не міг підписати текст заповіту особисто, за умови підтвердження підписами свідків такого волевиявлення заповідача не свідчить про дефект форми заповіту, а отже не є підставою для визнання його недійсним

06 березня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про визнання заповіту недійсним.

Судами встановили, що матір'ю позивача ОСОБА_4 у 2010 році було вчинено заповіт, посвідчений сільською радою, яким на випадок своєї смерті спадкодавець заповіла сторонам у справі в рівних частках все своє майно, де б воно не було і з чого б воно не складалося, що їй належатиме на день смерті і на що вона за законом матиме право. Вказаний заповіт посвідчено вдома у заповідача через її похилий вік. У зв'язку з неможливістю заповідача прочитати і підписати заповіт, текст заповіту вголос прочитано і підписано ОСОБА_7 та в присутності двох свідків. ІНФОРМАЦІЯ_1 мати позивача померла.

Рішенням районного суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, позов задоволено. Ухвалу апеляційного суду мотивовано тим, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про недійсність заповіту, в якому не вказано причини (фізичної вади, стану здоров'я) вчинення підпису від імені заповідача іншою особою.

Верховний Суд не погодився з рішеннями судів попередніх інстанцій та відмовив в задоволенні позовних вимог з огляду на таке.

Відповідно до положень частини другої статті 1247 ЦК України (тут і далі у редакції чинній, на дату посвідчення заповіту) заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу.

За змістом частини четвертої статті 207 ЦК України якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє.

Обставин про те, що волевиявлення заповідача залишити 1/3 спадку ОСОБА_2, яка здійснювала за нею догляд, не було вільним та не відповідало її волі, не встановлено, а наявність у ОСОБА_4 хвороби й неможливість у зв'язку з цим підписати заповіт особисто підтверджується підписами двох свідків.

Таким чином, сама по собі відсутність вказівки у посвідчувальному написі на причину, з якої текст заповіту не міг бути підписаний заповідачем особисто, за встановлених обставин неможливості підпису заповіт ОСОБА_4

за станом здоров'я не свідчить про дефект форми заповіту та його недійсність у зв'язку з цим.

З урахуванням викладеного висновку про те, що оспорюваний заповіт складено із порушенням вимог щодо його форми, встановлених частиною другою статті 1247 ЦК України та пунктом 13 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, суди дійшли внаслідок неправильного застосування норм матеріального права, що згідно зі статтею 412 ЦПК України є підставою скасування судових рішень у справі та відмови у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 березня 2018 року у справі № 0910/1403/2012-ц (провадження № 61-2900св18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72850426>.

1.7. Заповіт, посвідчений (виданий) службовою особою (нотаріусом) на тимчасово окупованій території, на якій органи державної влади, посадові та службові особи України не здійснюють свої повноваження, є нікчемним

28 серпня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про визнання права власності на квартиру в порядку спадкування за заповітом.

Суди встановили, що після бабусі позивача – ОСОБА_4 залишилося спадкове майно, а саме, квартира, яку вона заповіла ОСОБА_1. ОСОБА_4 не могла за станом здоров'я виїхати за межі тимчасово окупованої території, заповіт було посвідчено нотаріусом на окупованій території.

Рішенням Артемівського міськрайонного суду Донецької області встановлено факт смерті ОСОБА_4 у місті Донецьку. Після смерті бабусі ОСОБА_1 фактично прийняв спадщину за заповітом щодо нерухомого майна і не відмовлявся від неї, проте нотаріусом йому було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з тим, що заповіт був складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення.

Рішенням міськрайонного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 про визнання за ним в порядку спадкування за заповітом право власності на квартиру відмовлено.

Верховний Суду погодився з таким рішенням судів з огляду на таке.

Відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2014 року № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження,

та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення», до зазначених населених пунктів належить місто Донецьк.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

До таких актів належить і заповіт ОСОБА_4, посвідчений нотаріусом Донецької Народної Республіки Донецького міського нотаріального округу, оскільки він посвідчений (виданий) службовою особою (нотаріусом) на тимчасово окупованій території, на якій органи державної влади, посадові та службові особи України не здійснюють свої повноваження.

Оскільки зазначений заповіт відповідно до положень статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсним і не створює правових наслідків, тобто є нікчемним, суди дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для визнання за ОСОБА_1 права власності на спадкове майно за цим заповітом.

Постановою Верховного Суду від 28 серпня 2020 року рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 25 вересня 2019 року та постанову Дніпровського апеляційного суду від 18 лютого 2020 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 серпня 2020 року у справі № 185/2052/19 (провадження № 61-4920св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91260421>.

1.8. Наявність технічних помилок (описок) у заповіті не свідчить про порушення його форми та/або порядку посвідчення, а тому не є підставою для визнання заповіту недійсним, якщо волевиявлення заповідача було вільним і відповідало його волі

12 січня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Вищеверещаківської сільської ради Олександрівського району Кіровоградської області (далі – Вищеверещаківська сільська рада), ОСОБА_2 та ОСОБА_3 про визнання заповіту недійсним.

Суд установив, що матір позивача – ОСОБА_4 склала на ім'я ОСОБА_1 заповіт, яким заповіла йому все своє майно. Після смерті матері ОСОБА_1

дізнався про існування нового заповіту, яким ОСОБА_4 заповіла все своє майно своїм онукам – ОСОБА_2 та ОСОБА_3 (діти від першого шлюбу ОСОБА_1).

Звертаючись до суду з позовом та подаючи касаційну скаргу, ОСОБА_1 посилався на те, що оспорюваний заповіт складено під тиском з використанням хворобливого фізичного стану його матері. Крім того, при складенні та посвідченні заповіту не дотримано форму № 45 додатку 25 Правил ведення нотаріального діловодства.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Погоджуючись з рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, Верховний Суд звернув увагу на таке.

У статті 1257 ЦК України передбачено вичерпний перелік підстав для визнання заповіту недійсним та зазначено, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

Суди першої та апеляційної інстанцій на підставі належним чином оцінених доказів, поданих сторонами, правильно встановили, що заповіт відповідає вимогам закону щодо його форми та порядку укладення, особу заповідача встановлено за паспортом із зазначенням у заповіті реєстраційного номера облікової картки платника податків, підписаний особисто заповідачем, зазначено місце складення заповіту, вказано дату й місце його посвідчення, посвідчений уповноваженою на те особою, яка перевірила дієздатність заповідача і з'ясувала її дійсну волю щодо розпорядження майном.

Крім того, Верховний Суд звернув увагу на те, що технічні помилки (описки) у заповіті не впливають на його дійсність, не свідчать про порушення його форми та порядку посвідчення. Помилки (описки) не є тими порушеннями, які впливають на форму та посвідчення заповіту, що було б підставою для визнання заповіту недійсним.

Постановою Верховного Суду від 12 січня 2021 року рішення Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 29 січня 2020 року та постанову Кропивницького апеляційного суду від 07 травня 2020 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 січня 2021 року у справі № 397/1396/19 (провадження № 61-14040св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/94151238>.

1.9. Положення частини четвертої статті 1254 ЦК України щодо відновлення дії попереднього заповіту є винятком із загального правила про наслідки недійсності правочину й не регулює правові наслідки нікчемності заповіту.

Вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт.

Суд не може зобов'язати нотаріуса вчиняти дії щодо вирішення питань, які безпосередньо належать до його компетенції

01 березня 2021 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до приватного нотаріуса Вознесенського районного нотаріального округу Миколаївської області, треті особи: ОСОБА_2, ОСОБА_3, про визнання незаконною та скасування постанови приватного нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії, зобов'язання видати свідоцтво про право на спадщину за заповітом.

ОСОБА_1 свої вимоги мотивувала тим, що є спадкоємцем за заповітом, складеним ОСОБА_4, яка померла. Ця особа також склала заповіт на ім'я ОСОБА_5 та ОСОБА_6. У постанові Верховного Суду, прийнятій у справі про визнання недійсним останнього заповіту, зазначено, що заповіт, складений ОСОБА_4 на користь ОСОБА_5 та ОСОБА_6, є нікчемним на підставі статті 1257 ЦК України, оскільки складений з порушенням порядку його посвідчення. Заповіт є нікчемним відповідно до закону, тому відсутні підстави для визнання його недійсним.

Проте приватний нотаріус Вознесенського районного нотаріального округу відмовив ОСОБА_1 у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом, мотивуючи тим, що хоча рішенням суду заповіт визнаний нікчемним, ця обставина чинність попереднього заповіту на користь позивача не відновлює.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову.

Верховний Суд не погодився з таким висновком судів з огляду на таке.

Нікчемність правочину має місце тільки у разі, коли існує пряма вказівка закону про кваліфікацію того або іншого правочину як нікчемного.

Оспорюваний правочин визнається недійсним судом, якщо одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом (частина третя статті 215 ЦК України). Правочин, недійсність якого не встановлена законом (оспорюваний правочин), створює правові наслідки (набуття, зміну або припинення прав та обов'язків), на які він був направлений до моменту визнання його недійсним на підставі рішення суду. Оспорювання правочину відбувається тільки за ініціативою його сторони або іншої заінтересованої особи шляхом пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним (позов про оспорювання правочину, рецисорний позов).

Водночас нікчемним є той правочин, недійсність якого встановлена законом, і для визнання його недійсним не вимагається рішення суду (частина друга статті 215 ЦК України). Нікчемність правочину конструюється за допомогою «текстуальної» недійсності, оскільки вона існує тільки у разі

прямої вказівки закону. Така пряма вказівка може втілюватися, зокрема, в термінах «нікчемний», «є недійсним». Нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, не створює юридичних наслідків, тобто, не «породжує» (змінює чи припиняє) цивільних прав та обов'язків.

Тлумачення статей 216 та 1254 ЦК України свідчить, що частина четверта статті 1254 ЦК України стосується тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через дефект волі заповідача на підставі статті 225 ЦК України чи статті 231 ЦК України, дія попереднього заповіту відновлюється.

Частина четверта статті 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного заповіту і не може регулювати правові наслідки нікчемності заповіту, оскільки нікчемний заповіт не створює жодного правового результату. У разі нікчемності другого заповіту йдеться не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт. Положення частини четвертої статті 1254 ЦК України є винятком із загального правила про наслідки недійсності правочину і не можуть бути застосовані за аналогією закону.

Що стосується позовної вимоги про визнання незаконною та скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії, то суди першої та апеляційної інстанцій не врахували, що нікчемний заповіт не створює настання правових наслідків, тому не впливає на попередній заповіт та не може його відновлювати чи скасовувати. Тому доводи касаційної скарги, що наступний нікчемний заповіт не скасовує попередній, є обґрунтованими.

Відмовляючи ОСОБА_1 у задоволенні позову про зобов'язання нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину, суди виходили з того, що дії нотаріуса та оскаржена постанова відповідають вимогам чинного законодавства. Підстави для визнання незаконною та скасування постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії відсутні, тому не підлягає задоволенню і вимога позивача про зобов'язання нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину за заповітом. При цьому суди не звернули уваги на те, що суд не може зобов'язати нотаріуса вчиняти дії щодо вирішення питань, які безпосередньо належать до його компетенції. Таким чином, у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 у цій частині необхідно відмовити із зазначеної підстави.

Постановою Верховного Суду від 01 березня 2021 року рішення Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 12 серпня 2019 року та постанову Миколаївського апеляційного суду від 24 жовтня 2019 року скасовано, ухвалено нове рішення про визнання незаконною та скасування постанови приватного нотаріуса Вознесенського районного нотаріального округу Миколаївської області про відмову у вчиненні нотаріальної дії. У задоволенні позову про зобов'язання нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину за заповітом відмовлено.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 березня 2021 року у справі № 473/1878/19 (провадження № 61-20469сво19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/959049375>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 1 вересня 2021 року у справі № 185/9807/19 (провадження № 61-11410св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99362640>;
- 2) від 3 вересня 2021 року у справі № 556/2062/17 (провадження № 61-6095св19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521803>.

1.10. Несвоєчасне здійснення державної реєстрації посвідченого заповіту в Спадковому реєстрі не зумовлює його нікчемність та не є підставою для визнання заповіту недійсним

17 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: Наливайківська сільська рада Макарівського району Київської області, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу, про визнання заповіту недійсним.

Суд установив, що спочатку заповідач ОСОБА_4 склав заповіт, посвідчений державним нотаріусом, на користь ОСОБА_1. Пізніше ОСОБА_4 склав ще один заповіт, посвідчений секретарем сільської ради, за яким усе своє майно заповів племінниці ОСОБА_2. Позивач стверджувала, що оспорюваний заповіт зареєстровано в Спадковому реєстрі з порушенням строку внесення, тому вважала, що підпис на другому заповіті зроблено іншою особою. За результатами проведеної експертизи встановлено, що підписи у другому заповіті та у журналі реєстрації нотаріальних дій сільської ради виконані ОСОБА_4.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовив у зв'язку з тим, що оспорюваний заповіт посвідчено уповноваженою особою, а саме секретарем сільської ради у приміщенні сільської ради; заповіт відповідає вимогам закону щодо його форми та змісту, зокрема містить час та місце його посвідчення; заповіт було прочитано вголос та підписано особисто заповідачем. При цьому позивач не надала належних доказів на підтвердження того, що волевиявлення заповідача під час посвідчення заповіту не було вільним і не відповідало його волі. Порушення посадовими особами органів місцевого самоврядування строку внесення відомостей щодо посвідченого заповіту до Спадкового реєстру не свідчить про те, що волевиявлення заповідача під час посвідчення заповіту не було вільним і не відповідало його волі. Ця обставина не є визначеною законом підставою для визнання вказаного заповіту недійсним. Верховний Суд погодився з таким висновком судів з огляду на таке.

Верховний Суд погодився з таким висновком судів з огляду на таке.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (частини перша та друга статті 1257 ЦК України).

Верховний Суд звернув увагу на те, що заповіт має бути посвідчений нотаріусом чи іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251–1252 цього Кодексу. Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України (частини третя та четверта статті 1247 ЦК України).

Тлумачення норм цивільного законодавства свідчить, що несвоєчасне здійснення державної реєстрації посвідченого заповіту в Спадковому реєстрі не зумовлює його нікчемність та не є підставою для оспорюваності заповіту.

Несвоєчасне подання (вже після смерті заповідача) посадовою особою органу місцевого самоврядування реєстратору заяви про реєстрацію заповіту ОСОБА_4 у Спадковому реєстрі є порушенням, допущеним секретарем сільської ради, яке не впливає на волевиявлення спадкодавця щодо розпорядження власним майном, а лише свідчить про недобросовісне виконання секретарем сільської ради своїх обов'язків щодо вчинення нотаріальних дій та не є підставою для оспорюваності заповіту.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 листопада 2021 року у справі № 755/8776/18 (провадження № 61-4841св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240485>.

1.11. Особа, яка не звернулась у встановлений законом шестимісячний термін за реалізацією свого права на спадкування без поважних причин, засвідчує відсутність у спадкоємця юридичної заінтересованості у визнанні заповіту недійсним, оскільки право, за захистом якого він звертається до суду (право на спадкування), йому не належить унаслідок спливу строку на його реалізацію

05 лютого 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: Четверта львівська державна нотаріальна контора, ОСОБА_3 про визнання недійсним заповіту, скасування свідоцтва про право на спадщину за заповітом, скасування державної реєстрації права власності на частину житлового будинку.

Судами встановлено, що спадкодавець, батько позивача, за життя склав заповіт, за яким все належне йому майно, зокрема житловий будинок, заповів ОСОБА_2, остання прийняла спадщину та отримала свідоцтво про право на спадщину за заповітом від 14 червня 2012 року, зареєструвавши за собою право власності на спадкове майно.

Позивач на час відкриття спадщини постійно не проживав із спадкодавцем та впродовж шестимісячного строку з часу відкриття спадщини не подав нотаріусу заяву про прийняття спадщини.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено.

Суди попередніх інстанцій, задовольняючи позовні вимоги, виходили з того, що оспорюваний заповіт ОСОБА_4 від 07 вересня 2009 року за формою та змістом не відповідає вимогам цивільного законодавства та дійсній волі заповідача, оскільки нотаріусом не здійснено застереження «Виправленому вірити» поруч з таким виправленням, відсутня дата його здійснення, а також підпис особи, яка вчиняла нотаріальну дію.

Обґрунтовуючи наявність у позивача права на звернення до суду з позовом, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й суд апеляційної інстанції, виходив з того, що спадкові права позивача порушено, оскільки він є рідним сином заповідача, а тому відповідно до правил статті 1261 ЦК України є спадкоємцем першої черги за законом.

Верховний Суд не погодився з такими висновками судів попередніх інстанцій, у задоволенні позову ОСОБА_1 про визнання заповіту недійсним, скасування свідоцтва про право на спадщину, скасування державної реєстрації відмовив з огляду на таке.

Позивач, звертаючись до суду з позовом про визнання заповіту недійсним, повинен довести конкретні факти порушення його прав та інтересів вказаним правочином.

Критерієм заінтересованості позивача в оспорюванні заповіту є:

- 1) права і законні інтереси заінтересованої особи безпосередньо порушені правочином;
- 2) у результаті визнання заповіту недійсним майнові інтереси заінтересованої особи будуть відновлені.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини (частина перша статті 1269 ЦК України).

Отже, право на спадщину виникає з моменту її відкриття, і закон зобов'язує спадкоємця, який постійно не проживав зі спадкодавцем, у шестимісячний строк подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини.

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Таким чином, позивач, будучи обізнаним про смерть батька протягом 2010–2019 років, у передбаченому законом порядку не вчинив дій щодо прийняття спадщини та з часу її відкриття не заявив про свої спадкові права. Питання про встановлення додаткового строку для прийняття спадщини після смерті батька позивач також не порушував (стаття 1272 ЦК України).

Враховуючи, що позивач не є особою, яка прийняла спадщину після смерті батька, Верховний Суд дійшов висновку, що оспорюваний заповіт на його спадкові права не впливає та їх не порушує.

У позивача відсутня юридична заінтересованість у встановленні заповіту недійсним, оскільки право, за захистом якого позивач звернувся до суду (право на спадкування), йому не належить внаслідок спливу строку на його реалізацію.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 лютого 2020 року у справі № 463/579/18 (провадження № 61-11961св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240485>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 16 лютого 2022 року у справі № 204/9057/19 (провадження № 61-12288св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466680>.

1.12. Відсутність у тексті заповіту відомостей про те, що заповідач через фізичні вади здоров'я не може сам прочитати заповіт, а також що вчинення ним власноруч напису, що заповіт йому прочитано вголос, зміст його йому зрозумілий та з його слів записано правильно, вказує на відсутність підстави для кваліфікації заповіту як нікчемного, а тому немає і підстав для відмови у вчиненні нотаріальної дії

20 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Третьої львівської державної нотаріальної контори про скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальних дій.

Суд установив, що ОСОБА_1 після смерті свого батька ОСОБА_2 звернувся до державної нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини за заповітом, який був посвідчений радником з консульських питань Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. У заповіті зазначено, що спадкодавець належну йому частину квартири заповів сину ОСОБА_1; заповіт прочитано йому вголос і підписано ним власноручно у присутності радника з консульських питань у приміщенні консульською відділу Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. Державний нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину на майно ОСОБА_2, зазначивши про відсутність у тексті заповіту відомостей про те, що заповідач через фізичні вади здоров'я не може сам прочитати заповіт та інше. Також у висновку доцента кафедри офтальмології ЛНМУ зазначено про ймовірність втрати зору спадкодавця.

Місцевий суд відмовив у задоволенні позовних вимог через їх недоведеність.

Апеляційний суд змінив рішення місцевого суду, зазначивши, що заповіт вголос прочитав радник з консульських питань посольства України у Великобританії, що в даному випадку недопустимо, оскільки заповіт мав бути прочитаний іншою незаінтересованою особою – свідком, що не було зроблено. З урахуванням того, що у заповіті відсутня інформація про те, що заповіт посвідчувався в присутності свідків, колегія суддів погоджується з тим, що відповідно до вимог частини першої статті 1257 ЦК України цей заповіт є нікчемним, як такий, що складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення.

Верховний Суд скасував рішення судів і задовольнив позовні вимоги спадкоємця з огляду на таке.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (стаття 1253 ЦК України, абзац третій частини другої статті 1248 ЦК України). У випадках, встановлених абзацом третім частини другої статті 1248 і статтею 1252 цього Кодексу, присутність не менш як двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою (частина друга статті 1253 ЦК України).

За загальним правилом нотаріальне посвідчення такого правочину, як заповіт в Україні здійснюється нотаріусом; нотаріальне посвідчення заповіту за кордоном покладено на консульські установи та дипломатичні представництва України; право на заповіт може бути здійснене протягом усього життя особи і включає в себе як право на складення заповіту або кількох заповітів, так і права на їх зміну чи скасування. Усі наведені правомочності заповідача в сукупності із засобами їх правової охорони та захисту є реалізацією свободи заповіту, яка є принципом спадкового права; свобода заповіту охоплює особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача.

Кваліфікація заповіту як нікчемного із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, порушить принцип свободи заповіту. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні і посвідченні заповіту кваліфікація останнього як нікчемного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю. Тільки у разі наявності фізичних вад у заповідача, які позбавляють його можливості прочитати заповіт, посвідчення заповіту відбувається лише при свідках. І саме у цьому разі недотримання такої вимоги щодо порядку посвідчення заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України має наслідком нікчемність заповіту.

Верховний Суд зазначав, що тлумачення статті 50 Закону України «Про нотаріат» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) свідчить, що слід розмежовувати оскарження: 1) нотаріальної дії, 2) відмови

у вчиненні нотаріальної дії; 3) нотаріального акта. Таке оскарження може бути реалізоване у тому випадку, якщо звернення з такою вимогою може призвести до відновлення порушеного права або інтересу.

У справі, що переглядалася, суди вважали, що заповіт ОСОБА_2 посвідчений з порушенням порядку посвідчення, оскільки відсутні два свідки при його посвідченні, і такий заповіт є нікчемним, тому немає підстав для скасування постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії. Суди не врахували, що: свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання; тільки у разі наявності фізичних вад у заповідача, які позбавляють його можливості прочитати заповіт, посвідчення заповіту відбувається лише при свідках. І саме у цьому разі недотримання такої вимоги щодо порядку посвідчення заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України має наслідком нікчемність заповіту.

Суд установив, що в тексті заповіту відсутні відомості про те, що ОСОБА_2 через фізичні вади не міг сам прочитати заповіт. Заповідачем у заповіті власноручно написано, що «заповіт йому прочитано вголос, зміст його йому зрозумілий та з його слів записано вірно». За таких обставин відсутні підстави для кваліфікації заповіту ОСОБА_2 як нікчемного, тому немає й підстав для відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 липня 2022 року у справі № 461/2565/20 (провадження № 61-21209св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105533339>.

1.13. Наявність підстав для визнання заповіту недійсним має встановлюватися судом на момент його вчинення

04 травня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом заступника Дніпровської окружної прокуратури міста Києва в інтересах держави в особі Київської міської ради до ОСОБА_1, ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за заповітом, визнання недійсним договору купівлі-продажу, скасування державної реєстрації та визнання спадщини відумерлою.

Суд установив, що досудовим розслідуванням з'ясовано, що невстановлені особи, використовуючи підроблені документи, шляхом укладення договорів купівлі-продажу, заволоділи квартирою, в якій проживала до смерті її власниця ОСОБА_3. Внесені відомості про заповіт від імені ОСОБА_3 на користь ОСОБА_2 секретарем сільської ради не посвідчувалися. Державною нотаріальною конторою ОСОБА_2 видано свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Спадкове майно складалось із квартири, яке належало померлій

на підставі свідоцтва про право власності на квартиру. Право власності на цю квартиру зареєстровано КП «КМБТІ» за ОСОБА_2. Інформація про право власності на квартиру до державного реєстру прав на нерухоме майно була внесена державним реєстратором 30 травня 2017 року. 04 липня 2017 року ОСОБА_2 на підставі договору купівлі-продажу відчужив зазначену квартиру ОСОБА_1. Відповідно до висновку КНДІСЕ, проведеного в рамках кримінального провадження, встановлено, що бланк, на якому виготовлений заповіт від імені ОСОБА_3 на користь ОСОБА_2, не є поліграфічним бланком, а є його електрографічною копією.

Рішенням місцевого суду, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено.

Верховний Суд скасував судові рішення, відмовив у задоволенні позову з огляду на таке.

Наявність підстав для визнання заповіту недійсним має встановлюватися судом на момент його вчинення. Оскільки заповіт було вчинено у 2002 році, спір про визнання заповіту недійсним має вирішуватися на підставі норм, які були чинними в момент його вчинення, тобто ЦК УРСР (у редакції, чинній на момент вчинення заповіту ОСОБА_3).

Заповіт повинен бути укладений у письмовій формі з зазначенням місця і часу його укладення, підписаний особисто заповідачем і нотаріально посвідчений (стаття 541 ЦК УРСР у редакції, чинній на момент вчинення заповіту ОСОБА_3).

Недійсність окремих частин заповіту не тягне за собою недійсності його в цілому. Якщо заповіт буде визнаний недійсним, то спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений спадщини, одержує право спадкувати на загальних підставах (стаття 545 ЦК УРСР у редакції, чинній на момент вчинення заповіту ОСОБА_3).

Недійсною є та угода, що не відповідає вимогам закону, в тому числі ущемляє особисті або майнові права неповнолітніх дітей (частина перша статті 48 ЦК УРСР 1963 року в редакції, чинній на момент вчинення заповіту ОСОБА_3).

Аналіз цих норм свідчить, що: у ЦК УРСР не передбачалося конструкції нікчемності заповіту внаслідок його складення з порушенням вимог щодо форми та посвідчення; у разі складення заповіту з порушенням вимог щодо форми та посвідчення такий заповіт міг оспорюватися у випадку пред'явлення відповідної позовної вимоги.

Суди не врахували, що оскільки заповіт було вчинено у 2002 році, спір про визнання заповіту недійсним має вирішуватися на підставі норм, які були чинними в момент його вчинення, тобто ЦК УРСР. Суди не звернули уваги, що у ЦК УРСР не передбачалося конструкції нікчемності заповіту внаслідок його складення з порушенням вимог щодо форми та посвідчення; у разі складення заповіту з порушенням вимог щодо форми та посвідчення такий заповіт міг оспорюватися у разі пред'явлення відповідної позовної вимоги. Суди помилково

констатували нікчемність заповіту 2002 року, а позивач позовної вимоги про визнання заповіту 2002 року недійсним не заявляв.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 травня 2022 року у справі № 752/11266/20 (провадження № 61-13180св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104258271>.

2. Спори щодо спадкування права на земельну ділянку

2.1. Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність земельних ділянок, прийнятого органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку

17 квітня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Михальчанської сільської ради Сторожинецького району Чернівецької області про визнання права в порядку спадкування на завершення приватизації земельної ділянки, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що рішенням Михальчанської сільської ради ОСОБА_5 передано у власність земельну ділянку площею 0,17 га для ведення особистого селянського господарства. 10 жовтня 2014 року ОСОБА_5 уклав договір з МПП «Грінвіч» на виробництво науково-технічної документації щодо відведення цієї земельної ділянки у власність. ОСОБА_5 помер. Після його смерті єдиним спадкоємцем майна за заповітом є позивач, яка в установленому законом порядку прийняла спадщину. Спадкоємець звернулася до сільської ради із заявою про прийняття рішення щодо надання дозволу їй, як спадкоємиці за заповітом, завершити процедуру приватизації та одержати відповідний документ про право власності на земельну ділянку, однак її заява залишена без розгляду.

Згідно з пунктом «г» частини першої статті 81 ЗК України громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі прийняття спадщини.

ЗК України у редакції, чинній до 01 січня 2013 року, встановлював, що набуття права власності на земельну ділянку та перехід права власності на земельну ділянку в порядку спадкування має місце за наявності таких юридичних фактів у їх сукупності: ухвалення рішення компетентного органу про передачу у власність земельної ділянки спадкодавцю; виготовлення технічної документації на земельні ділянки; визначення меж земельної ділянки в натурі; погодження меж земельної ділянки із власниками чи користувачами суміжних земельних ділянок; одержання у встановленому порядку державного акта на землю; державна реєстрація права власності на земельну ділянку.

Якщо спадкодавець не набув права власності на земельну ділянку згідно зі статтею 125 ЗК України, проте розпочав процедуру приватизації земельної ділянки відповідно до чинного законодавства України, а органи місцевого самоврядування відмовили спадкоємцям у завершенні процедури приватизації, то спадкоємці мають право звертатися до суду із позовами про визнання відповідного права в порядку спадкування – права на завершення приватизації та одержання державного акта про право власності на землю на ім'я спадкоємця, а не права власності на земельну ділянку.

Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність земельних ділянок, прийнятого органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд вважає правильним висновок суду першої інстанції про те, що позивач набула право на спадкування усіх прав та обов'язків, що належали її батьку на підставі статей 1216, 1218 ЦК України. До складу спадщини входить право на завершення процедури приватизації земельної ділянки, яку спадкодавець розпочав за життя у встановленому порядку та не завершив у зв'язку зі смертю.

Постановою Верховного Суду від 17 квітня 2019 року рішення Апеляційного суду Чернівецької області від 17 жовтня 2017 року скасовано, а рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 17 серпня 2017 року залишено в силі.

Зазначений висновок міститься в постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц (провадження № 14-652цс18), з яким можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854756>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 723/1061/17 (провадження № 61-26091св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81425623>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 30 червня 2020 року у справі № 623/633/17 (провадження № 61-41370св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90143761>;
- 2) від 6 серпня 2021 року у справі № 370/1854/20 (провадження № 61-4880св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98911504>.

2.2. Спадкування за правом представлення – спеціальний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом

26 вересня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4

до територіальної громади в особі Засульської сільської ради Лубенського району Полтавської області, третіх осіб – державного нотаріуса Першої Лубенської державної нотаріальної контори Іщенко Г. К., ОСОБА_7, ОСОБА_8 про визнання права власності на земельну ділянку в порядку спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що бабуся позивача була власником земельної ділянки площею 4,9677 га з цільовим призначенням для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Вона склала заповіт, яким усе належне їй майно заповіла своїй доньці. Однак донька (мати позивача) померла раніше ніж бабуся. Державний нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину на земельну ділянку в зв'язку з відсутністю правовстановлюючих документів на спадкове майно. До нотаріальної контори із заявами про прийняття спадщини також звернулися рідні сестри бабусі.

Відповідно до частини першої статті 1223 ЦК України право на спадкування мають особи, визначені у заповіті.

Оскільки бабуся склала заповіт в інтересах тільки своєї доньки, і після її смерті не визначила інших спадкоємців за заповітом, відповідно до частини другої статті 1223 ЦК України право на спадкування за законом після її смерті одержують особи, визначені у статтях 1261 – 1265 цього Кодексу.

Відповідно до статті 1261 ЦК України діти спадкодавця у першу чергу мають право на спадкування.

Беручи до уваги наведене, а також враховуючи зазначені вище положення закону та встановлені судами фактичні обставини, позивач має право спадкування після смерті баби за правом представлення своєї матері, яка померла до відкриття спадщини, тобто є спадкоємцем за законом першої черги за правом представлення.

Суди першої та апеляційної інстанцій дійшли помилкового висновку про відсутність передбачених статтею 1266 ЦК України підстав для задоволення позовних вимог позивача про визнання права власності на майно в порядку спадкування за правом представлення. Крім того, суди не встановили, не перевірили та не з'ясували, яка саме земельна ділянка є предметом спору у цій справі, яку вона має площу та на якій території вона розташована, оскільки у позовній заяві позивач заявляв вимоги щодо земельної ділянки площею 4,9677 га, розташованої на території Засульської сільської ради, проте відповідно до матеріалів справи спадкодавцю на праві власності належали дві земельні ділянки: площею 4,970 га на території Войнихівської сільської ради та площею 4,3900 га на території Засульської сільської ради.

Постановою Верховного Суду від 26 вересня 2018 року рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 30 жовтня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Полтавської області від 05 грудня 2017 року скасовано, а справу передано на новий розгляд до Лубенського міськрайонного суду Полтавської області.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 вересня 2018 року у справі № 539/2170/17 (провадження № 61-3006св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76912305>.

Аналогічна позиція сформульована в постановках Верховного Суду:

- 1) від 6 вересня 2021 року у справі № 205/2311/20 (провадження № 61-9723св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99575048>;
- 2) від 18 травня 2022 року у справі № 138/1735/20 (провадження № 61-7244св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104443477>.

2.3. Факт знаходження у спадкоємця сертифіката про право на земельну ділянку (пай) не є доказом прийняття попереднім спадкоємцем спадщини (земельної ділянки) відповідно до статті 549 ЦК УРСР

10 лютого 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Сергіївської сільської ради Покровського району Донецької області про встановлення факту прийняття спадщини, визнання права власності на спадщину.

Суди встановили, що померла баба позивача ОСОБА_2, помер батько позивача ОСОБА_3. Баба мала право на земельну частку (пай), що підтверджується відповідним сертифікатом. Постановою про відмову у вчиненні нотаріальної дії позивачу відмовлено у заведенні спадкової справи після померлого батька, оскільки батько спадщину після смерті своєї матері, яка проживала одна на момент своєї смерті, не прийняв, а позивач пропустив шестимісячний строк для подання заяви про прийняття спадщини.

Постановою апеляційного суду залишено без змін рішення районного суду, яким позов задоволено частково та встановлено факт постійного проживання позивача з батьком, на час відкриття спадщини. У задоволенні іншої частини позовних вимог відмовлено.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв. Не допускається прийняття спадщини під умовою або з застереженнями. Прийнята спадщина визнається належною спадкоємцеві з моменту відкриття спадщини (стаття 548 ЦК Української РСР).

Визнається, що спадкоємець прийняв спадщину: 1) якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; 2) якщо він подав державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини. Зазначені в цій статті дії повинні бути вчинені протягом шести місяців з дня відкриття спадщини (частини перша, друга статті 549 ЦК Української РСР).

Згідно зі статтями 12, 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Касаційний цивільний суд погодився з позицією судів попередніх інстанцій про те, що позовні вимоги задоволенню не підлягають, оскільки позивач не довів належними доказами, які б достовірно підтверджували факт прийняття спадщини батьком позивача після смерті його матері у порядку, визначеному частинами першою, другою статті 549 ЦК Української РСР. Батько позивача після смерті своєї матері до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини не звертався, доказів, які б свідчили, що він фактично вступив в управління земельною ділянкою (паєм), позивач не надав. Також не надано доказів про те, що вказана земельна ділянка була передана в оренду і орендар сплачував орендну плату батькові позивача.

Верховний Суд зазначив, що сам факт знаходження у позивача сертифіката про право на земельну ділянку, не є доказом прийняття спадщини відповідно до статті 549 ЦК Української РСР.

Постановою Верховного Суду від 10 лютого 2020 року рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 20 грудня 2017 року та постанову Апеляційного суду Донецької області від 30 травня 2018 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 лютого 2020 року у справі № 235/5845/17 (провадження № 61-39889св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87732865>.

2.4. Земельна ділянка може бути поділена в натурі між усіма спадкоємцями в частках, які їм належать, проте в разі відсутності технічної можливості такого поділу та вільного користування своєю частиною земельної ділянки, з урахуванням установлених конкретних обставин може порушуватися питання між спадкоємцями земельної ділянки щодо грошової компенсації їхніх спадкових частин

12 січня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про визнання права власності на спадкове майно.

Суд установив, що спадкоємцями першої черги за законом після смерті ОСОБА_4 є дружина ОСОБА_2, дочка ОСОБА_3 та мати ОСОБА_1. Позивачка в установленому законом порядку прийняла спадщину та частково оформила спадкові права за законом. Проте їй було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину на 1/4 частину спірної земельної ділянки та спірного будинкововолодіння у порядку спадкування за законом через відсутність правовстановлюючих документів.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, за ОСОБА_1 визнано право власності на 1/4 частину земельної ділянки у порядку спадкування за законом після смерті ОСОБА_4. При

цьому суди виходили з того, що спірна земельна ділянка є об'єктом спільної сумісної власності ОСОБА_4 та ОСОБА_2, оскільки придбана подружжям на підставі договору купівлі-продажу у період шлюбу, тому їх частки визнаються рівними, незалежно від того, на кого зареєстровано право власності. У решті позовних вимог відмовлено через те, що до дня смерті ОСОБА_4 лише отримував дозвіл на будівництво спірного будинку, тому об'єкти самочинного будівництва не є об'єктами права власності і не входять до складу спадщини.

Верховний Суд погодився з таким висновком судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Вирішуючи спір, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, на підставі належним чином оцінених доказів, поданих сторонами, з урахуванням встановлених обставин і вимог статей 12, 81 ЦПК України, встановивши, що спірна земельна ділянка була придбана під час шлюбу ОСОБА_4 і ОСОБА_2 та є об'єктом спільної сумісної власності, обґрунтовано вважає, що після смерті ОСОБА_4 відкрилась спадщина на належну йому 1/2 частину цієї земельної ділянки та враховуючи те, що на день смерті останнього його дочці ОСОБА_3 виповнилось 17 років і вона відповідно до вимог частини четвертої статті 1268 ЦК України вважається такою, що прийняла спадщину, дійшов обґрунтованого висновку щодо наявності правових підстав для задоволення позовних вимог ОСОБА_1 про визнання за нею права власності на 1/4 частину земельної ділянки у порядку спадкування за законом після смерті ОСОБА_4.

При цьому Верховний Суд звернув увагу на те, що земельна ділянка може бути поділена в натурі між усіма спадкоємцями у частках, які їм належать, проте у разі відсутності технічної можливості такого поділу та вільного користування своєю частиною земельної ділянки, з урахуванням встановлених конкретних обставин, ОСОБА_1 може порушувати питання до інших спадкоємців земельної ділянки щодо грошової компенсації своєї спадкової частини спірної земельної ділянки.

Постановою Верховного Суду від 12 січня 2021 року рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 06 листопада 2018 року та постанову Тернопільського апеляційного суду від 24 січня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 січня 2021 року у справі № 607/9865/16-ц (провадження № 61-4435св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94129934>.

2.5. У разі переходу права власності на об'єкт нерухомості в порядку спадкування право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти

16 березня 2020 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_3 про визнання права власності.

Суди встановили, що житловий будинок належав на праві власності подружжю – ОСОБА_5 та ОСОБА_6. ОСОБА_6 подарувала позивачу належну їй 1/2 частину будинку з надвірними будівлями і прибудовами. ОСОБА_5 отримав державний акт на право власності на земельну ділянку для будівництва та обслуговування цього будинку. Відповідно до свідоцтва про право на спадщину за заповітом ОСОБА_1 успадкувала належну ОСОБА_5 1/2 частину зазначеного будинку. Однак, коли вона звернулася до нотаріуса за видачею свідоцтва про право власності на вищевказану земельну ділянку, їй було відмовлено у зв'язку з тим, що у заповіті йшлося лише про житловий будинок. Тому позивачка просила суд визнати за нею право власності на земельну ділянку.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов ОСОБА_1 задоволено.

Передаючи справу на розгляд Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду посилалась на те, що суди попередніх інстанцій дійшли висновку про задоволення позовних вимог про визнання права власності на земельну ділянку, на якій розташований успадкований будинок, інші будівлі та споруди, оскільки вона призначена саме для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Саме таких висновків дійшов Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 31 жовтня 2019 року у справі № 235/6657/16-ц (провадження № 61-29778св18), вказавши про необхідність застосування до спірних правовідносин положень частин другої та третьої статті 1225 ЦК України.

Водночас в постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 341/363/16-ц (провадження № 61-31063св18) Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зробив інший висновок про спадкування прав на земельну ділянку на загальних підставах, що свідчить про застосування судом касаційної інстанції різного підходу до вирішення схожих справ.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду дійшов такого висновку про застосування статті 1225 ЦК України.

Норми статей 377 ЦК України, 120 Земельного кодексу України встановлюють єдність юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель і споруд. Власник, визначаючи юридичну долю збудованих будівель та споруд, одночасно визначає і долю земельної ділянки, на якій вони розташовані.

Згідно зі статтями 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Відповідно до частин другої та третьої статті 1225 ЦК України до спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом.

Проаналізувавши встановлені судами обставини справи, врахувавши цільове призначення спірної земельної ділянки, яка належала спадкодавцю на праві власності, а також волю спадкодавця, Верховний Суд погодився з висновками судів про визнання за ОСОБА_1 права власності на спірну земельну ділянку в порядку спадкування, оскільки на цій земельній ділянці розташований житловий будинок позивача (1/2 якого успадкована після смерті ОСОБА_5), інші будівлі та споруди, а земельна ділянка призначена саме для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель, власником яких є позивач.

Постановою Верховного Суду від 16 березня 2020 року рішення Ізяславського районного суду Хмельницької області від 07 квітня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 27 липня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 березня 2020 року у справі № 675/2372/16-ц (провадження № 61-29813сво18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88339086>.

Аналогічні позиції сформульовано в постановах Верховного Суду:

- 1) від 9 жовтня 2019 року у справі № 601/568/16 (провадження № 61-23724св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85075254>;
- 2) від 11 листопада 2020 року у справі № 159/2421/19 (провадження № 61-11556св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973015>.

2.6. Право власності спадкоємця на земельну ділянку починається не з моменту смерті спадкодавця (відкриття спадщини), а з моменту набуття права власності на земельну ділянку на підставі прийняття спадщини

05 березня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: Затоківська селищна рада, відділ Держгеокадастру у м. Білгород-Дністровському Одеської області, про визнання незаконним погодження меж земельної ділянки та скасування державного акта на право приватної власності на земельну ділянку.

Судами встановлено, що після смерті батька спадкоємці (ОСОБА_1 та ОСОБА_2) звернулись до державного нотаріуса з заявами про прийняття спадщини. Відповідач отримала свідоцтво про право спадщини у 2002 році, позивач – у 2004.

На замовлення позивача було складено схему фактичного землекористування земельною ділянкою, відповідно до якої встановлено, що відповідач користується 1/2 її часткою, винесеною в натурі без погодження з позивачем як належним користувачем другої половини земельної ділянки.

Відповідно до плану зовнішніх меж земельної ділянки та опису межі суміжна земельна ділянка, між контрольними точками межування, зазначена як землі селищної ради.

Рішенням міського суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, мотивоване тим, що на час узгодження меж спірної земельної ділянки саме сільська рада була суміжним землекористувачем, оскільки позивач отримав свідоцтво про право на спадщину за заповітом вже після вчинення зазначених дій, а тому відсутні порушення порядку встановлення (узгодження) меж земельної ділянки з наступною реєстрацією права власності та одержання державного акта на ім'я ОСОБА_2.

Верховний Суд погодився з таким висновком судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Відповідно до частин першої, третьої статті 125 Земельного кодексу України (далі - ЗК України) право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації. Приступати до використання земельної ділянки до встановлення її меж у натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та до державної реєстрації забороняється.

Згідно із частиною першою статті 126 ЗК України право власності на земельну ділянку посвідчується державним актом, крім випадків, визначених частиною другою цієї статті.

За змістом зазначених норм законодавства право власності на земельну ділянку, а також постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації.

Таким чином, набуття права власності на земельну ділянку та перехід права власності на земельну ділянку в порядку спадкування має місце за наявності відповідних юридичних фактів у їх сукупності, зокрема, ухвалення рішення компетентного органу про передачу у власність земельної ділянки спадкодавцю, укладення спадкодавцем правочинів щодо набуття права власності на земельну ділянку; виготовлення технічної документації на земельну ділянку; визначення меж земельної ділянки в натурі; погодження із суміжними землевласниками та землекористувачами; одержання у встановленому порядку державного акта на землю; реєстрація права власності на земельну ділянку.

Отже, правовідносини, пов'язані з відкриттям спадщини, не пов'язані з правом власності особи на майно, адже громадяни України набувають права

власності на земельні ділянки на підставі прийняття спадщини, а не на підставі її відкриття. Тобто на момент отримання відповідачем права на спадкування земельної ділянки позивач не набув статусу землекористувача, і як наслідок, не отримав право користування суміжною земельною ділянкою.

Згідно з пунктом «г» частини першої статті 81 ЗК України громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі прийняття спадщини. Указана норма права спростовує доводи заявника з приводу того, що у розумінні статті 1220 ЦК України право власності позивача на земельну ділянку починається з моменту смерті спадкодавця.

З урахуванням наведеного суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку про те, що без державної реєстрації права власності позивач не міг виступати суміжним землекористувачем земельної ділянки ОСОБА_2.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 березня 2020 року у справі № 495/9579/16-ц (провадження № 61-26346св18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88137865>.

3. Спори щодо усунення від права на спадкування

3.1. Під час вирішення спору про відмову в позові про усунення від права на спадкування відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем

04 квітня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про усунення від права на спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Судами встановлено, що помер двоюрідний брат позивача, якому належало 1/3 частини квартири. Після його смерті спадкоємцем був батько позивача, який через подання заяви про отримання спадщини до нотаріальної контори прийняв її, але свої спадкові права не оформив, оскільки помер. Після смерті свого батька позивач звернувся до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, йому було видано свідоцтво про право на спадщину за законом на 1/6 частини зазначеної квартири, а 1/6 частини залишилася за померлим. Відповідач також подала заяву до нотаріальної контори про прийняття спадщини після смерті двоюрідного брата.

Відповідно до частини п'ятої статті 1224 ЦК України особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо судом буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Позивачем не доведено факт ухилення відповідача від надання допомоги двоюрідному брату, який через похилий вік та тяжку хворобу перебував у безпорадному стані, та встановлено, що відповідач проживала окремо від померлого та постійно з ним не спілкувалася. Водночас позивач проживав з двоюрідним братом в одній квартирі, проте зазначені обставини не свідчать про ухилення відповідача від надання такої допомоги.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що вирішуючи спір про відмову в позові про усунення від права на спадкування, відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем.

Постановою Верховного Суду від 04 квітня 2018 року рішення Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 13 липня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 17 серпня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 квітня 2018 року у справі № 233/6868/15-ц (провадження № 61-5921св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469356>.

Аналогічні позиції сформульовано в постановках Верховного Суду:

- 1) від 30 травня 2018 року у справі № 753/21722/13-ц (провадження № 61-21194св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74687758>;
- 2) від 18 липня 2018 року у справі № 390/1635/15-ц (провадження № 61-7243св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473729>;
- 3) від 13 червня 2019 року у справі № 759/8115/16-ц (провадження № 61-27573св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82491861>;
- 4) від 1 лютого 2022 року у справі № 759/18917/17 (провадження № 61-12894св20) – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/103056562>.

3.2. Якщо особа, яка має право на оспорення документа (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту, висловила безпосередньо або дала зрозуміти своєю поведінкою, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не має права його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме її попередній поведінці й має призводити до припинення зазначеного права

07 жовтня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання відмови від спадщини недійсною, частково недійсним свідоцтва про право на спадщину, скасування реєстраційного посвідчення, визнання майна спадковим та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про усунення від права на спадкування.

Звертаючись до суду із цим позовом, ОСОБА_1 зазначав, що після смерті батька позивача його мати відмовилася від своєї частки у спадщині, тому спірні будинок і земельну ділянку успадкував брат позивача, який проживав із батьками. Згодом мати позивача померла, і він звернувся до суду з проханням визнати відмову матері від спадщини батька недійсною, а її частку у спірному майні – спадковим майном.

ОСОБА_2 звернувся до суду із зустрічним позовом про усунення від права на спадкування, посилаючись на те, що ОСОБА_1 не надавав належної допомоги хворій матері, він сам займався організацією її поховання.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов ОСОБА_1 задоволено частково; у задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Верховний Суд скасував судові рішення та прийняв постанову про відмову в задоволенні позову з огляду на таке.

До спадкоємця в порядку спадкування може переходити право на оспорення документа чи юридичного факту (зокрема, правочину, рішення органу юридичної особи, свідоцтва тощо), яке належало спадкодавцеві, та не припинилося до його смерті.

Згідно з пунктом 6 частини першої статті 3 ЦК України загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність.

Добросовісність – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Доктрина «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки), базується на римській максимі «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* – принцип добросовісності.

Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них. Якщо особа, яка має право на оспорення документа (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту (зокрема, правочину, договору, рішення органу юридичної особи), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

У справі, що переглядається, ОСОБА_1, яка мала право на оспорення (спадкодавець – мати позивача), висловила як безпосередньо (у заяві, поданій нотаріусу), так і своєю поведінкою (оскільки протягом майже 14 років

не оспорювала свідоцтво про право на спадщину, видане її сину), що не буде реалізовувати свого права на оспорення.

За таких обставин право на оспорення свідоцтва про право на спадщину, яке мала мати позивача, припинилося, отже, його не успадкував ОСОБА_1, а тому підстав для задоволення відповідних позовних вимог як спадкоємця його матері, про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом на 3/4 частки спадкового майна та скасування реєстраційного посвідчення на 3/4 частки житлового будинку немає.

Постановою Верховного Суду від 07 жовтня 2020 року рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 31 березня 2017 року та постанову Львівського апеляційного суду від 11 грудня 2018 року в частині задоволених позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом на 3/4 частки земельної ділянки та скасування реєстраційного посвідчення на 3/4 частки житлового будинку скасовано і в цій частині у задоволенні вимог відмовлено.

З моменту прийняття постанови суду касаційної інстанції рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 31 березня 2017 року та постанова Львівського апеляційного суду від 11 грудня 2018 року в скасованій частині втрачають законну силу.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 7 жовтня 2020 року у справі № 450/2286/16-ц (провадження № 61-2032св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173296>.

3.3. Усунення від права на спадкування особи, яка на момент подання відповідного позову вже померла, є неможливим, оскільки цивільна правоздатність такої особи вже припинилася

13 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, в інтересах якої діє законний представник ОСОБА_3, треті особи: приватні нотаріуси Київського міського нотаріального округу, Служба у справах дітей та сім'ї Оболонської районної в м. Києві державної адміністрації, про усунення особи від права на спадкування за законом.

Суд установив, що сім'я позивача проживала у приватизованій квартирі. Її співвласниками, які брали участь у приватизації в рівних долях, стали: ОСОБА_1, його дружина ОСОБА_4 та син ОСОБА_5. Смерть ОСОБА_4 настала внаслідок злочинних дій ОСОБА_5. За фактом умисного вбивства було порушено кримінальне провадження щодо ОСОБА_5 за частиною першою статті 115 КК України. Після смерті дружини позивача ОСОБА_1 та ОСОБА_5 прийняли спадщину. Пізніше ОСОБА_5 помер, покінчивши життя самогубством; винесено постанову про закриття кримінального провадження на підставі пункту 5

частини першої статті 284 КПК України у зв'язку із смертю підозрюваного, тобто з nereабілітуючих підстав. Після смерті ОСОБА_5 відкрилася спадщина у вигляді 1/3 частини квартири та частини у спадковому майні, яка ним прийнята після смерті матері ОСОБА_4. Спадщину після смерті ОСОБА_5 прийняв позивач та донька померлого ОСОБА_2.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову, посилаючись на відсутність підтвердження факту злочинного діяння ОСОБА_5.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, усунув ОСОБА_5 від права на спадкування за законом на спадкове майно, що залишилось після смерті ОСОБА_4. При цьому апеляційний суд дійшов висновку про те, що ОСОБА_5 умисно позбавив життя матір ОСОБА_4, що підтверджено постановою про закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду, змінив мотиви відмови в задоволенні позову ОСОБА_1 з огляду на таке.

У частині першій статті 1224 ЦК України встановлено, що не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя. Положення абзацу першого цієї частини не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом.

Враховуючи визначення суб'єкта кримінального правопорушення, особою, яка може бути усунена судом від права на спадкування внаслідок умисного позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя, є лише фізична особа.

Оскільки фізичні особи володіють певними правами та обов'язками та реалізують їх, вони наділяються цивільною правосуб'єктністю, що складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності.

У частині першій статті 25 ЦК України встановлено, що цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Оскільки цивільну правоздатність має лише фізична особа, яка є живою, усунути від права на спадкування особу, яка на момент подання відповідного позову вже померла, є неможливим, оскільки її цивільна правоздатність вже припинилась.

Суд установив, що позивач звернувся до суду з позовом про усунення ОСОБА_5 від права на спадкування за законом після смерті останнього. Зазначене унеможлиблює вирішення спору шляхом усунення померлого ОСОБА_5 від права на спадкування, внаслідок чого позовні вимоги ОСОБА_1 задоволенню не підлягають.

Переглядаючи справу в апеляційному порядку, суд апеляційної інстанції на вказане належної уваги не звернув. Таким чином, суд першої інстанції зробив обґрунтований висновок про відмову у позові, але помилився щодо мотивів такої відмови.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 755/17978/20 (провадження № 61-16733св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105402195>.

4. Спори щодо пропущення строку для прийняття спадщини

4.1. Визначення додаткового строку для прийняття спадщини залежить від поважності причини пропуску основного (шість місяців) строку

03 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Київської міської ради, третя особа – державний нотаріус Десятої Київської нотаріальної контори Сабадаш О. В., про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) (стаття 1216 ЦК України).

Відповідно до частин першої, другої статті 1220 ЦК України спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (частина третя статті 46 цього Кодексу).

У частині першій статті 1270 ЦК України визначено, що для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

У частині третій статті 1272 ЦК України зазначено, що за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Суди встановили, що позивач пропустив строк для прийняття спадщини з поважних причин, оскільки дізнався про смерть дядька лише 14 березня 2016 року, а у період з 07 до 29 квітня 2016 року перебував на лікуванні у лікаря-невропатолога, що підтверджується відповідною довідкою. Також встановлено, що у зв'язку з муміфікацією трупа не можливо встановити точну дату смерті спадкодавця.

Відповідно до роз'яснень, викладених у пункті 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», вирішуючи питання визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно керуватися тим, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Постановою Верховного Суду від 03 жовтня 2018 року рішення Печерського районного суду міста Києва від 10 лютого 2017 року та ухвалу Апеляційного суду міста Києва від 01 червня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 жовтня 2018 року у справі № 757/28103/16-ц (провадження № 61-20149св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77037200>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 19 грудня 2018 року у справі № 372/2383/16-ц (провадження № 61-20920св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78715470>.

4.2. Неповідомлення секретарем виконкому сільської ради спадкоємця про відсутність права на відкриття спадщини є обставиною, що створює об'єктивні труднощі для своєчасного прийняття спадщини за заповітом

13 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Веприцької сільської ради Гадяцького району Полтавської області (далі – Веприцька сільська рада) про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Особа, яка не прийняла спадщину в установлений законом строк, може звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України.

Суди встановили, що позивач є спадкоємцем за заповітом, але йому відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з пропуском шестимісячного строку для подання заяви про прийняття спадщини. Позивач звернувся до сільської ради з заявою щодо прийняття спадщини, яка була посвідчена секретарем сільської ради. При цьому спадкоємцю не було повідомлено про відсутність у секретаря сільської ради права на відкриття спадщини у зв'язку з невідповідністю кваліфікаційним вимогам та відсутністю доступу до Спадкового реєстру.

Також спадкоємцю під час оформлення заяви про наміри вступити у спадщину було роз'яснено зміст статей 1223, 1231, 1232, 1268, 1281, 1282, 1297 ЦК України, які містять правові наслідки, зумовлені вступом у спадщину, однак не містять чіткої вказівки на необхідність звернення до нотаріуса, у зв'язку з чим позивач був безумовно впевнений, що вчасно і правильно виконав свій обов'язок щодо прийняття спадщини, а його дії спрямовані і свідчать про її прийняття.

Постановою Верховного Суду від 13 грудня 2018 року касаційну скаргу ОСОБА_7 залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Полтавської області від 26 липня 2017 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі № 526/223/17 (провадження № 61-29759св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78529116>.

4.3. Факт проживання спадкоємця за кордоном та необізнаність про смерть спадкодавця не є підставами для поновлення строку для подання заяви про прийняття спадщини

13 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що помер брат позивача, після смерті якого відкрилася спадщина. З відповідачем померлий перебував у цивільному шлюбі.

Також встановлено, що позивач є спадкоємцем майна померлого за законом, пропустив встановлений законом строк для подачі заяви про прийняття спадщини, оскільки проживає в іншій країні, спілкувався із покійним вкрай рідко, тому йому не було відомо про смерть брата.

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

За змістом цієї статті поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є причини, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Беручи до уваги наведене, Касаційний цивільний суд дійшов висновку про те, що правові підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини відсутні, якщо у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про смерть спадкодавця.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд погодився з позицією апеляційного суду про відсутність підстав для надання додаткового строку для прийняття спадщини, оскільки обставини, на які посилається позивач, зокрема те, що відповідач надала нотаріусу недостовірну адресу його проживання, не є причиною, пов'язаною з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для позивача на вчинення дій, подання до нотаріальної контори заяви, для прийняття спадщини у встановлений законом строк.

Постановою Верховного Суду від 13 грудня 2018 року касаційну скаргу ОСОБА_4, в інтересах якого діє представник, залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Львівської області від 09 лютого 2017 року – без змін.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постановах Верховного Суду України:

- 1) від 26 вересня 2012 року, справа № 6-85цс12
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26347528>;
- 2) від 4 листопада 2015 року, справа № 6-1486цс15
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53241368>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі № 459/295/16-ц (провадження № 61-19401св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78589231>.

Аналогічна позиція сформульована в постановках Верховного Суду:

- 1) від 6 червня 2018 року у справі № 592/9058/17-ц (провадження № 61-200св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74687732>;
- 2) від 12 лютого 2018 року у справі № 712/656/15-ц (провадження № 61-2397св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72150990>;
- 3) від 18 січня 2018 року у справі № 198/476/16-ц (провадження № 61-1750св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71779934>;
- 4) від 11 листопада 2020 року у справі № 750/262/20 (провадження № 61-14038св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973608>;
- 5) від 12 квітня 2021 року у справі № 589/1863/13-ц (провадження № 61-15016св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96243588>;
- 6) від 10 вересня 2021 року у справі № 179/2076/19 (провадження № 61-18871св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556104>.

4.4. Незначний часовий проміжок між закінченням строку прийняття спадщини та поданням позовної заяви про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є підставою для задоволення таких вимог

17 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_5 до Понінківської селищної ради Полонського району Хмельницької області, ОСОБА_3 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди установили, що ОСОБА_6 склала заповіт, відповідно до якого заповіла все своє майно в рівних частках своїм синам. Після смерті спадкодавця відкрилась спадщина, однак позивачі не звернулися в шестимісячний строк до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, вважали, що наявність заповіту матері надає їм право на прийняття спадщини в будь-який час. Листом приватного нотаріуса позивачам відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з пропусченням шестимісячного терміну для її прийняття.

Стаття 1223 ЦК України встановлює, що право на спадкування мають особи, визначені у заповіті.

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

При цьому поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій. Вирішуючи питання поважності причин пропусчення шестимісячного строку для прийняття

спадщини, суд має враховувати, що такі причини визначаються в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

З огляду на наведене Касаційний цивільний суд зазначив, що суд апеляційної інстанції, залишивши без змін рішення суду першої інстанції про відмову в задоволенні позову про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, не дослідив, чи вчиняв нотаріус дії для повідомлення позивачів про відкриття спадщини, чи здійснював їх виклик як спадкоємців за заповітом, у тому числі шляхом публічного оголошення або повідомлення про це у пресі, що свідчило б про належне сприяння для здійснення особистого розпорядження спадкодавця, та не врахував принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, апеляційний суд не врахував, що пропущений позивачами строк для подання заяви про прийняття спадщини є незначним, оскільки позов до суду вони пред'явили 15 лютого 2017 року, а шестимісячний строк подання позивачами заяви про прийняття спадщини після смерті матері сплив 04 лютого 2017 року.

Постановою Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року постанову Апеляційного суду Хмельницької області від 12 березня 2018 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 681/203/17-ц (провадження № 61-26164св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77455891>.

4.5. Належними відповідачами у спорах про призначення додаткового строку для прийняття спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину у встановлений законом строк, а не органи місцевого самоврядування

15 липня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) до Київської міської ради (далі – КМР), треті особи: Дванадцята київська державна нотаріальна контора, ОСОБА_1, про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суди встановили, що ІНФОРМАЦІЯ помер ОСОБА_2, після смерті якого відкрилася спадщина.

За життя спадкодавець склав заповіт, яким належну йому на праві власності 1/3 частину квартири та все його майно, де б воно не було і з чого б не складалося і взагалі все те, що буде йому належати на день смерті та на що він за законом матиме право, заповів Центральній житлово-побутовій комісії МВС України.

У встановлений законом строк син померлого – ОСОБА_1 подав заяву про прийняття спадщини після смерті батька. В листопаді 2018 року Центральна комісія МВС України отримала повідомлення нотаріуса про явку до нотаріальної контори.

Постановою державного нотаріуса в лютому 2019 року представнику позивача відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину після смерті померлого у зв'язку з пропуском шестимісячного строку, передбаченого законодавством для прийняття спадщини після смерті спадкодавця, який склав заповіт.

Рішенням районного суду, яке залишене без змін апеляційним судом, позов задоволено, визначено МВС України додатковий строк для прийняття спадщини строком два місяці з моменту набрання рішенням суду законної сили.

Колегія суддів Касаційного цивільного суду прийняла постанову, в якій зазначила таке.

МВС України, звертаючись до суду із позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини, заявив вимогу до КМР. Суди вважали КМР належним відповідачем.

Для правильного вирішення питання щодо визнання відповідача неналежним недостатньо встановити відсутність у нього обов'язку відповідати за цим позовом. Установлення цієї умови – підстава для ухвалення судового рішення про відмову в позові. Щоб визнати відповідача неналежним, крім названої умови, суд повинен мати дані про те, що обов'язок відповідати за позовом покладено на іншу особу. Про неналежного відповідача можна говорити тільки в тому випадку, коли суд може вказати особу, що повинна виконати вимогу позивача, – належного відповідача.

Особа, яка не прийняла спадщини в установленний законом строк, може звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України.

Суди відкривають провадження в такій справі у разі відсутності письмової згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (частина друга статті 1272 ЦК), а також за відсутності інших спадкоємців, які могли б дати письмову згоду на подання заяви до нотаріальної контори про прийняття спадщини. Відповідачами у такій справі є спадкоємці, які прийняли спадщину. При відсутності інших спадкоємців за заповітом і за законом, в разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття відповідачами є територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Позивач у цій справі клопотав про заміну первісного відповідача належним відповідачем чи про залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача не заявляв.

Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному ЦПК України. За результатами розгляду справи суд відмовляє в позові до неналежного

відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача.

У встановлений законом строк спадщину прийняв син спадкодавця, який залучений до розгляду справи як третя особа, тож у цьому випадку Київська міська рада як орган місцевого самоврядування не є належним відповідачем у справі.

З огляду на те що МВС України пред'явило позов до неналежного відповідача – КМР, висновки суду першої інстанції, з якими погодився й суд апеляційної інстанції, про задоволення позов є помилковими.

Постановою Верховного Суду від 15 липня 2020 року рішення Святошинського районного суду м. Києва від 18 вересня 2019 року та постанову Київського апеляційного суду від 06 лютого 2020 року скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову Міністерства внутрішніх справ України до Київської міської ради, треті особи: Дванадцята київська державна нотаріальна контора, ОСОБА_1, про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відмовлено.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 липня 2020 року у справі № 759/3515/19 (провадження № 61-6701св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90536892>.

4.6. Необізнаність спадкоємця про наявність заповіту, недобросовісна поведінка інших спадкоємців та нотаріуса щодо повідомлення такого спадкоємця про існування заповіту та наявність у нього спадкових прав є підставою для визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини

21 вересня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суд встановив, що відповідачі є рідними братом та сестрою. ОСОБА_1 є сином ОСОБА_3 та племінником ОСОБА_2. ОСОБА_4 є матір'ю відповідачів і бабою ОСОБА_1. Відповідно до заповіту ОСОБА_4 заповіла належний їй житловий будинок з господарськими будівлями та земельну ділянку, на якій він розташований, ОСОБА_2 та ОСОБА_1 у рівних частинах кожному.

Після смерті ОСОБА_4 за заявою ОСОБА_3 нотаріусом заведена спадкова справа. ОСОБА_1 відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом на 1/2 частину житлового будинку та 1/2 частину земельної ділянки за тією ж адресою, оскільки він пропустив шестимісячний строк для прийняття спадщини та у зв'язку з відсутністю доказів постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Рішенням міськрайонного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Визначено ОСОБА_1 додатковий строк

тривалістю три місяці з дня набрання рішенням суду законної сили на подання до нотаріальної контори заяви про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_4.

Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

За змістом статті 1272 ЦК України поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Правила частини третьої статті 1272 ЦК України про надання додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини можуть бути застосовані, якщо: у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; ці обставини суд визнав поважними.

Предметом спору у цій справі є встановлення додаткового строку для прийняття спадщини ОСОБА_1, оскільки останній після смерті своєї баби як її спадкоємець за заповітом, пропустив строк для прийняття спадщини. Позивач вказував, що він не мав права на спадщину за законом у першу чергу, не знав про існування заповіту, тому не звертався до нотаріуса з відповідною заявою протягом визначеного законом строку.

Мати позивача ОСОБА_3 під час розгляду справи підтвердила ті обставини, що у неї з сином були неприявні стосунки, тому вона не повідомляла йому про існування заповіту та наявність у нього спадкових прав щодо майна ОСОБА_4.

Відповідно до статті 63 Закону України «Про нотаріат» нотаріус або в сільських населених пунктах – посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, отримавши від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язана повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких відоме.

Для того, щоб не допустити пропуску шестимісячного строку для прийняття спадщини, нотаріус роз'яснює спадкоємцям право подачі заяви про прийняття спадщини чи про відмову від її прийняття (пункт 3.2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5.

Отже, на нотаріуса покладено обов'язок щодо повідомлення спадкоємця про необхідність подачі заяви про прийняття спадщини за заповітом чи про відмову від її прийняття, щоб не допустити пропуску шестимісячного строку для прийняття спадщини.

Допитаний у судовому засіданні нотаріус зазначав, що позивача не було повідомлено про відкриття спадщини, наявність на його ім'я заповіту.

У вирішенні питання про поважність причин пропуску строку для прийняття спадщини у такому випадку потрібно враховувати свободу заповіту як фундаментальний принцип спадкового права.

Ураховуючи обставини справи, наявність заповіту на користь позивача як спадкоємця майна ОСОБА_4, недобросовісну поведінку відповідачів та нотаріуса, а також наведені позивачем причини, які є об'єктивними та істотними труднощами, суди відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК

України дійшли обґрунтованого висновку щодо наявності підстав для визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Постановою Верховного Суду від 21 вересня 2020 року рішення Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 16 травня 2019 року та постанову Вінницького апеляційного суду від 04 липня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 вересня 2020 року у справі № 130/2517/18 (провадження № 61-14962св19) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91680615>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 22 грудня 2021 року у справі № 703/4978/19 (провадження № 61-13783св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221522>.

4.7. **Перехід права на прийняття спадщини за спадковою трансмісією в розумінні статті 1276 ЦК України є можливим у межах строків для прийняття спадщини та не передбачає перехід права на подання позову про визначення додаткового строку для прийняття спадщини**

02 червня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення додаткового строку для прийняття спадщини за заповітом у порядку спадкової трансмісії.

В обґрунтування позову ОСОБА_1 зазначав, що після смерті його діда ОСОБА_3 залишилося спадкове майно, яке він заповідав батькові позивача ОСОБА_4. Після смерті ОСОБА_4, який не встиг прийняти спадщину за заповітом, ОСОБА_1 є спадкоємцем майна померлого батька за законом. Оскільки батька позивача вже після його смерті було позбавлено права власності на спадкове майно та він не може захистити свої права, позивач вважав, що має право на визначення додаткового строку для прийняття спадщини після смерті діда ОСОБА_3 в порядку аналогії закону та спадкової трансмісії.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів з огляду на таке.

Спадкова трансмісія – це перехід права на прийняття спадщини від померлого спадкоємця, який не встиг реалізувати своє право на прийняття спадщини, до його спадкоємців, а не виникнення права на спадкування після смерті першого спадкодавця.

Спадщина може бути прийнята в порядку спадкової трансмісії після спливу строку для прийняття спадщини за письмовою згодою спадкоємців або в судовому порядку, якщо суд визнає причини пропуску цього строку поважними (частини друга, третя статті 1272 ЦК України).

Якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її (частина перша статті 1272 ЦК України).

Правила частини третьої статті 1272 ЦК України можуть бути застосовані, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання заяви про прийняття спадщини; 2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через власну пасивну поведінку, то правових підстав для визначення додаткового строку для прийняття спадщини немає.

Отже, право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії може бути здійснене у строк, який не сплив на момент смерті спадкодавця. Тобто смерть спадкоємця, який би мав право на спадщину, має настати в межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця. Право на прийняття спадщини за спадковою трансмісією переходить до спадкоємців цієї особи у межах строків для прийняття спадщини.

У справі, що переглядалася, батько позивача не прийняв спадщину, помер після спливу строку, встановленого для її прийняття, тому в цьому випадку спадкова трансмісія не застосовується.

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про відмову у задоволенні позову, оскільки у статті 1276 ЦК України передбачено перехід права на прийняття спадщини спадкоємця, який не встиг її прийняти внаслідок смерті в межах строку для прийняття спадщини, а не перехід права на подання позову про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 2 червня 2021 року у справі № 155/1584/18 (провадження № 61-10364св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97495454>.

4.8. Особливий правовий режим на тимчасово окупованій території України та необхідність установлення факту смерті, отримання свідоцтва про смерть спадкодавця на підконтрольній території України є поважною причиною пропуску спадкоємцем шестимісячного строку для прийняття спадщини

30 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Міловської селищної ради Міловського району Луганської області (далі – Міловська селищна рада) про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд установив, що в місті Луганськ померла мати ОСОБА_1, про що Міловським районним відділом державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Луганській області видано

свідоцтво про смерть. Після її смерті відкрилася спадщина на все належне їй майно. Постановою приватного нотаріуса Міловського районного нотаріального округу Луганської області відмовлено у видачі позивачу свідоцтва про право на спадщину за законом на недоотриману пенсію матері через пропуск ним шестимісячного строку на подачу заяви про прийняття спадщини.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову.

Апеляційний суд рішення суду першої інстанції скасував, задовольнив позов та визначив ОСОБА_1 додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини за законом після смерті матері, яка померла у місті Луганськ.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

При вирішенні справ про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини слід враховувати, що додатковий строк визначається у разі, якщо суд визнає причини пропуску строку для прийняття спадщини поважними. У зазначеній категорії справ є обов'язковим обґрунтування в мотивувальній частині судового рішення поважності причин пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Вирішуючи питання визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно виходити з того, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Звертаючись до суду з позовом, як на поважність причин пропуску строку звернення з заявою про прийняття спадщини ОСОБА_1 посилався на те, що він проживає на тимчасово окупованій території України в місті Луганськ, тому з незалежних від нього обставин він не мав об'єктивної можливості виїхати на підконтрольну Україні територію для своєчасного оформлення документів.

Ураховуючи те, що у спадкоємця існували перешкоди для подання заяви про прийняття спадщини, а саме відсутність свідоцтва про смерть спадкодавця, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану, проте спадкоємцем вживались заходи: звернення до органів державної реєстрації про реєстрацію смерті на підставі свідоцтва, виданого органами на тимчасово окупованій території України; звернення до суду з позовом про встановлення факту смерті матері на тимчасово окупованій території України, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про задоволення вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 листопада 2021 року у справі № 418/3478/19 (провадження № 61-3528св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519529>.

4.9. Поважною причиною пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини є реєстрація смерті спадкодавця як смерть невідомої особи

23 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Харківської міської ради про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суд установив, що батьками ОСОБА_1 є ОСОБА_3 та ОСОБА_4. ОСОБА_5 та позивач є рідними сестрами, а ОСОБА_10 – племінницею позивача. У міському відділі ДРАЦС м. Харкова зареєстровано факт смерті невідомої жінки, пізніше до актового запису про смерть були здійснені зміни, зокрема, прізвище, ім'я, по батькові померлого з «Невідоме» змінено на «ОСОБА_10».

Також повторно видано свідоцтво про смерть ОСОБА_10, про що складено відповідний актовий запис. ОСОБА_10 на праві власності належала квартира, яка є спадковим майном. Позивач мала намір як тітка померлої ОСОБА_10 прийняти спадщину, що відкрилась після її смерті.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, задовольнив позов, визначив ОСОБА_1 додатковий строк на подання заяви про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_10.

Верховний Суд погодився з такими висновками судів з огляду на таке.

Відповідно до частини першої статті 1269, частини першої статті 1270 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини. Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

Частиною третьою статті 1272 ЦК України передбачено, що за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Аналіз цієї норми закону свідчить про те, що поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є ті, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, обґрунтовано виходив з того, що позивач з поважних причин у визначений законом шестимісячний строк після смерті племінниці не звернулася до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, оскільки смерть ОСОБА_10 була зареєстрована як смерть невідомої особи та у позивача були відсутні достовірні відомості про смерть племінниці, тому наявні правові підстави для визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Посилання в касаційній скарзі на те, що необхідність внесення відповідних відомостей в актовий запис про смерть ОСОБА_10 жодним чином не позбавляло ОСОБА_1 звернутись до нотаріальної контори із відповідною

заявою, є необґрунтованими, оскільки на час смерті ОСОБА_10 не було офіційних даних про смерть саме племінниці позивача.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 грудня 2021 року у справі № 645/7452/19 (провадження № 61-18885св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102149427>.

4.10. Положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлюють порядок прийняття спадщини в разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, і надають право спадкоємцям, виконавцям заповіту, кредиторам спадкодавця та іншим особам реалізувати свої права щодо спадкового майна на території України в загальному порядку

15 червня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Харківської міської ради, третя особа – Десята харківська державна нотаріальна контора, про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд установив, що батько позивача ОСОБА_4 помер на тимчасово окупованій території АР Крим. Спадкоємцями першої черги після його смерті є позивач і відповідач (мати померлого). Заповіт ОСОБА_4 не залишив. Спадщина складається із частини квартири, розташованої в АР Крим, а також позивачу стало відомо, що в рахунок погашення боргу стягувачу ОСОБА_4 передано майно – трикімнатну квартиру, проте спадкодавець не встиг зареєструвати своє право власності на неї. Крім того, у спадкодавця є залишок грошових коштів на поточному рахунку, відкритому в ПАТ «Укрсоцбанк» на його ім'я.

Звертаючись до суду з цим позовом, ОСОБА_1 зазначав, що причиною пропуску строку для прийняття спадщини є те, що спадкодавець проживав та помер на тимчасово окупованій території АР Крим, а також вказував на неможливість виїхати за місцем відкриття спадщини та необізнаність про наявність спадкового майна та його обсяг.

Справу суди розглядали неодноразово.

Рішенням суду першої інстанції в задоволенні позову відмовлено у зв'язку з тим, що необізнаність ОСОБА_1 щодо наявності спадкового майна, страх перетину незаконно встановленого митного контролю з АР Крим не є об'єктивними та непереборними труднощами, з якими закон пов'язує поважність пропуску строку для прийняття спадщини.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, ухвалив рішення, яким визначив ОСОБА_1 додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_4.

Верховний Суд залишив постанову апеляційного суду без змін з огляду на таке.

Строки на подання заяви про прийняття спадщини не визнаються преклюзивними, можуть бути поновлені з дотриманням правил частини третьої статті 1272 ЦК України про надання додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини і можуть бути застосовані, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через власну пасивну поведінку, то правові підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини відсутні.

Суд установив, що в період шестимісячного строку на подання такої заяви про прийняття спадщини Автономна Республіка Крим відповідно до Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон № 1207-VII) визнана тимчасово окупованою територією України та датою початку тимчасової окупації визначено 20 лютого 2014 року.

Згідно із частиною п'ятою статті 11 Закону № 1207-VII на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

12 лютого 2015 року Закон № 1207-VII доповнено статтею 11-1, згідно з якою передбачено, що у разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, то місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

Крім того, зазначеним Законом № 1207-VII доповнено статтю 1221 ЦК України частиною третьою такого змісту: в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом.

Отже, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку, що положення спеціального Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлюють порядок прийняття спадщини у разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, та надають право спадкоємцям, виконавцям заповіту, кредиторам спадкодавця та іншим особам реалізувати свої права щодо спадкового майна на території України в загальному порядку.

Лише на підставі вказаних вище змін чинне законодавство врегулювало порядок подання заяви на прийняття спадщини, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія.

Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду про те, що з дати смерті ОСОБА_4 позивач був позбавлений можливості реалізувати

своє право на прийняття спадщини як на території окупованої Автономної Республіки Крим, так і через компетентний орган на території України, оскільки датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 року, а статтю 11-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» доповнили лише 12 лютого 2015 року. При цьому вже у березні 2015 року ОСОБА_1 звернувся до державної нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини. Звернення позивача із заявою про прийняття спадщини на території окупованої Автономної Республіки Крим не могло розцінюватися як належне, оскільки ця територія не контролюється органами державної влади України.

Верховний Суд зазначав, що тимчасова окупація території АР Крим призвела до непоправних перешкод у реалізації позивачем своїх спадкових прав, які не могли бути ним усунуті, у зв'язку із чим право ОСОБА_1 на подання заяви про прийняття спадщини підлягає захисту у судовому порядку.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 червня 2022 року у справі № 638/4895/15-ц (провадження № 61-19467св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104813596>.

4.11. Виявлення нотаріусом розбіжностей між заявленими спадкоємцем правами та наданими документами після відкриття спадкової справи є об'єктивною обставиною, що не залежала від спадкоємця, і є поважною причиною для продовження строку для подання заяви про прийняття спадщини

20 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Миколаївського міського нотаріального округу Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції, про визначення додаткового строку для прийняття спадщини за законом.

Суд установив, що спочатку помер рідний брат позивача ОСОБА_3, якому за життя належала квартира; через два дні після його смерті – їхня мати ОСОБА_4. Позивач як спадкоємець першої черги після смерті матері та як спадкоємець другої черги після смерті брата звернувся до приватного нотаріуса Миколаївського міського нотаріального округу із заявами про прийняття спадщини. ОСОБА_1 отримала свідоцтво про право на спадщину за законом щодо майна матері, проте їй було відмовлено у видачі свідоцтва про право власності після смерті брата, оскільки власником спадкового майна (квартири) є також ОСОБА_2.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, визначив ОСОБА_1 додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_3. При цьому суди керувалися тим, що позивач

у шестимісячний строк з дня відкриття спадщини вжила всіх необхідних заходів для вступу у права спадкоємиці після смерті брата ОСОБА_3 та матері ОСОБА_4.

Верховний Суд залишив без змін судові рішення з огляду на таке.

За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Правила частини третьої статті 1272 ЦК України про надання додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини можуть бути застосовані, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо спадкоємець пропустив шестимісячний строк для подання заяви про прийняття спадщини з поважних причин, закон гарантує йому право на звернення до суду з позовом про визначення додаткового строку на подання такої заяви.

Задовольняючи позовні вимоги, суди дійшли правильних висновків про те, що наведені позивачем підстави пропуску строку на подання заяви про прийняття спадщини є поважними. Зокрема, посилання ОСОБА_1 на те, що при поданні нею заяви про прийняття спадщини після смерті матері ОСОБА_4 приватним нотаріусом Миколаївського міського нотаріального округу заведена спадкова справа з урахуванням успадкованого ОСОБА_4 майна після смерті сина ОСОБА_3 та для подальшої видачі свідоцтва ОСОБА_1 про право на спадщину на підставі статті 1276 ЦК України. Проте при підготовці до видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріусом виявлено розбіжності між заявленими правами та наданими документами, а саме виявлено факт заведення іншим нотаріусом спадкової справи щодо майна ОСОБА_3 – квартири, право власності на яку зареєстровано за ОСОБА_2.

При цьому Верховний Суд зазначав, що оцінка наданих спадкоємцем документів для прийняття спадщини проводиться нотаріусом, який вчиняє відповідну нотаріальну дію, зокрема відкриття спадкової справи. Виявлення нотаріусом розбіжностей між заявленими спадкоємцем правами та наданими документами після відкриття спадкової справи є об'єктивною обставиною, що не залежала від спадкоємця, та є поважною причиною для продовження строку для написання заяви про прийняття спадщини.

Ухваливши рішення про задоволення позову, суди установили, що ОСОБА_1 пропустила строк для прийняття спадщини після смерті брата ОСОБА_3 з поважних та об'єктивних причин, що є підставою для задоволення позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 липня 2022 року у справі № 489/5656/20 (провадження № 61-2631св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372011>.

4.12. Законодавство не передбачає визначення додаткового строку для відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини за заповітом

17 січня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третя особа – Сьома Дніпровська державна нотаріальна контора, про визначення додаткового строку для подання заяви про відкликання заяви про відмову від спадщини за заповітом, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом, скасування державної реєстрації спадкового майна.

Свої вимоги позивач мотивувала тим, що вона є спадкоємцем померлого батька ОСОБА_4, який заповів їй 1/3 частину квартири; приватизовану земельну ділянку. Після звернення до нотаріальної контори вона дізналися, що спадкова справа вже відкрита за заявою онука померлого ОСОБА_3. ОСОБА_1 подала заяву про відмову від спадщини за заповітом на користь іншої особи – матері ОСОБА_2. Позивач вважала, що некомпетентна інформація від помічника нотаріуса призвела до її відмови від спадщини, а через карантин та незадовільний стан матері вона не змогла вчасно відкликати подану заяву.

Суд першої інстанції позовні вимоги ОСОБА_1 задовольнив частково, визначив ОСОБА_1 додатковий строк для подачі до нотаріуса заяви про відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини за заповітом після смерті її батька.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції в частині визначення ОСОБА_1 додаткового строку для подачі до нотаріуса заяви про відкликання заяви про відмову від спадщини за заповітом після смерті батька та ухвалив у цій частині нове рішення про відмову в позові.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Заявою до нотаріальної установи ОСОБА_1 відмовилась від одержання спадкового майна після смерті батька на користь його дружини та матері позивача, яка є співвідповідачем у справі. У тексті цієї заяви зазначено, що заявнику відомо, що вона має право протягом шестимісячного строку з дня смерті спадкодавця відкликати цю заяву, що нею здійснено не було, тому завідувача державної нотаріальної контори прийняла постанову про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом після смерті ОСОБА_4 на ім'я його дочки ОСОБА_1 на спадкове майно.

Суд першої інстанції виходив із того, що позивач мала намір своєчасно звернутись до нотаріальної контори із заявою про відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини, проте цей строк пропущений нею з поважних причин – через особливий режим роботи нотаріальних контор у період дії карантину та незадовільний стан здоров'я її матері.

Водночас законодавство не передбачає визначення додаткового строку для відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини за заповітом. Отже, твердження заявника про поважність причини пропуску нею строку для звернення до нотаріуса (нотаріальної контори) із такою заявою через необхідність самоізоляції та похилий вік її матер не може бути підставою для задоволення її позовних вимог, а застосування як аналогії закону частини третьої статті 1272 ЦК України (за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини) у цьому випадку є неправильним застосуванням судом першої інстанції норм матеріального права, обґрунтованого висновку про що дійшов апеляційний суд, із чим також погодився Верховний Суд.

При застосуванні правил про аналогію закону варто, перш за все, з'ясувати характер спірних суспільних відносин, а саме: чи є ці відносини цивільними договірними, чи ні. Якщо спірні цивільні відносини є договірними, прогалина в законодавстві матиме місце лише тоді, коли у ЦК України, інших актах цивільного законодавства, передбачених статтею 4 ЦК України, а також у договорі, укладеному учасниками цих відносин, відсутньою є норма права, що спрямована на врегулювання зазначених договірних цивільних відносин. Якщо спірні цивільні відносини не є договірними, прогалина в законодавстві матиме місце тоді, коли у ЦК України, інших актах цивільного законодавства, передбачених статтею 4 ЦК України, відсутньою є норма права, що спрямована на врегулювання спірних відносин. Для застосування аналогії закону в обох зазначених випадках потрібно віднайти в актах цивільного законодавства правову норму, яка регулює подібні за змістом цивільні відносини.

Отже, під час застосування аналогії закону до врегулювання певних цивільних відносин суд повинен зробити висновок, що ці відносини не врегульовані договором або актами цивільного законодавства, тобто суд повинен був встановити прогалину у регулюванні певних суспільних відносин. Якщо спірні відносини врегульовані договором або актами цивільного законодавства, але з таким правовим регулюванням особа не погоджується, відсутні будь-які підстави для застосування аналогії закону або права. Така поведінка дає підстави для висновку про існування наміру обійти чинні приписи акта цивільного законодавства, якими повністю та належно спірні відносини врегульовані. Тому правильним є й висновок апеляційного суду про те, що статус спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини, не є тотожним статусу спадкоємця, який відмовився від прийняття спадщини на підставі статей 1273–1275 ЦК України.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 січня 2022 року у справі № 932/5274/20 (провадження № 61-10590св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102634066>.

4.13. При визначенні додаткового строку на прийняття спадщини важливим є тривалість стаціонарного лікування та ступінь захворювання заявника, а не лише факт перебування його на лікуванні в закладі охорони здоров'я

17 лютого 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Харківської міської ради про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд установив, що після смерті батька ОСОБА_1 відкрилася спадщина у вигляді 1/2 частини квартири, спадкоємцями батька були позивач та його баба ОСОБА_2 по 1/4 цієї квартири. Після смерті бабусі ОСОБА_1 звернувся до нотаріальної контори із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину за законом на 3/4 частини квартири із пропуском строку для подання заяви.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову у зв'язку з тим, що зазначені позивачем причини пропуску строку звернення з заявою про прийняття спадщини, не можуть вважатись об'єктивними та непереборними перешкодами, з якими закон пов'язує поважність причин пропуску строку для прийняття спадщини.

Верховний Суд залишив без змін судові рішення з огляду на таке.

Вирішуючи питання визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причин пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно виходити з того, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Суд не може визнати поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, як юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацездатність, незнання про існування заповіту, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини, невизначеність між спадкоємцями, хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, проживання у спадковому майні після відкриття спадщини, несприятливі погодні умови тощо.

При оцінці наявності поважних причин для визначення додаткового строку на прийняття спадщини, суди повинні розмежовувати два періоди та оцінювати наявність об'єктивних, непереборних перешкод для реалізацією особою права на прийняття спадщини. Перший період - період визначений законом для прийняття спадщини (6 місяців від дня відкриття спадщини), другий період - від дня закінчення шестимісячного строку для прийняття спадщини до дня звернення до суду із позовом про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суди зазначали, що в обґрунтування поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, ОСОБА_1 вказував на тривале лікування та перебування у тривалому відрядженні.

Проте надані ОСОБА_1 докази щодо неможливості подання заяви про прийняття спадщини у зв'язку з погіршенням його стану здоров'я, хворобою, лікуванням є недостатніми доказами, оскільки охоплюють неповний період строку, відведеного на прийняття спадщини.

Оцінка поважності причин пропуску строку звернення із заявою про прийняття спадщини повинна, у першу чергу, стосуватися періоду від моменту відкриття спадщини й до спливу шестимісячного строку, встановленого законом для її прийняття. Саме протягом цього періоду мають існувати об'єктивні та істотні перешкоди для прийняття спадщини. Інші періоди досліджуються, якщо ці перешкоди почали існувати протягом шестимісячного строку та тривали до моменту звернення до нотаріуса або до суду.

Факт перебування на лікуванні в закладі охорони здоров'я у всіх випадках не може вважатися безумовною підставою для визначення додаткового строку. Важливими у цьому аспекті є тривалість стаціонарного лікування та ступінь захворювання.

Суди не встановили існування поважних причин пропуску позивачем строку для прийняття спадщини з підстав перебування на лікуванні, які мали місце за два місяці до закінчення шестимісячного строку для прийняття спадщини після смерті ОСОБА_2. До того ж, знаходячись на лікарняному чи у відраядженні, позивач мав можливість надіслати заяву поштовою кореспонденцією до нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 лютого 2022 року у справі № 953/15603/20 (провадження № 61-12451св21) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/103371704>.

4.14. Чинне законодавство не позбавляє спадкоємця права направити заяву про прийняття спадщини за допомогою засобів поштової зв'язки, а також подати її через орган місцевого самоврядування

09 лютого 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Придніпровської сільської ради Чорнобаївського району Черкаської області про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд установив, що після смерті двоюрідної сестри ОСОБА_1 відкрилась спадщина на земельну ділянку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка розташована в адміністративних межах Придніпровської сільської ради Чорнобаївського району. Позивач є спадкоємцем після померлої ОСОБА_3 за правом представлення відповідно до частини четвертої статті 1266 ЦК України, вона подала заяву про прийняття спадщини з пропуском установленого законом строку.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову у зв'язку з тим, що позивач не довела поважність причин пропуску строку звернення із заявою про прийняття спадщини.

Верховний Суд залишив без змін судові рішення з огляду на таке.

Згідно з частиною першою статті 1270 ЦК України для позивача як спадкоємця майна та майнових прав ОСОБА_3, шестимісячний строк для подання заяв про прийняття спадщини визначався періодом з 31 серпня 2018 року до 28 лютого 2019 року.

Суди надали належну правову оцінку довідці КНП «Чорнобаївська багатопрофільна лікарня Чорнобаївської районної ради», відповідно до якої ОСОБА_1 перебувала на стаціонарному лікуванні в терапевтичному відділенні з 18 листопада до 28 листопада 2018 року. Твердження позивача про отримання нею 25 листопада 2018 року травми та у зв'язку з цим неможливість пересуватись протягом трьох місяців суду є безпідставними. Надані ОСОБА_1 докази не підтверджують поважних причин, які пов'язані з об'єктивними, непереборними та істотними труднощами для спадкоємця, що унеможливили звернення до нотаріуса у визначений частиною першою статті 1270 ЦК України строк.

Під час розгляду справи позивач зазначала, що вона зверталась до нотаріальної контори протягом шестимісячного строку для прийняття спадщини, проте їй було відмовлено у зв'язку з відсутністю у неї свідоцтва про смерть спадкодавця. Суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, обґрунтовано зазначав, що для подання заяви про прийняття спадщини не обов'язково їхати до нотаріальної контори, оскільки законодавство не позбавляє спадкоємця права направити таку заяву за допомогою засобів поштового зв'язку, а також подати її через орган місцевого самоврядування.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 лютого 2022 року у справі № 709/769/19 (провадження № 61-13720св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/103132716>.

5. Спори щодо складу спадщини

5.1. Борг спадкодавця, який він мав за життя у вигляді заборгованості за аліментами, входить до складу спадщини. Водночас зобов'язання з відшкодування пені, 3 % річних та інфляційних за прострочення сплати аліментів не входить до складу спадщини

05 серпня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення кредитором спадкодавця суми заборгованості зі сплати аліментів, пені та збитків.

Суди встановили, що ОСОБА_1 перебувала із ОСОБА_4 у фактичних шлюбних відносинах, мають спільну дочку – ОСОБА_3. У зв'язку з небажанням брати участь у вихованні дитини з ОСОБА_4 стягнуто аліменти на доньку в розмірі 1/4 частини із усіх видів його заробітку на користь матері до повноліття ОСОБА_3.

Після смерті ОСОБА_4 відкрилась спадщина у виді двох земельних ділянок, спадкоємцями після смерті померлого є мати – ОСОБА_2 та дочка спадкодавця – ОСОБА_3, які прийняли її у встановленому законом порядку. Проте за життя ОСОБА_4 аліменти на утримання дочки не сплачував, тому утворилась заборгованість по їх сплаті.

Рішенням районного суду позов задоволено частково, стягнуто з відповідача на користь ОСОБА_1 заборгованість за аліментами з посиланням на те, що борг померлої особи, який утворився у зв'язку з несплатою аліментів, повинен бути сплачений його спадкоємцями. Разом із тим зобов'язання з відшкодування пені, 3 % річних та інфляційних за прострочення сплати аліментів є відповідальністю боржника і не входить до складу спадщини.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано, ухвалено нове рішення про відмову в позові, обґрунтовуючи його тим, що зобов'язання зі сплати аліментів на утримання дитини (дітей) є нерозривно пов'язаним з особою платника аліментів (батьком дитини), а відповідно у разі смерті платника аліментів, зобов'язання щодо їх сплати припиняється і не входить до складу спадщини.

Верховний Суд не погодився із таким висновком апеляційного суду з огляду на таке.

Згідно зі статтею 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину; кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині; вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено.

Виходячи зі змісту указаної норми, це правило визначає загальний характер відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, незалежно від виду спадкування. Для всіх спадкоємців існує однакова межа відповідальності за боргами спадкодавця, зокрема, часткова відповідальність.

Суди встановили, що ОСОБА_4 мав заборгованість за аліментами на дочку ОСОБА_3.

За змістом статті 194 СК України від погашення заборгованості за аліментами боржника не може звільнити жодна обставина. У випадку смерті платника аліментів його спадкоємці за рахунок наявних активів спадкової маси зобов'язані погасити заборгованість за аліментами на дитину. Обов'язок платника аліментів з їх сплати після його смерті припиняється як нерозривно пов'язаний з його особою батька і не може бути виконаний іншою особою (стаття 608 ЦК України).

Оскільки предметом спору у цій справі є стягнення боргу спадкодавця, який він мав за життя у вигляді заборгованості за аліментами, а не його обов'язок зі сплати аліментів, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог про стягнення з відповідача, яка є спадкоємцем майна померлого ОСОБА_4, заборгованості за аліментами.

Апеляційний суд вищезазначених обставин справи не врахував та дійшов необґрунтованого висновку про відсутність підстав для стягнення із спадкоємця боржника заборгованості за аліментами, яка утворилась за спадкодавцем.

Постановою Верховного Суду від 12 серпня 2020 року постанову Дніпровського апеляційного суду від 24 жовтня 2019 року скасовано, залишено в силі рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 13 листопада 2018 року.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 серпня 2020 року у справі № 199/5826/16 (провадження № 61-20217св19) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90985719>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 161/11682/15-ц (провадження № 61-3563св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73156995>.

5.2. **Обов'язок власника квартири, набутої як спадщина, оплачувати житлово-комунальні послуги виникає з моменту прийняття спадщини, а не з моменту отримання свідоцтва про право на спадщину та реєстрації права власності**

15 березня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом КП «Власівські мережі» Власівської селищної ради міста Світловодська Кіровоградської області до ОСОБА_4 про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги.

Судами першої та апеляційної інстанцій встановлено, що після смерті батьків ОСОБА_4 успадкував квартиру.

Рішенням міськрайонного суду позов КП «Власівські мережі» до ОСОБА_4 про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги задоволено у повному обсязі.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що після смерті матері відповідач прийняв спадщину і набув право на квартиру та успадкував права і обов'язки спадкодавця. Тому незалежно від того, чи отримав відповідач свідоцтво про право на спадщину, чи здійснив реєстрацію прав власника на успадковане нерухоме майно, відповідач має нести тягар утримання майна, що йому належить. Розрахунок заборгованості за комунальні платежі нараховані з часу прийняття спадщини відповідачу. Укладення договору на надання житлово-комунальних послуг, а також надання послуг

з централізованого опалення передбачено законом, є обов'язком, а не правом сторін.

Рішенням апеляційного суду апеляційну скаргу відповідача задоволено частково. Рішення міськрайонного суду змінено в частині визначення суми стягнення.

Апеляційний суд обґрунтовано погодився із висновком суду першої інстанції про стягнення боргу за вказаний період, оскільки вимоги позивача про стягнення заборгованості зазначено станом на лютий 2015 року. Зміст заяви про збільшення розміру позовних вимог від 25 вересня 2015 року свідчить про те, що позивач збільшив лише вимоги щодо нарахування інфляційних втрат та трьох процентів річних, не змінюючи загальну суму заборгованості.

Відповідно до частини першої статті 1297, статті 1299 ЦК України отримання свідоцтва про право на спадщину та проведення його державної реєстрації спадкоємцем, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, є обов'язком спадкоємця. Право власності у спадкоємця на успадковане нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації майна.

Відповідно до частини п'ятої статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Отже, суди дійшли висновку про те, що відповідач, прийнявши спадщину, набув право на квартиру, успадкувавши також права та обов'язки спадкодавця. Тому незалежно від того, чи отримав відповідач свідоцтво про право на спадщину, чи здійснив реєстрацію права власника на успадковане нерухоме майно, він має належним чином утримувати майно, що належить йому.

Договір про надання послуг централізованого опалення та обслуговування внутрішньобудинкових мереж централізованого опалення між КП «Власівські мережі» та ОСОБА_4 не укладався, але житлово-комунальні послуги відповідачу надавались, тобто між сторонами наявні фактичні договірні відносини.

Щомісяця з 01 жовтня 2012 року по 01 вересня 2015 року позивач нараховував відповідачу плату за надані послуги з теплопостачання, утримання будинку та прибудинкової території, однак останній кошти за вказані послуги не сплачував, внаслідок чого виникла заборгованість за надані послуги.

Водночас відповідач ухилявся від підписання договору про надання послуг з утримання будинку, споруд та прибудинкової території та не виконував обов'язки споживача оплачувати послуги з утримання вказаного будинку та прибудинкової території.

Основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання житлово-комунальних послуг між їхніми виробниками, виконавцями і споживачами, а також їхні права та обов'язки, регулюються Законом України «Про житлово-комунальні послуги».

Згідно зі статтею 13, пунктом 1 частини першої статті 20 вказаного Закону споживачі зобов'язані оплатити житлово-комунальні послуги, якщо вони фактично користувалися ними. Водночас відсутність договору про надання

житлово-комунальних послуг не може бути підставою для звільнення споживача від оплати послуг у повному обсязі.

Касаційний цивільний суд погодився з висновком суду першої та апеляційної інстанцій про те, що між відповідачем і позивачем існували фактичні договірні відносини, у зв'язку з чим позов про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги є обґрунтованим та підлягає задоволенню.

Постановою Верховного Суду від 15 березня 2018 року рішення Апеляційного суду Кіровоградської області від 23 березня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 березня 2018 року у справі № 401/710/15-ц (провадження № 61-3193св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73124824>.

5.3. Сума пенсії, що належала пенсіонерові, але залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю і не була отримана членами його сім'ї, у яких виникло право на її отримання, входить до складу спадщини в тому розмірі, у якому спадкодавець мав право на їх виплату на момент своєї смерті, за останні три роки. Дата звернення спадкоємця до органу Пенсійного фонду України з вимогою про виплату нарахованої за життя спадкодавця пенсії не впливає на розмір виплат та не надає органам Пенсійного фонду України права на обмеження цих виплат

06 липня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області (далі – ГУ ПФУ в Чернігівській області) про стягнення грошових коштів, набутих у порядку спадкування за законом.

Позивач у позовній заяві просила суд визнати за нею право власності на набуті в порядку спадкування за законом грошові кошти недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю ОСОБА_2 за період з 01 серпня 2015 року до 01 червня 2016 року в розмірі 34 539,45 грн; стягнути з відповідача на свою користь набуті в порядку спадкування за законом грошові кошти недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю ОСОБА_2 за період з 01 серпня 2015 року до 01 жовтня 2016 року в розмірі 38 427,15 грн.

Суди встановили, що в грудні 2018 року померла тітка позивача – ОСОБА_2. ОСОБА_2 з 01 серпня 2014 року перебувала на обліку в Срібнянському відділі Прилуцького об'єднаного управління Пенсійного фонду України та з 01 серпня 2015 року їй було призупинено виплату пенсії, оскільки пенсіонерка не проживала на території вказаного району. Сума невиплаченої пенсії за період з 01 серпня 2015 року до 30 вересня 2018 року становила 152 567,58 грн.

У липні 2019 року приватний нотаріус видав позивачу свідоцтво про право на спадщину за законом на недоотриману пенсію померлої тітки у розмірі 118 028,13 грн за період з 01 червня 2016 року до 30 вересня 2018 року. ГУ ПФУ в Чернігівській області було перераховано на ім'я позивача недоплачену пенсію у розмірі 114 140,43 грн.

Рішення районного суду залишено без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково. Стягнуто з відповідача на користь позивача набуті в порядку спадкування за законом грошові кошти недоотриманої пенсії у розмірі 3 887,20 грн. Визначаючи розмір грошових коштів, які підлягали стягненню з відповідача, суд першої інстанції виходив з різниці загального розміру належної позивачу суми недоотриманої пенсії померлої тітки відповідно до свідоцтва про право на спадщину за законом та фактично виплачених їй грошових коштів цієї пенсії. Відмовляючи у задоволенні позовних вимог щодо визнання за позивачем права власності на набуті в порядку спадкування за законом грошові кошти недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю тітки за період з 01 серпня 2015 року до 01 червня 2016 року у розмірі 34 539,45 грн, місцевий суд вказав, що право на спадщину позивача після смерті тітки підтверджується свідоцтвом про право на спадщину за законом від 02 липня 2019 року, яке не є предметом спору в цій справі.

Колегія суддів Касаційного цивільного суду погодилася з висновком попередніх судів з огляду на таке.

Статтею 1227 ЦК України передбачено, що суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Відповідно до частини першої статті 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» нараховані суми пенсії, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно з власної вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за три роки до дня звернення за отриманням пенсії. У цьому разі частина суми неотриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачується одночасно, а решта суми виплачується щомісяця рівними частинами.

Сума пенсії, що належала пенсіонерові і залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, виплачується по місяць смерті включно членам його сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, у тому числі непрацездатним членам сім'ї, які знаходилися на його утриманні, незалежно від того, проживали вони разом з померлим пенсіонером чи не проживали. Вищезазначені особи повинні звернутися за виплатою суми пенсії померлого пенсіонера протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. У разі звернення кількох членів сім'ї, які мають право на отримання суми пенсії, належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну. У разі відсутності членів сім'ї, які мають право

на отримання суми пенсії померлого, або у разі незвернення їх за виплатою такої суми в установлений строк, сума пенсії, що належала пенсіонерові і залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, входить до складу спадщини.

Встановлено, що ОСОБА_2 померла. Позивач успадкувала належні спадкоємцю суми пенсії відповідно до статті 1227 ЦК України у тому розмірі, у якому спадкодавець мав право на їх отримання на момент своєї смерті, за останні три роки. Дата звернення спадкоємця до органу Пенсійного фонду України з вимогою про виплату нарахованої за життя спадкодавця пенсії не впливає на розмір виплат та не надає органам Пенсійного фонду України права на обмеження цих виплат.

Колегія суддів погодилась з висновками судів попередніх інстанцій щодо відмови в задоволенні позову в частині визнання за позивачем права власності на набуті в порядку спадкування за законом грошові кошти недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю ОСОБА_2 за період з 01 серпня 2015 року до 01 червня 2016 року у розмірі 34 539,45 грн, оскільки свідоцтво про право на спадщину за законом від 02 липня 2019 року, видане ОСОБА_1, не є предметом спору у цій справі. Це свідоцтво не оспорено та є чинним. Постановою Верховного Суду від 01 липня 2020 року рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 30 жовтня 2019 року та постанову Чернігівського апеляційного суду від 28 січня 2020 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 липня 2020 року у справі № 750/8819/19 (провадження № 61-4348св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90228098>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 20 лютого 2020 року у справі № 428/5818/18 (провадження № 61-48756св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902560>.

5.4. Виконання вимоги кредитора щодо погашення заборгованості, яку мав спадкодавець, здійснюється виключно в межах вартості отриманого у спадщину майна та не повинне зумовити погіршення майнового стану спадкоємця

27 жовтня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа - приватний нотаріус Полтавського нотаріального округу, про звернення стягнення на спадкове майно.

Суд установив, що між ОСОБА_1 та ОСОБА_3 укладено договір позики, за умовами якого позивач передав ОСОБА_3 грошові кошти, які останній зобов'язувався повернути. Одночасно ОСОБА_3 як позичальник надав позивачу на забезпечення взятого на себе зобов'язання оригінал правовстановлюючого документа – Державний акт на право власності на земельну ділянку та оригінал технічної документації на неї. У зв'язку зі смертю боржника ОСОБА_1 звернувся

до його спадкоємця – дружини ОСОБА_2, яка відмовилася повертати кошти в якості одноразового платежу.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, наклав на користь ОСОБА_1 стягнення на спадкове майно померлого боржника ОСОБА_3, яке було передане в натурі спадкоємцю ОСОБА_2, зокрема земельну ділянку, в рахунок погашення його заборгованості за договором позики. Визнав за ОСОБА_1 право власності на земельну ділянку, яка належала померлому ОСОБА_3.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду в частині позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання права власності та залишив у силі в цій частині рішення суду першої інстанції. В іншій частині постанову апеляційного суду залишив без змін, зазначивши таке.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадкоємець, приймаючи спадщину, реалізує свій майновий інтерес щодо набуття у власність спадкового майна, при цьому у нього виникає обов'язок погасити заборгованість спадкодавця, проте виключно у межах вартості отриманого у спадщину майна. У свою чергу кредитор, укладаючи договори кредитування, може бути упевненим у погашенні заборгованості у разі смерті позичальника за рахунок спадкового майна, яке приймають у спадщину спадкоємці боржника.

Такий принцип регулювання спірних правовідносин ґрунтується на засадах розумності, пропорційності і справедливості та виключає можливість необґрунтованого покладення на спадкоємців боржника обов'язку погасити борг у розмірі більшому, ніж вартість набутого ними майна, що призведе до безпідставного погіршення їх майнового стану у зв'язку з виконанням зобов'язання, стороною якого вони не є і згоди на укладення якого не надавали.

Тобто у будь-якому разі виконання вимоги кредитора щодо погашення заборгованості, яку мав спадкодавець, не повинно зумовити погіршення майнового стану спадкоємця без одночасного отримання ним майнової вигоди у виді спадкового майна.

Суд установив, що ОСОБА_2 прийняла спадщину після смерті ОСОБА_3, проте не здійснила одноразового платежу в рахунок задоволення вимог ОСОБА_1 в межах вартості отриманого в спадщину майна. У такому разі, оскільки зобов'язання ОСОБА_2 як спадкоємця після смерті ОСОБА_3 залишається не виконаним, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що вимоги ОСОБА_1 в частині про звернення стягнення на земельну ділянку відповідно до статті 1282 ЦК України підлягають задоволенню.

Разом із цим висновок апеляційного суду про визнання права власності на земельну ділянку ОСОБА_1 як за кредитором є помилковим.

Аналіз статті 1285 ЦК України свідчить про те, що вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено.

У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.

Проте ці норми матеріального права не передбачають такий спосіб звернення стягнення як визнання права власності на майно.

Порядок реалізації арештованого майна, затверджений наказом Міністерства юстиції України 29 вересня 2016 № 2831/5, визначає процедуру здійснення продажу майна через електронні торги з аукціону засобами системи електронних торгів через Веб-сайт.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції, та задовольняючи позовні вимоги ОСОБА_1 про визнання за позивачем права власності на спірну земельну ділянку цього не врахував та дійшов неправильного висновку про наявність підстав для задоволення позову в цій частині.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 27 жовтня 2021 року у справі № 552/4892/19 (провадження № 61-6824св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100816970>.

5.5. Відсутність у спадкоємця свідоцтва про право на спадщину сама собою не може бути підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора

21 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом Акціонерного товариства «ОТП Банк» (далі – АТ «ОТП Банк») до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про звернення стягнення на предмет іпотеки.

Суд установив, що Закрите акціонерне товариство «ОТП Банк», правонаступником якого є АТ «ОТП Банк», та ОСОБА_3 уклали кредитний договір, за яким позичальниця отримала грошові кошти на споживчі цілі. Зобов'язання банк виконав у повному обсязі, проте ОСОБА_3 зобов'язання за кредитним договором належним чином не виконувала. На забезпечення зобов'язань за кредитним договором банк та відповідачі уклали нотаріально посвідчений договір іпотеки, предметом якого є нежитлові будівлі. У зв'язку з невиконанням зобов'язань позичальницею банк звернувся до суду, який стягнув солідарно з відповідачів на користь АТ «ОТП Банк» заборгованість за кредитним договором. На час звернення до суду з цим позовом рішення суду не виконане, до органів виконавчої служби з заявою про примусове виконання рішення суду банк не звертався.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, позов задовольнив, у рахунок погашення заборгованості за договором кредиту звернув стягнення на предмет іпотеки за договором іпотеки на нежитлові

будівлі шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження.

Іпотекодавцями були ОСОБА_3 і ОСОБА_2, який помер (його спадкоємцем є ОСОБА_1).

Верховний Суд залишив без змін судові рішення з огляду на таке.

Відповідно до статті 41 Закону України «Про іпотеку» реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, проводиться, якщо інше не передбачено рішенням суду, шляхом продажу на прилюдних торгах, у тому числі у формі електронних торгів, у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом України «Про виконавче провадження», з дотриманням вимог цього Закону.

Відповідно до частин першої, другої, третьої статті 23 Закону України «Про іпотеку» у разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою.

Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця і має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Згідно з частиною першою статті 1297 ЦК України у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно.

У частині третій статті 1296 ЦК України зазначено, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Аналіз цих норм права дає підстави для висновку, що спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину). Отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину відповідно до статті 1296 ЦК України є правом, а не обов'язком спадкоємця, однак відсутність у спадкоємця такого свідоцтва не може бути підставою для відмови у задоволенні вимог кредитора.

У справі, що переглядалася, єдиною спадкоємицею, яка прийняла спадщину після ОСОБА_2, є ОСОБА_1, яка отримала свідоцтво про право на спадщину за законом після померлого чоловіка ОСОБА_2.

Звертаючись до суду з позовом, банк зазначав, що ОСОБА_3 належним чином не виконала своїх зобов'язань за кредитним договором, забезпечених іпотекою, де іпотекодавцями були ОСОБА_3 та ОСОБА_2, який помер, та його спадкоємцем є ОСОБА_1, рішення суду щодо стягнення заборгованості

за кредитним договором не виконано, тому банк набув право звернути стягнення на предмет іпотеки, зокрема, який успадкувала ОСОБА_1.

Верховний Суд зазначав, що хоча ОСОБА_1 не отримала свідоцтво про право на спадщину саме іпотечного майна, проте вона відповідає за зобов'язаннями спадкодавця ОСОБА_2 у межах вартості майна, одержаного у спадщину, оскільки спадщину прийняла.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 липня 2022 року у справі № 537/4780/18 (провадження № 61-8721св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359290>.

5.6. За відсутності доказів про погашення спадкоємцем боржника боргу та письмової відмови спадкоємця в здійсненні одноразового платежу на користь кредитора має місце мовчазна відмова спадкоємця в здійсненні одноразового платежу, що є підставою для задоволення вимог кредитора в межах вартості отриманого спадкоємцем у спадщину майна

26 жовтня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про звернення стягнення на спадкове майно.

Суд установив, що у 2013 році відповідно до договору позики, укладеного у простій письмовій формі між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, позикодавець передав у власність позичальнику грошові кошти, а позичальник зобов'язувався повернути позикодавцеві позичену суму коштів у строк до 31 грудня 2023 року з правом дострокового погашення.

У 2021 році після смерті ОСОБА_4 відкрилась спадщина. У встановлений законом строк ОСОБА_2 отримала свідоцтво про право на спадщину за законом після смерті ОСОБА_4, відповідно до якого спадкоємець успадкувала земельну ділянку, призначену для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

У 2021 році між ОСОБА_3 та ОСОБА_1 укладено у простій письмовій формі договір про відступлення права вимоги, за умовами якого первісний кредитор відступає, а новий кредитор приймає на себе право вимоги, що належать первісному кредитору, і стає кредитором за договором позики, що був укладений у 2013 році.

Після смерті позичальника ОСОБА_1 та ОСОБА_3 направляли на адресу приватного нотаріуса та спадкоємиці – ОСОБА_2 претензію про виконання боргових зобов'язань за договором позики, зазначена претензія була отримана нотаріусом та спадкоємицею.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції в частині мотивів відмови у задоволенні позовних вимог змінено, виклавши мотиви відмови в редакції цієї постанови.

Верховний Суд рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

Статтю 1281 ЦК України передбачено, що спадкоємці зобов'язані повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги. Кредиторові спадкодавця належить протягом шести місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, пред'явити вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги. Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, протягом одного року від дня настання строку вимоги. Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами другою і третьою цієї статті, позбавляється права вимоги.

У випадку смерті боржника за кредитним договором його права й обов'язки за цим договором переходять до спадкоємців, які зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину, отже у разі смерті позичальника за кредитним договором (договором позики) за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в основному зобов'язанні, який несе відповідальність у межах вартості майна, одержаного у спадщину.

При цьому у разі смерті спадкодавця спадкоємці, які прийняли спадщину, не відмовились від її прийняття, замінюють його особу у всіх правовідносинах, що існували на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок смерті спадкодавця.

Висновки суду першої інстанції про відсутність підстав для задоволення позову у зв'язку з тим, що строк повернення грошових коштів, визначений первісним кредитором та спадкодавцем у договорі позики 31 грудня 2023 року, не настав, не відповідають положенням норм матеріального права, оскільки зі смертю боржника зобов'язання з повернення кредиту входять до складу спадщини, то умови кредитного договору щодо строків повернення кредиту (позики) чи сплати його частинами не застосовуються, а підлягають застосуванню норми статті 1282 ЦК України щодо обов'язку спадкоємців задовольнити вимоги кредитора у порядку, передбаченому частиною другою цієї статті.

Суд апеляційної інстанції дійшов також помилкових висновків про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки здійснене судом тлумачення положень частини третьої статті 1282 ЦК України не узгоджується з положеннями частин першої і другої статті 1282 ЦК України, у яких визначено обов'язок, а не право спадкоємця боржника, задовольнити вимоги кредитора повністю шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між

спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Крім того, нормами ЦК України не визначено, в якій формі повинна відповідати відмова спадкоємця у здійсненні одноразового платежу. Невиконання зобов'язання і свідчить про відмову від одноразового платежу.

Направлення ОСОБА_3 у травні 2021 року на адресу приватного нотаріуса та спадкоємиці ОСОБА_4 – ОСОБА_2 претензії про виконання боргових зобов'язань за договором позики та направлення ОСОБА_1 на адресу ОСОБА_2 в липні 2021 року вимоги про виконання боргових зобов'язань за зазначеним договором позики, свідчить про дотримання кредитором положень статті 1281 ЦК України. При цьому вимога до спадкоємця боржника була направлена з дотриманням строку, передбаченого частиною другою статті 1281 ЦК України, а саме – не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги.

Отже, Верховний Суд вважав, що за відсутності доказів про погашення спадкоємцем боржника боргу спадкодавця та письмової відмови спадкоємця у здійсненні одноразового платежу на користь кредитора має місце мовчазна відмова спадкоємця у здійсненні одноразового платежу.

Під час вирішення цього спору встановленню підлягають обставини, пов'язані із з'ясуванням кола спадкоємців, належності спадкодавцю будь-якого рухомого чи нерухомого майна, вартості отриманого спадкоємцями майна та дотримання кредитором законодавчо визначеного строку пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника.

Оскільки в ОСОБА_4 на підставі договору позики виникли боргові зобов'язання перед ОСОБА_3, які не були виконані, вимоги кредитора повинні бути задоволені єдиним спадкоємцем ОСОБА_4 – ОСОБА_2 у межах вартості успадкованого майна.

У зв'язку з цим передчасними є вимоги ОСОБА_1 про погашення боргу розмірі 814 000 грн, оскільки у самій же позовній заяві, у касаційній скарзі ним зазначається, що спадкоємець відповідає у межах спадкової маси, а не у розмірі договору позики. Визначення ринкової вартості спадкового майна є важливим, оскільки саме ця сума має бути зазначена як розмір боргу, на який накладається стягнення.

Отже, суди попередніх інстанцій дійшли передчасного висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог ОСОБА_1, оскільки судами не досліджено всіх обставин справи, зокрема, не встановлено ринкову вартість спадкового майна, яке було успадковане відповідачем після смерті ОСОБА_4.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 195/1369/21 (провадження № 61-6588св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107105661>.

5.7. Припинення страхових виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та неоскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених страхових виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання страхових виплат. Право на такі виплати у спадкодавця зберігається, і в розумінні положень статті 1227 ЦК України ці виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю

14 лютого 2022 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Донецькій області (далі – УВД ФССУ в Донецькій області) про зобов'язання нарахувати страхові виплати та виплатити їх у порядку спадкування.

Звертаючись до суду, позивач зазначав, що його батько за життя отримував страхові виплати як травмована на виробництві особа. З грудня 2014 року він отримував їх у Волноваському відділенні УВД ФССУ в Донецькій області як внутрішньо переміщена особа. Проте в листопаді 2017 року виплати припинили через закінчення терміну дії довідки внутрішньо переміщеної особи. Позивач просив суд зобов'язати УВД ФССУ в Донецькій області здійснити нарахування страхових виплат батькові з листопада 2017 року до дня смерті та виплатити нараховані кошти йому як спадкоємцю, який прийняв спадщину.

Суд першої інстанції задовольнив позов.

Апеляційний суд це рішення скасував, відмовив у задоволенні позову, вказавши, що страхові виплати припинено потерпілому за його життя через скасування довідки внутрішньо переміщеної особи і неоформлення за місцем проживання, проте ці дії відповідача він не оспорував. Страхові суми батькові позивача за життя не нараховувались, у зв'язку з чим вони не можуть входити до складу спадщини після його смерті. Відповідно до вимог цивільного законодавства до складу спадкового майна входить лише призначена (нарахована) сума страхового відшкодування, а право на її призначення та виплату згідно зі статтею 1219 ЦК України до складу спадщини не входить.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду, змінив рішення суду першої інстанції в частині періоду нарахування страхових виплат, зробивши такі правові висновки.

Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України), крім прав і обов'язків, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця.

Відповідно до статті 1227 ЦК України суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю,

відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Потрібно розмежовувати ситуації при застосуванні положень статті 1217 ЦК України, за яких члени сім'ї чи спадкоємці вимагають перерахунку чи призначення певних виплат, і випадки, за яких спадкодавцю неправомірно припиняють ті чи інші виплати. Підтверджуючи майнові права фізичних осіб незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального статусу, закон не передбачає жодних обмежень інших прав таких осіб, які вони можуть реалізувати на території України.

Верховний Суд дійшов висновку про те, що припинення страхових виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та неоскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених страхових виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання страхових виплат. Право на такі виплати у спадкодавця зберігається, і в розумінні положень статті 1227 ЦК України ці виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 14 лютого 2022 року у справі № 243/13575/19 (провадження № 61-11268сво20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844358>.

5.8. Правовідносини щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди та судових витрат не є нерозривно пов'язаними з боржником (спадкодавцем) і допускають правонаступництво

08 лютого 2023 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ГО «ІНФОРМАЦІЯ_73», ОСОБА_2, ГО «Громадське телебачення» про захист честі, гідності, ділової репутації, визнання поширеної інформації недостовірною, її спростування та відшкодування моральної шкоди.

Суди встановили, що з середини 2019 року ГО «ІНФОРМАЦІЯ_73» та її керівником ОСОБА_2 у соціальній мережі Facebook щодо позивача систематично поширювалась недостовірна інформація.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково, визнано недостовірною інформацію та такою, що порочить честь, гідність та ділову репутацію ОСОБА_1.

Зобов'язано ГО «ІНФОРМАЦІЯ_73» та ОСОБА_2 спростувати поширену недостовірну інформацію шляхом опублікування на сторінці в профілі в соціальній мережі Facebook повідомлення про спростування з заголовком «Спростування недостовірної інформації стосовно ОСОБА_1» та з викладенням

копії вступної та резолютивної частини рішення, не допускаючи при цьому власних коментарів.

Стягнуто з ГО «ІНФОРМАЦІЯ_73» та ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 по 25 000,00 грн з кожного на відшкодування моральної шкоди, у задоволенні іншої частини позовних вимог відмовлено.

Суд апеляційної інстанції встановив, що відповідач ОСОБА_2 (особа, яка подала апеляційну скаргу) загинув, виконуючи бойове завдання на Харківщині.

ОСОБА_3 та ОСОБА_4 подали до апеляційного суду заяви про залучення їх до участі в справі як правонаступників відповідача.

У судовому засіданні апеляційний суд протокольною ухвалою відмовив у задоволенні вказаних заяв з тих підстав, що батьки ОСОБА_2 не є його правонаступниками до спливу шестимісячного строку на прийняття спадщини, а також з тих підстав, що апеляційний суд позбавлений процесуальної можливості замінити відповідача в справі.

З огляду на викладене ключовим питанням, яке постало перед колегією суддів Верховного Суду, є те, чи допускають спірні правовідносини правонаступництво та чи стосується оскаржена постанова суду апеляційної інстанції прав, свобод інтересів та/або обов'язків ОСОБА_3 та ОСОБА_4.

Верховний Суд постанову апеляційного суду в частині задоволення позовних вимог ОСОБА_1 до громадської організації «ІНФОРМАЦІЯ_73», ОСОБА_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, визнання поширеної інформації недостовірною, зобов'язання її спростувати, стягнення 25 000,00 грн з кожного відповідача на відшкодування моральної шкоди та в частині розподілу судових витрат скасував, справу в цій частині передав на новий розгляд до суду апеляційної інстанції з огляду на таке.

У разі смерті фізичної особи суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи (частина перша статті 55 ЦПК України).

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України).

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 цього Кодексу (стаття 1219 ЦК України)

Зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою (частина перша статті 608 ЦК України).

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди – це правовідношення, у силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) має право вимагати компенсації завданої моральної шкоди, а інша сторона (боржник) зобов'язана компенсувати завдану моральну шкоду.

Сутність обов'язків з грошової компенсації моральної шкоди і судових витрат не дозволяє зробити висновок, що вони мають особистий характер та пов'язані із особою спадкодавця.

У справі, що переглядається:

рішенням районного суду стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 25 000,00 грн компенсації моральної шкоди, а також судові витрати, пов'язані з розглядом справи;

обов'язок боржника (спадкодавця ОСОБА_2) про грошову компенсацію моральної шкоди та судових витрат не є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим може бути виконаний іншою особою (іншими особами). За таких обставин наявні підстави для висновку про те, що спірні правовідносини в цій справі допускають правонаступництво.

Водночас апеляційний суд не врахував, що визначальним при вирішенні питання про залучення правонаступників до участі в справі є встановлення, чи допускають спірні правовідносини правонаступництво та чи відомі особи, які прийняли спадщину. Саме для встановлення осіб, які прийняли спадщину, статтею 251 ЦПК України передбачений обов'язок суду зупинити провадження у справі, правовідносини у якій допускають правонаступництво.

У суді апеляційної інстанції ОСОБА_3 та ОСОБА_4 з наданням відповідних доказів зазначали, що спадкова справа після смерті їх сина відкрита на підставі їх заяв про прийняття спадщини, акцентувавши увагу суду на тому, що вони є єдиними спадкоємцями першої черги за законом після смерті ОСОБА_2, а тому висновок суду про передчасність їх звернення до спливу шестимісячного строку для прийняття спадщини є помилковим.

При цьому, як зазначалося вище, відповідно до положень статті 55 ЦПК України суд має вирішити питання процесуального правонаступництва під час розгляду справи незалежно від стадії судового процесу.

Оскільки ОСОБА_3 і ОСОБА_4 прийняли спадщину після смерті ОСОБА_2 у встановлені законом строки та звернулися до суду з заявами про їх залучення до участі в справі як спадкоємців відповідача, а спірні правовідносини допускають правонаступництво, то наявні підстави для висновку, що апеляційний суд вирішив питання про залучення до участі в справі правонаступників ОСОБА_2 з порушенням вимог процесуального закону.

Наслідком такого порушення став розгляд справи апеляційним судом без урахування позиції сторони відповідача та особи, яка подавала апеляційну скаргу (ОСОБА_2), правонаступниками якого є його батьки, які успадкували його майнові права та обов'язки, зокрема обов'язок з відшкодування моральної шкоди, покладений на ОСОБА_2 рішенням районного суду.

З урахуванням того, що постановою апеляційного суду вирішено питання про права та обов'язки ОСОБА_3 та ОСОБА_4, які внаслідок порушення апеляційним судом норм процесуального права не були залучені до участі в справі як правонаступники ОСОБА_2, то наявні підстави для скасування оскарженої постанови та направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 8 лютого 2023 року у справі № 760/9496/21 (провадження № 61-10690св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108959770>.

6. **Спори щодо отримання права на обов'язкову частку в спадщині**

6.1. Цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення її розміру

30 травня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи – першої Очаківської державної нотаріальної контори Миколаївської області, про позбавлення права на обов'язкову частку в спадщині, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що бабусі позивача та відповідачу в рівних частках на праві власності належить житловий будинок та земельна ділянка. Бабуся склала заповіт, відповідно до якого заповіла позивачу усе своє майно. Після її смерті позивач звернулася до державної нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини за заповітом. Заяву про прийняття спадщини подав також відповідач. Позивач вважала, що відповідач не має права на обов'язкову частку в спадщині після смерті його дружини, оскільки останній реалізував своє право на отримання обов'язкової долі шляхом отримання коштів та речей звичайної домашньої обстановки та вжитку.

Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Тлумачення абзацу другою частини першої статті 1241 ЦК України свідчить, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині можливе з урахуванням а) характеру відносин між спадкоємцями і спадкодавцем; б) наявності інших обставин, що мають істотне значення. Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачає, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення розміру обов'язкової частки.

Постановою Верховного Суду від 30 травня 2018 року рішення Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 14 вересня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 14 листопада 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 483/597/16-ц (провадження № 61-5184св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74439989>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 663/2569/17 (провадження № 61-43465св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998397>.

6.2. Визначаючи, чи є особа з інвалідністю з дитинства такою, що має право на обов'язкову частку у спадковому майні, необхідно враховувати не лише факт установлення інвалідності, а й момент її набуття цією особою, а саме з дитинства (тобто до досягнення 18-річного віку)

26 травня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: приватні нотаріуси, про визнання заповіту недійсним, визнання права власності на обов'язкову частку у спадковому майні, видачу свідоцтва про право власності на спадщину за законом, відшкодування моральної шкоди.

Суд установив, що позивач є особою з інвалідністю з дитинства, дочкою померлого ОСОБА_4. За життя ОСОБА_4 склав заповіт, за умовами якого все своє майно, зокрема квартиру він заповів своєму братові ОСОБА_2. Сторони подали приватному нотаріусу заяви про прийняття спадщини за заповітом після смерті ОСОБА_4.

Справа судами розглядалася неодноразово.

Рішенням місцевого суду позов задоволено частково: визнано за ОСОБА_1 право власності на 1/2 частину квартири як обов'язкову частку у спадщині після смерті батька ОСОБА_4. Рішенням апеляційного суду в серпні 2015 року рішення суду першої інстанції в частині задоволених вимог скасовано та ухвалено в цій частині рішення про відмову в позові. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у березні 2016 року рішення судів попередніх інстанцій скасовано в частині вирішення позовних вимог про визнання права власності на обов'язкову частку у спадковому майні, справу в цій частині передано на новий розгляд до суду першої інстанції.

Рішенням місцевого суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено. На обґрунтування своїх рішень суди зазначали, що встановлення позивачу другої групи інвалідності з причиною «інвалід дитинства» з необхідністю повторного проведення огляду, вже після смерті спадкодавця, на переконання суду апеляційної інстанції, не є підставою для визнання її непрацездатною на момент смерті ОСОБА_4.

Верховний Суд з рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій не погодився з огляду на таке.

Визначаючи, чи є особа з інвалідністю з дитинства такою, яка має право на обов'язкову частку у спадковому майні, необхідно враховувати не сам лише факт установлення особі інвалідності уповноваженим державним органом, а момент її настання, оскільки чинне законодавство пов'язує набуття особою інвалідності з дитинства не з відповідним висновком такого компетентного органу, а зі стійким розладом функцій організму особи, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності.

Верховний Суд врахував, що на момент відкриття спадщини заявник була повнолітньою, їй виповнилося 28 років, а тому МСЕК, встановивши, що причиною інвалідності ОСОБА_1 є інвалідність, причини якої настали саме у її дитинстві (тобто до досягнення 18-річного віку), підтвердили, що на момент відкриття спадщини вона вже була особою з інвалідністю з дитинства, а отже, була непрацездатною особою. Наведене свідчить про абсолютну відсутність підстав стверджувати, що заявник не має права на обов'язкову частку у спадковому майні.

Постановою Верховного Суду від 26 травня 2021 року рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 20 лютого 2019 року та постанову Волинського апеляційного суду від 23 травня 2019 року скасовано, ухвалено нове рішення, яким визнано за ОСОБА_1 право на обов'язкову частку у спадковому майні після смерті ОСОБА_4, визнано за нею право власності на 1/2 частку квартири.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 травня 2021 року у справі № 159/4322/14-ц (провадження № 61-12870св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97429139>.

6.3. Законодавство не передбачає визначення судом частки співвласника у праві спільної власності на нерухоме майно за померлим, оскільки в такому разі суд вирішуватиме питання про права особи, яка не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності

28 липня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про визнання права власності на майно.

Звертаючись до суду, ОСОБА_1 зазначала про те, що вона і відповідачі є спадкоємцями першої черги за законом після смерті їх батька ОСОБА_4 та матері ОСОБА_5. Спадковим майном, на яке відкрилася спадщина, є житловий будинок, який належав ОСОБА_4 на праві власності, яке не зареєстровано. Після смерті ОСОБА_4 дружина померлого ОСОБА_5 та один із синів померлого ОСОБА_2 прийняли спадщину, свідоцтво про право на спадщину вони не оформили. Таким чином, частка ОСОБА_5 у спадковому майні становила $\frac{3}{4}$ частини будинку, частка ОСОБА_2 – $\frac{1}{4}$ частини будинку.

Спадкоємцями першої черги за законом на спадщину після смерті матері ОСОБА_5 є позивач і ОСОБА_2, ОСОБА_3 спадщину не прийняв. Позивач вважала, що їй як спадкоємцю першої черги після смерті матері ОСОБА_5 належить $\frac{3}{8}$ частки спірного будинку.

Суд першої інстанції визнав за ОСОБА_1 право власності на $\frac{1}{4}$ частку житлового будинку.

Апеляційний суд скасував рішення місцевого суду, визнав за ОСОБА_1 право власності у порядку спадкування за законом на $\frac{3}{8}$ частки житлового будинку, за ОСОБА_2 – на $\frac{5}{8}$ частки будинку.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Встановивши, що спірний житловий будинок збудований батьками сторін під час шлюбу у 1977 році, відповідач факту спільності майна не заперечував, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що житловий будинок належав подружжю на праві спільної сумісної власності у рівних частках, тому після смерті ОСОБА_4 відкрилася спадщина на $\frac{1}{2}$ частку житлового будинку, однак спадкоємці спадщину не оформляли. ОСОБА_1 та ОСОБА_2 після смерті ОСОБА_5 подали заяви про прийняття спадщини, оскільки є спадкоємцями $\frac{3}{4}$ частки спірного житлового будинку після її смерті. Оскільки ОСОБА_1 у встановлений законом строк звернулася із заявою про прийняття спадщини, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивач є спадкоємцем першої черги після смерті ОСОБА_5 та має право в порядку спадкування за законом на $\frac{3}{8}$ частки житлового будинку, а ОСОБА_2 – на $\frac{5}{8}$ його частки.

Верховний Суд зауважив, що доводи касаційної скарги про те, що позивач не надала доказів, що померлій ОСОБА_5 виділялася частка у майні подружжя, тому після смерті ОСОБА_4 відповідач та його мати вступили в управління спадковим майном, не заслуговують на увагу, оскільки для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця.

Визначення судом частки співвласника у праві спільної власності на нерухоме майно за померлим не узгоджується з вимогами чинного законодавства, оскільки у такому разі судом буде вирішено питання про права особи, яка не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 липня 2021 року у справі № 346/5216/18 (провадження № 61-3050св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98646390>.

6.4. Заявляючи вимоги про зменшення розміру обов'язкової частки, позивач повинен довести суду та підтвердити належними й допустимими доказами підстави такого зменшення, зокрема відсутність або негативний характер відносин між спадкоємцями та спадкодавцем, неприязні стосунки у зв'язку з аморальною поведінкою спадкоємця тощо

18 січня 2023 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_4, ОСОБА_7, треті особи: ОСОБА_5, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Рильська Л. С, про зменшення обов'язкової частки у спадщині, поділ спадкового майна.

Суд установив, що після смерті батька позивача, ОСОБА_6, залишилося майно, яке відповідно до заповіту спадкодавець заповів ОСОБА_1. Спадкоємцями першої черги за законом після смерті ОСОБА_6 є позивач, дружина померлого – ОСОБА_5, діти померлого – ОСОБА_2, ОСОБА_7, батько померлого – ОСОБА_3 та мати померлого – ОСОБА_4. ОСОБА_1 просила суд зменшити обов'язкову частку у спадщині батьків померлого вдвічі через те, що спадкодавець мав першу групу інвалідності, але ОСОБА_3, ОСОБА_4 за ним не доглядали, належним чином не виконували батьківських обов'язків, не підтримували його ані матеріально, ані морально.

Під час розгляду справи в суді першої інстанції ОСОБА_3 помер, в якості правонаступника залучено ОСОБА_2. Позовні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Рильська Л. С., про поділ спадкового майна в окреме провадження.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову ОСОБА_1 у зв'язку з недоведеністю позовних вимог про зменшення обов'язкової частки у спадщині.

Верховний Суд залишив без змін судові рішення, зробивши такі висновки.

У справі, що переглядалася, виникло питання щодо зменшення розміру обов'язкової частки у спадковому майні після смерті ОСОБА_6 його спадкоємцям першої черги (батькам), які своєчасно звернулися до нотаріуса із заявами про прийняття спадщини.

Право на обов'язкову частку у спадщині врегульовано статтею 1241 ЦК України, в частині першій якої передбачено, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатні вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину

частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Таким чином, свобода спадкового розпорядження обмежується правом осіб, які закликаються до спадкування, незалежно від волі спадкодавця, в силу прямої вказівки закону.

Відповідно до частини першої статті 1241 ЦК України розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. При вирішенні спорів про зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині встановленню та оцінюванню судом підлягають характер відносин між спадкодавцем та спадкоємцем, інші обставини, що мають істотне значення. Зокрема, такими обставинами можуть вважатися тривала відсутність спілкування між спадкодавцем і спадкоємцем, неприязні стосунки, зумовлені аморальною поведінкою спадкоємця, тощо. Зменшення розміру обов'язкової частки в спадщині полягає у пропорційному зменшенні частки такого спадкоємця.

Отже, аналіз цих норм матеріального права дає підстави для висновку, що, заявляючи вимоги про зменшення розміру обов'язкової частки, позивач повинен довести суду та підтвердити належними і допустимими доказами підстави такого зменшення, зокрема, відсутність або негативний характер відносин між спадкоємцями та спадкодавцем, неприязні стосунки у зв'язку з аморальною поведінкою спадкоємця тощо.

Встановивши, що ОСОБА_3 та ОСОБА_4 протягом встановленого законом шестимісячного строку реалізували своє право на прийняття обов'язкової частки у спадщині після смерті ОСОБА_6, а позивач не надала доказів на підтвердження того, що між спадкодавцем та його батьками було припинено спілкування чи існували неприязні стосунки, зумовлені поведінкою саме спадкоємців обов'язкової частки, які є особами похилого віку, або інших обставин, які мають істотне значення, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованих висновків про відсутність підстав для задоволення позовних вимог. Суди перевірили та проаналізували обставини щодо того, чи мали спадкоємці ОСОБА_3 та ОСОБА_4 можливість надавати таку допомогу ОСОБА_6 та чи потребував спадкодавець допомоги від цих спадкоємців за умов отримання її від інших осіб та його матеріального стану.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі № 757/40264/15-ц (провадження № 61-8214св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108553648>.

7. Спори щодо тлумачення заповіту

7.1. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання майном, ухвалення судом рішення про тлумачення заповіту можливе лише при розгляді спору між сторонами

05 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Третьої Запорізької державної нотаріальної контори, про тлумачення заповіту, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що ОСОБА_6 заповів позивачу належне йому на праві приватної власності домоволодіння. Позивач звернулася у шестимісячний термін до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, однак отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки вона не надала документи на домоволодіння, яке належало померлому. Під час складання заповіту державний нотаріус допустив помилку у частині зазначення літери «В» житлового будинку. Через вказану неточність позивач позбавлена можливості успадкувати майно за заповітом.

Згідно із статтею 1256 ЦК України тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до статті 213 ЦК України.

Враховуючи зміст вказаних норм, суд може ухвалити рішення про тлумачення заповіту лише при розгляді юридичного спору між сторонами (пункт 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Відмовляючи в задоволенні позову про тлумачення заповіту та залишаючи судові рішення першої та апеляційної інстанцій без змін, Касаційний цивільний суд зазначив, що якщо у тексті заповіту була допущена помилка, то сам заповідач мав можливість її усунути. Неточності та помилки у тексті заповіту щодо адреси нерухомого майна, яке передається у спадщину, за обставин цієї справи не можуть бути усунуті шляхом тлумачення заповіту відповідно до положень статей 213, 1256 ЦК України, а вимоги про визнання права власності на майно у порядку спадкування, визнання неправомірними дій нотаріуса позивачем не заявлялись.

Тлумачення заповіту судом не повинно змінювати волі заповідача, тобто підміняти собою сам заповіт. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання його майном на випадок смерті. Тлумачення заповіту є лише інструментом з'ясування волі заповідача після його смерті. Суд, здійснюючи тлумачення заповіту, не повинен виходити за межі цього процесу та змінювати (доповнювати) зміст заповіту, що може спотворити волю заповідача.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 335/9398/16-ц (провадження № 61-20484св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78470082>.

7.2. Відсутність розділових знаків і неправильне вживання деяких із них (наявність граматичних помилок) не впливають на зміст тексту заповіту, а тому не є підставою для тлумачення чіткого та зрозумілого заповіту

30 липня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Іванівської сільської ради, ОСОБА_2, ОСОБА_4, треті особи: Ставищенська районна державна нотаріальна контора, приватний нотаріус Білоцерківського нотаріального округу Величко О. Л., про встановлення факту належності правовстановлюючого документа та тлумачення заповіту і за зустрічним позовом ОСОБА_2 про встановлення нікчемності окремих частин заповіту, за зустрічним позовом третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, – ОСОБА_3 про тлумачення заповіту.

Суди встановили, що ОСОБА_1 і ОСОБА_2 є дочками спадкодавця – ОСОБА_5, який склав заповіт та розпорядився належним йому майном, розділивши його між ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_4.

Після смерті спадкодавця спадкоємці звернулись до нотаріальної контори із заявами про прийняття спадщини.

У лютому 2015 року позивач за первісним позовом звернулася до державної нотаріальної контори із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину за заповітом. Державний нотаріус листом повідомила позивача, що з наданого заповіту від 15 липня 2013 року, посвідченого приватним нотаріусом, неможливо визначити справжню волю заповідача щодо складу заповіданого майна, а саме, не вказано адреси заповіданого будинку і земельної ділянки, а також відповідно до правовстановлюючого документа житловий будинок на АДРЕСА_1 належить ОСОБА_6. У березні 2016 року позивачу відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом на майно заповідача.

Суди вказували, що, обґрунтовуючи зустрічний позов про встановлення нікчемності окремих частин заповіту, ОСОБА_2 посилалась на нормативні правила українського правопису, правила постановки розділових знаків. Також ОСОБА_2 посилалась на відповідь кандидата філологічних наук, старшого викладача кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», відповідь доктора філологічних наук, професора Інституту української мови, що складені на її запит, якими констатовано наявність граматичних помилок в оспорюваному заповіті, що має всі ознаки офіційно-ділового стилю.

Суд першої інстанції встановив, що вказані вище відповіді не містять відповіді на питання, чи є підстави стверджувати, що в тексті оспорюваного заповіту зазначена «АДРЕСА_1» стосується як земельної ділянки площею 0,1509 га, так і житлового будинку з господарськими та побутовими будівлями.

Згідно з висновком експертного дослідження, проведеного Українським бюро лінгвістичних експертиз, текст оспорюваного заповіту дає лінгвістичні підстави стверджувати, що «АДРЕСА_1» стосується трьох об'єктів заповідального розпорядження: земельної ділянки площею 0,1509 га, житлового будинку з господарськими та побутовими будівлями і спорудами, земельної ділянки площею 0,2500 га, на якій розташований цей будинок.

Також встановлено належність земельної ділянки площею 0,7800 га ОСОБА_5.

Місцевий суд встановив, що оспорюваний заповіт не ускладнений неоднаковим використанням у ньому слів, понять термінів, які є загальноприйнятими у сфері речових відносин, з його змісту вбачається воля заповідача передати ОСОБА_1 в порядку спадкування чотири об'єкти заповідального розпорядження: житловий будинок з господарськими та побутовими будівлями і спорудами, земельну ділянку площею 0,1509 га, земельну ділянку площею 0,2500 га та земельну ділянку площею 0,7800 га.

Дійсність оспорюваного заповіту була предметом розгляду в іншій цивільній справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, треті особи: ОСОБА_4, Головне управління юстиції в Київській області, приватний нотаріус Білоцерківського міського нотаріального округу Київської області, про визнання недійсним заповіту та свідоцтва про право на спадщину. Рішенням міськрайонного суду в березні 2015 року у задоволенні позову відмовлено. При цьому суд не встановив порушень вимог законодавства при складанні та посвідченні оспорюваного заповіту.

Частково задовольняючи первісний позов та відмовляючи в задоволенні зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами щодо предмета спору суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив з того, що зі змісту оспорюваного заповіту вбачається воля заповідача передати позивачу в порядку спадкування об'єкти заповідального розпорядження.

Касаційний цивільний суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Згідно зі статтею 1256 ЦК України тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до статті 213 цього Кодексу.

Проте тлумачення заповіту судом не повинно змінювати волі заповідача, тобто підміняти собою сам заповіт. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання його майном на випадок смерті. Тлумачення заповіту є лише інструментом з'ясування волі заповідача після його смерті. Отже, суд, здійснюючи тлумачення заповіту, не повинен виходити за межі цього

процесу та змінювати (доповнювати) зміст заповіту, що може спотворити волю заповідача.

Неточне відтворення в заповіті власної волі заповідача стосовно долі спадщини може бути зумовлене, перш за все, неоднаковим використанням у ньому слів, понять і термінів, які є загальноприйнятими у сфері речових, зобов'язальних, спадкових відносин тощо. Цьому також можуть сприяти й певні неузгодженості між змістом окремих частин заповіту і змістом заповіту в цілому, що ускладнює розуміння волі заповідача щодо долі спадщини.

При цьому частина друга статті 213 ЦК України не допускає, щоб при тлумаченні правочину здійснювався пошук волі учасника правочину, який не знайшов відображення у тексті самого правочину при тлумаченні заповіту, не допускається і внесення змін у зміст заповіту, ураховуючи, що заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи щодо належного їй майна, яким вона відповідно до законодавства має право розпоряджатися на момент укладення заповіту.

З огляду на викладене тлумаченню підлягає зміст угоди або її частина у способи, встановлені статтею 213 ЦК України, тобто тлумаченням правочину є встановлення його змісту відповідно до волевиявлення сторін при його укладенні, усунення неясностей та суперечностей у трактуванні його положень.

Суди попередніх інстанцій встановили, що надані ОСОБА_2 відповіді фахівців філологічних наук не спростовують висновку експертного дослідження, а лише, констатують граматичні помилки, що містяться в оспорюваному заповіті.

Таким чином, колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що висновок експертного дослідження є належним та допустимим доказом, оскільки він не викликає сумнівів у його правильності, є методологічно обґрунтований, а тому немає підстав для визнання його необґрунтованим і таким, що суперечить матеріалам справи.

Враховуючи вищевикладене, Верховний Суд вважає, що відсутність розділових знаків та неправильне вживання деяких із них (наявність граматичних помилок) не впливають на зміст тексту заповіту, ці помилки свідчать про неналежну мовну компетенцію нотаріуса, оскільки саме він оформлює текст складеного заповіту, а тому не є підставою для тлумачення чіткого та зрозумілого заповіту.

Постановою Верховного Суду від 01 липня 2020 року рішення Ставищенського районного суду Київської області від 15 вересня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 14 грудня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 липня 2020 року у справі № 378/1160/15-ц (провадження № 61-43170св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90714259>.

7.3. Право власності на земельну ділянку виникає на підставі правопороджувальних фактів (правочинів, адміністративних актів тощо), а посвідчується таке право державними актами, як наслідок, до спадщини входять не документи, що посвідчують право, зокрема державні акти про право власності на земельну ділянку, а права на саму земельну ділянку як об'єкт цивільних прав, а відсутність у заповіті прямого посилання на земельну ділянку не відмінює дійсної волі заповідача щодо настання реальних наслідків вчиненого ним правочину, що в разі його смерті спадкоємець успадкує саме земельну ділянку

16 грудня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Арбузинської селищної ради Арбузинського району Миколаївської області, ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – ОСОБА_3, про тлумачення заповіту.

Судами встановлено, що ІНФОРМАЦІЯ_1 помер ОСОБА_4, після його смерті відкрилась спадщина, яка складалась із земельної ділянки площею 7,72 га. У встановлений законом строк позивач звернувся до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини за заповітом, проте йому було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки згідно з роз'ясненням нотаріуса предметом спадкування повинна була бути земельна ділянка, а не державний акт на право власності на земельну ділянку, як було зазначено в заповіті, у зв'язку з чим йому було рекомендовано звернутися до суду за тлумаченням змісту заповіту.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції, з висновками якого погодився і суд апеляційної інстанції, мотивоване тим, що неточності та помилки у тексті заповіту щодо серії державного акта про право власності на земельну ділянку, яка передається у спадщину, за обставин цієї справи не можуть бути усунені шляхом тлумачення заповіту відповідно до статей 213, 1256 ЦК України.

Верховний Суд з такими висновками судів попередніх інстанцій не погодився, рішення районного суду та постанову апеляційного суду скасував, позовні вимоги ОСОБА_1 задовольнив з огляду на таке.

Згідно зі статтею 1256 ЦК України тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до статті 213 ЦК України.

Відповідно до статей 177, 181, 182 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки. Право власності на земельні ділянки як нерухомих річ підлягає державній реєстрації.

Відповідно до частини першої статті 126 ЗК України (в редакції Закону України від 01 січня 2006 року) право власності на земельну ділянку посвідчується державними актами.

Таким чином, право власності на земельну ділянку виникає на підставі правопороджуючих фактів (правочинів, адміністративних актів тощо), а посвідчується таке право державними актами. Як наслідок, до спадщини входять не документи, що посвідчують право, зокрема державні акти про право власності на земельну ділянку, а права на саму земельну ділянку як об'єкт цивільних прав. Відсутність у заповіті прямого посилання на земельну ділянку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва не відмінює дійсної волі заповідача щодо настання реальних наслідків вчиненого ним правочину, що в разі його смерті позивач успадкує земельну ділянку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, що розташована в межах території Новоукраїнської сільської ради Арбузинського району Миколаївської області.

За своїм змістом намір (волевиявлення) спадкодавця був спрямований на те, щоб залишити позивачу у спадок земельну ділянку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, на яку у заповідачі на момент складання заповіту було право, посвідчене державним актом на право власності на земельну ділянку.

За таких обставин Верховний Суд розтлумачив зміст заповіту, складеного заповідачем, на користь ОСОБА_1.

На зазначене суд першої та апеляційної інстанцій уваги не звернули, що призвело до помилкової відмови у задоволенні позовних вимог.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 грудня 2020 року у справі № 467/356/19 (провадження № 61-8685св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reestr.court.gov.ua/Review/93749571>.

8. Спори щодо черговості спадкування за законом

8.1. Безпорадний стан спадкодавця повинен підтверджуватися медичними документами, а не лише показаннями свідків

17 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_5, за участю третьої особи – Сьомої дніпропетровської державної нотаріальної контори, про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання права на спадкування за законом разом зі спадкоємцями першої черги спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суд установив, що позивач проживала спільно із спадкодавцем, як чоловік і дружина однією сім'єю, вони вели спільне господарство, мали спільний бюджет, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, після смерті чоловіка у встановлений законом строк до нотаріальної контори із

заявою про прийняття спадщини звернулися спадкоємці першої черги: донька спадкодавця, а також позивач (його дружина), як спадкоємець четвертої черги. Свідоцтво про право на спадщину за законом спадкоємцям не видавалось.

Відповідно до частини першої статті 1264 ЦК України у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Для визнання за позивачем права на спадкування п'ятирічний термін охоплюється дією Сімейного кодексу України, термін проживання позивача зі спадкодавцем однією сім'єю без реєстрації шлюбу має обраховуватися з 01 січня 2004 року до моменту смерті останнього.

Встановивши цей факт, позивач отримала право на спадкування майна як спадкоємиця четвертої черги відповідно до статті 1264 ЦК України.

Задовольняючи позовні вимоги позивача про визнання за нею права на спадкування за законом після смерті спадкодавця разом зі спадкоємцями першої черги, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов висновку, що протягом тривалого часу позивач опікувалась спадкодавцем, який перебував у безпорадному стані та не міг самостійно забезпечити свої потреби.

Однак визнання судами за позивачем права на спадкування за законом разом зі спадкоємцями першої черги є помилковим, оскільки відповідно до частини другої статті 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані, що позивач у судовому порядку не довів.

Доводити факт безпорадного стану тільки поясненнями позивача та свідків є недостатнім з огляду на те, що відповідач – спадкоємець першої черги, заперечує право позивача на спадщину.

Постановою Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року рішення Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 26 жовтня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 січня 2017 року у частині позову про визнання за ОСОБА_3 права на спадкування за законом після смерті ОСОБА_7 разом зі спадкоємцями першої черги спадкування скасовано з ухваленням нового рішення про відмову у позові. В іншій частині судові рішення залишено без змін

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 200/21452/15-ц (провадження № 61-18578св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77361705>.

Аналогічні позиції сформульовано в постановках Верховного Суду:

- 1) від 30 травня 2019 року у справі № 346/1178/17 (провадження № 61-48393св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82156947>;

2) від 1 червня 2020 року у справі № 431/5445/19 (провадження № 61-6789св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89648848>.

8.2. У разі спадкування за законом усиновлений і його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі, з другого, прирівнюються до його родичів за походженням, тому вони спадкують один після одного

05 червня 2019 Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Авдієнко Віктор Петрович, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Мішенін Іван Сергійович, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Сазонова Олена Миколаївна.

Оскільки позивач подавав кілька позовів до суду про визнання права власності у порядку спадкування та визнання недійсним правочину, ухвалою районного суду справи були об'єднані в одне провадження.

Збільшуючи позовні вимоги, позивач просила: а) встановити факт прийняття спадщини спадкодавцем – частину квартири; б) визнати недійсним договори купівлі-продажу квартири, які були укладені між відповідачами; в) визнати за позивачем право власності на квартиру, що належала (ОСОБА_8) на підставі свідоцтва про право власності на житло та спадкодавцю (ОСОБА_7) на земельну ділянку, яка належала останньому на підставі державного акта на право приватної власності на землю.

Суди встановили, що ОСОБА_7 був усиновлений ОСОБА_8 та батьком позивача – ОСОБА_9, що підтверджується записом акту про народження № 2441 від 27 серпня 1962 року. Після смерті матері відкрилась спадщина у вигляді частини квартири, у спірній квартирі був зареєстрований син, свідоцтво про право на спадщину щодо майна померлої не видавалось, таким чином, він є таким, що прийняв спадщину після смерті матері.

Сестра є спадкоємцем другої черги за законом після смерті брата.

Також встановлено, що постановою приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Авдієнко В. П. від 21 листопада 2014 року відмовлено сестрі у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом після померлого брата на тій підставі, що не надано оригіналів правовстановлюючих документів.

Рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 13 січня 2015 року визнано після смерті ОСОБА_7 за ОСОБА_2 право власності на земельну ділянку та право власності на майно у порядку спадкування за законом – спірну квартиру, яку згодом відчужила ОСОБА_3.

А. В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом

перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Тлумачення частини першої статті 1260 ЦК України свідчить, що у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням, а тому вони спадкують один після одного.

Згідно з частиною п'ятою статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Встановивши, що сестра (ОСОБА_1) є спадкоємцем другої черги за законом, відповідач ОСОБА_2 (дружина спадкодавця) звернулася до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не відмовлялася від спадщини, суди дійшли правильного висновку, що вона вважається такою, що прийняла спадщину.

Оскільки позивач протягом встановленого законом строку прийняла спадщину, але отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину, суди дійшли обґрунтованого висновку про задоволення позову та визнання за сестрою права власності на земельну ділянку.

В. Однак, задовольняючи позовні вимоги про визнання права власності на квартиру, визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, суди дійшли висновку, що рішення Вишгородського районного суду Київської області від 13 січня 2015 року, яким визнано за дружиною спадкодавця право власності на спірне майно, слід скасувати.

Ураховуючи наведене, Верховний Суд зазначив таке: за змістом статті 388 ЦК України майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але надалі скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею. Отже, з урахуванням викладених вище норм процесуального та матеріального права однією з обов'язкових умов для задоволення віндикаційного позову є встановлення під час розгляду спорів про витребування майна, зокрема й тієї обставини, чи перебувало спірне майно у володінні позивача, який указує на порушення своїх прав як власника, на підставах, визначених законодавством, та який на момент подання позову не є власником цього майна, однак вважає себе таким.

Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю). Задоволення вимоги про витребування нерухомого майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності,

відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними. Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника.

За таких обставин ефективним способом захисту права ОСОБА_1 є віндикаційний позов до особи, за якою зареєстровано право власності на спірну квартиру, а не позов про визнання права власності та про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири.

Колегія суддів Касаційного цивільного суду дійшла висновку, що судові рішення у частині позовних вимог про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири, вчинених між ОСОБА_2 та ОСОБА_3, між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, та визнання права власності за позивачем у порядку спадкування за законом на квартиру ґрунтуються на неправильному застосуванні норм матеріального права.

Постановою Верховного Суду від 05 червня 2019 року рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 19 грудня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 27 березня 2017 року у частині позовних вимог про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири між ОСОБА_2 та ОСОБА_3, між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, визнання права власності за позивачем у порядку спадкування за законом на квартиру скасовано, у задоволенні позову відмовлено, у частині позовних вимог про визнання за ОСОБА_1 у порядку спадкування за законом права власності на земельну ділянку залишено без змін та поновлено дію рішення районного суду та ухвалу Апеляційного суду м. Києва в частині визнання за позивачем у порядку спадкування за законом права власності на земельну ділянку.

Відповідний правовий висновок висловлений Великою Палатою Верховного Суду в постановках:

- 1) від 15 травня 2019 року, справа № 522/7636/14-ц, провадження № 14-636цс18
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82095857>;
- 2) від 5 грудня 2018 року, справа № 522/2110/15-ц, провадження № 14-247цс18
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834996>;

- 3) від 5 грудня 2018 року, справа № 522/2201/15-ц, провадження № 14-179цс18
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684950>;
- 4) від 14 листопада 2018 року, справа № 183/1617/16-ц, провадження № 14-208цс18
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>.

Відповідний правовий висновок висловлений у постанові Верховного Суду України від 24 червня 2015 року у справі № 6-251цс15 можна ознайомитися за посиланням – <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-251cs15>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі № 761/18093/15-ц (провадження № 61-27521св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82499322>.

8.3. Спадкування за законом – черговість кола осіб з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві

20 червня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом (відповідач за зустрічним позовом) ОСОБА_2 до Харківської міської громади, третя особа – Одинадцята Харківська державна нотаріальна контора, позивача за зустрічним позовом – ОСОБА_3, третя особа за зустрічним позовом – Харківська державна нотаріальна контора про встановлення факту, що має юридичне значення, зміну черговості набуття права на спадкування, визнання права власності в порядку спадкування за законом.

Суди встановили, що позивач є двоюрідною тіткою спадкодавця, має п'ятий ступінь споріднення із спадкодавцем, належить до п'ятої черги спадкоємців за законом.

Відповідач – двоюрідний брат померлої, має четвертий ступінь споріднення із спадкодавцем і належить до п'ятої черги спадкоємців за законом за правом представлення своєї матері, яка була рідною тіткою померлої.

Районний та апеляційний суди винесли рішення, яким частково задовольнили первісний позов, встановили факт родинних відносин та визнали позивача двоюрідною сестрою матері спадкодавця, в іншій частині позовних вимог відмовлено. Зустрічний позов задоволено повністю: встановлено факт родинних стосунків між відповідачем та спадкодавцем, визнано їх двоюрідним братом та сестрою. Визнано за відповідачем право власності на спірну квартиру в порядку спадкування за законом після смерті спадкодавця.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про

те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Системне тлумачення положень статей 1258, 1259 та інших положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати про необхідність розмежовувати такі правові конструкції, як «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) та «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом». «Одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) стосується другої – п'ятої черг і пов'язується із такими негативними юридичними фактами, як: відсутність спадкоємців попередньої черги; усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини; відмова від прийняття спадщини.

На «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом» у межах певної черги впливають такі юридичні факти, як: зміна черговості на підставі договору або рішення суду (стаття 1259 ЦК України); застосування правил про право представлення (стаття 1266 ЦК України); відмова спадкоємця від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за законом (частина друга статті 1274 ЦК України); спадкова трансмісія (стаття 1276 ЦК України); збереження правового зв'язку при усиновленні (частина третя статті 1260 ЦК України). Зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом стосується першої – п'ятої черги.

Аналіз статті 1266 ЦК України свідчить, що спадкування за правом представлення – це такий порядок набуття права на спадкування за законом, за яким спадкоємці п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини.

Тлумачення абзацу 2 частини першої статті 1265 ЦК України дає змогу дійти висновку, що ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. Ступінь є свого роду одиницею вимірювання споріднення поміж родичами за походженням. Він надає можливість встановити «відстань» між спорідненими особами (родичами за походженням). Причому така «відстань» може характеризувати як більш близьке споріднення, так і віддалене. Як наслідок, чим далі біологічно особи знаходяться одна від одної, тим більший порядковий ступінь споріднення їх пов'язує.

Постановою Верховного Суду від 20 червня 2018 року рішення Московського районного суду м. Харкова від 13 січня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 02 червня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 643/1216/15-ц (провадження № 61-6924св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75068671>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 22 травня 2019 року у справі № 433/2893/16-ц (провадження № 61-34958св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82156827>;
- 2) від 29 вересня 2021 року у справі № 522/9011/19 (провадження № 61-6642св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100179010>.

8.4. При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги. До таких спадкоємців також належать спадкоємці, які відмовилися від прийняття спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування або померли до відкриття спадщини, але в яких є спадкоємці за правом представлення

25 листопада 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Пулинської державної нотаріальної контори Житомирської області, ОСОБА_2 про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину за законом, визнання права власності на частину майна за законом; за зустрічним позовом ОСОБА_2 до Пулинської державної нотаріальної контори Житомирської області, ОСОБА_1 про визнання недійсними постанови державного нотаріуса, свідоцтва про право на спадщину за законом.

Суд встановив, що ОСОБА_3 заповіла все своє майно ОСОБА_2. Після її смерті відкрилась спадщина на три земельні ділянки. ОСОБА_2 подав до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини як спадкоємець за заповітом після смерті бабусі – ОСОБА_3, а син померлої – ОСОБА_4, який на момент її смерті був повнолітньою непрацездатною особою, – заяву про прийняття спадщини після смерті матері на обов'язкову частку в спадщині. Але не отримавши свідоцтва про право на спадщину, ОСОБА_4 помер. Його дочці – ОСОБА_1 було відмовлено у видачі свідоцтва про право на обов'язкову частку у спадщині, оскільки вже було видано свідоцтво про право на спадщину за заповітом ОСОБА_2 – онуку спадкодавця. Пізніше суд визнав право позивачки на спадщину за законом обов'язкової частки у спадщині, яка належала її батькові, й вона отримала $\frac{1}{4}$ спадщини, однак вважала, що її частка має становити $\frac{1}{2}$ спадкового майна.

Відповідач подав до суду зустрічний позов, у якому просив визнати за ним право на спадщину за заповітом на $\frac{5}{6}$ часток спадщини, а за позивачкою – на $\frac{1}{6}$ частку.

Рішенням суду першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, відмовлено у первісному позові і задоволено зустрічний позов.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

Частиною першою статті 1241 ЦК України встановлено, що, зокрема, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця спадкують, незалежно від змісту

заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги.

До таких спадкоємців слід також відносити спадкоємців, які відмовилися від прийняття спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування або померли до відкриття спадщини, але в яких є спадкоємці за правом представлення відповідно до статті 1266 ЦК України.

Тобто при обчисленні розміру обов'язкової частки слід ураховувати всіх спадкоємців за законом, які могли б спадкувати, якщо порядок спадкування не був би змінений заповітом.

У зв'язку з цим доводи касаційної скарги про те, що спадкоємцем може бути лише особа, яка є живою на час відкриття спадщини, є неправильним тлумаченням норм спадкового права. Вказане має значення для визначення права на обов'язкову частку, яке має особистий характер, а тому не може переходити в порядку спадкової трансмісії чи на підставі спадкування за правом представлення. Проте це не стосується визначення кола спадкоємців за законом першої черги, яке обчислюється для визначення розміру обов'язкової частки у спадщині.

Колегія суддів вважає, що суди дійшли обґрунтованого висновку про те, що батько позивачки належить до осіб, які відповідно до частини першої статті 1241 ЦК України мають право на обов'язкову частку у спадщині.

При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, правильно зазначив, що на час відкриття спадщини був живий син померлої – батько позивачки та двоє її онуків. Останні мали б спадкувати за правом представлення частку спадщини, котра б належала їх померлим батькам, якби вони були живими на час відкриття спадщини після смерті їх матері.

Тому розмір обов'язкової частки у спадщині становить $\frac{1}{6}$ частини її частки, а саме $\frac{1}{2}$ частини від тієї частки ($\frac{1}{3}$ частки), яку мав успадкувати батько ОСОБА_1 за законом за відсутності заповіту, а розмір частки ОСОБА_2 за заповітом становить $\frac{5}{6}$ часток.

Постановою Верховного Суду від 25 листопада 2020 року рішення Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 24 червня 2019 року та постанову Житомирського апеляційного суду від 07 жовтня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 292/389/17 (провадження № 61-19499св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93119688>.

8.5. У справах щодо зміни черговості одержання права на спадкування суду необхідно дослідити всі обставини, визначені частиною другої статті 1259 ЦК

України, звертаючи особливу увагу на те, хто саме піклувався про стан здоров'я спадкодавця, який потребував стороннього догляду, на тривалість часу надання матеріальної допомоги спадкодавцеві до дня його смерті, зокрема, його перебування у медичних закладах інших країн, придбання ліків, сплату комунальних послуг, придбання необхідних особистих речей для спадкодавця, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані

09 грудня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_3, треті особи: ОСОБА_4, ОСОБА_5, приватний нотаріус Полтавського міського нотаріального округу, про зміну черговості одержання права на спадкування та визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд встановив, що ОСОБА_1 є рідним братом померлої ОСОБА_6. Спадкоємцями за законом першої черги, які прийняли спадщину, є: чоловік ОСОБА_3, син ОСОБА_4, син ОСОБА_5, батько ОСОБА_7, який рішенням суду у справі 554/6977/14 усунутий від спадкування на підставі частини п'ятої статті 1224 ЦК України.

ОСОБА_6 декілька разів до дня смерті проходила лікування у медичних центрах м. Тель-Авів (Держава Ізраїль) у зв'язку з онкозахворюванням, перебуваючи у безпорадному стані.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено. Своє рішення суди мотивували тим, що позивач не надав суду належних і допустимих доказів, які б підтверджували, що саме його допомога (опіка, матеріальна та інша допомога) протягом тривалого часу проживання та лікування у м. Тель-Авів (Держава Ізраїль), була визначальною для ОСОБА_6, яка через тяжку хворобу знаходилася у безпорадному стані, а його посилення на обставини, встановлені рішенням суду у справі № 554/6977/14, преюдиційного значення у цій справі не мають, оскільки вказане судове рішення стосується інших сторін та правовідносин, що виникли після смерті ОСОБА_6. Сам факт спільного і тривалого проживання позивача однією сім'єю зі спадкодавцем не є безумовною підставою для визнання його спадкоємцем першої черги. Крім того, оскільки ОСОБА_1 відмовлено у зміні черговості одержання права на спадкування, то інша його вимога про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини юридичного значення не має.

Верховний Суд скасував рішення судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

Предметом позову є зміна черговості одержання права на спадкування, що є винятком із загального правила черговості, та встановлення іншого, ніж передбачено законом, порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом. Зазначене обумовлене ідеєю справедливості та необхідності

стимулювати потенційних спадкоємців до турботливого ставлення до спадкодавця за його життя.

Тлумачення частини другої статті 1259 ЦК України дає підстави дійти висновку, що зміна черговості одержання права на спадкування можлива за наявності таких обставин: 1) спадкодавцю надавалася матеріальна або інша допомога з боку спадкоємця; 2) така допомога надавалася протягом тривалого часу; 3) безпорадний стан самого спадкодавця; 4) фізична особа відноситься до кола спадкоємців за законом. Ці умови розширеному тлумаченню не підлягають і для ухвалення судового рішення суд повинен дослідити всіх їх одночасно, що є вимогою статей 263–265, 382 ЦПК України.

Суду необхідно було дослідити твердження позивача і оцінити надані ним докази щодо того, що саме він піклувався про сестру, оскільки вона перебувала у безпорадному стані, а також тривалість часу надання такої допомоги – до дня смерті спадкодавця.

Апеляційний суд не встановив, хто саме піклувався про стан здоров'я спадкодавця, який потребував стороннього догляду, допомоги, враховуючи його перебування у медичних закладах іншої країни. При цьому матеріали справи не містять доказів, що таку допомогу спадкодавцю надавали інші особи.

Крім того, відповідно до неспростованих доводів позивача, допомога спадкодавцю надавалася до дня її смерті. Суди не дали оцінки тому, що матеріальна допомога – це не лише надання засобів для існування, а й оплата комунальних послуг, ліків придбання необхідних особистих речей для хворого тощо.

При цьому Верховний Суд зазначив, що закликання до спадкування на підставі судового рішення у зв'язку зі зміною черговості не є окремим видом спадкування, оскільки згідно зі статтею 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Отже, це є лише особливим порядком закликання до спадкування за відсутності заповіту.

Крім цього, Верховний Суд наголосив, що відповідачами у справі щодо зміни черговості одержання права на спадкування є всі спадкоємці за законом, які мають пріоритет у спадкуванні стосовно позивача. Проте спадкоємці, які прийняли спадщину, а саме ОСОБА_4, ОСОБА_5, залучені до участі у справі як треті особи, що є порушенням норм цивільного процесуального права.

Постановою Верховного Суду від 09 грудня 2020 року рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 04 червня 2019 року та постанову Полтавського апеляційного суду від 09 вересня 2019 року скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 грудня 2020 року у справі № 554/4064/17-ц (провадження № 61-18461св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93505562>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 2 січня 2021 року у справі № 385/878/19 (провадження № 61-12215св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94417569>.

- 2) від 23 вересня 2021 року у справі № 396/1253/20 (провадження № 61-13141св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063032>.

8.6. Відсутність доказів спільного проживання з особою, а саме: ведення спільного господарства, пов'язаності осіб спільним побутом, наявності взаємних прав та обов'язків, а також факт перебування спадкодавцем на соціальному обслуговуванні держави як одинокої, самотньої і такої, що потребує надання соціальних послуг, особи є підставою для відмови в задоволенні позову про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш ніж п'ять років до часу відкриття спадщини

02 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 про встановлення факту, що має юридичне значення для визнання за нею права на спадщину після ОСОБА_4, померлої ІНФОРМАЦІЯ_1, а саме: проживання її зі спадкодавицею однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Судами встановлено, що ОСОБА_1 та ОСОБА_4 були сусідками, позивач навідувалась, доглядала та надавала допомогу ОСОБА_4, після її смерті позивач із заявою про отримання спадщини, як спадкоємцем четвертої черги за законом звернулась до приватного нотаріуса, однак нотаріус відмовила їй у видачі свідоцтва про право на спадщину після смерті ОСОБА_4, оскільки в матеріалах спадкової справи немає рішення суду про встановлення факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Рішенням районного суду від 15 лютого 2017 року у справі № 753/9989/16, яке набрало законної сили, відмовлено у задоволенні позову ОСОБА_1 до Київської міської ради про визнання договору довічного утримання дійсним та визнання права власності на спірну квартиру, та у позові третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, – ОСОБА_3 до Київської міської ради про визнання договору довічного утримання дійсним та визнання права власності на квартиру, з тих підстав, що ОСОБА_4 з 22 березня 2012 до дня її смерті перебувала на соціальному обслуговуванні держави.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду в задоволенні позову відмовлено.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини (стаття 1264 ЦК України).

Статтею 3 СК України передбачено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Для набуття права на спадкування за законом на підставі статті 1264 ЦК України необхідне встановлення двох юридичних фактів: а) проживання однією сім'єю із спадкодавцем; б) на час відкриття спадщини має сплинути щонайменше п'ять років, протягом яких спадкодавець та особа (особи) проживали однією сім'єю.

Обов'язковою умовою для визнання осіб членами сім'ї, крім власне факту спільного проживання, є наявність спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у спільних витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Згідно зі статтями 12, 81 ЦПК України обов'язок доведення тих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим ЦПК України, покладається на кожну із сторін.

Встановивши, що позивач не надала належних і допустимих доказів на підтвердження обставин, які свідчать про її проживання разом із ОСОБА_4, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_1, однією сім'єю щонайменше п'ять років до дня її смерті, що давало би підстави для визнання позивача спадкоємцем четвертої черги після смерті ОСОБА_4, урахувавши підстави позову та встановлені у справі № 753/9989/16 обставини, а також встановивши, що ОСОБА_1 разом зі своєю сім'єю проживала по сусідству у квартирі АДРЕСА_2, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову.

Саме по собі надання позивачем допомоги ОСОБА_4 за її життя та її поховання не є доказом проживання однією сім'єю з нею за відсутності доказів спільного проживання, ведення спільного господарства, пов'язаності осіб спільним побутом, наявності взаємних прав та обов'язків, адже ОСОБА_4 з березня 2012 року до дня її смерті перебувала на соціальному обслуговуванні держави як одинока, самотня й потребує надання соціальних послуг особа.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 2 листопада 2021 року у справі № 753/11869/18 (провадження № 61-9894св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734783>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 25 травня 2022 року у справі № 542/1648/19 (провадження № 61-20204св21) – <https://reestr.court.gov.ua/Review/104497133>.

8.7. Право трансмісара на прийняття спадщини в порядку трансмісії та право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента є самостійними суб'єктивними цивільними правами, тому спадкоємець має вчинити самостійні юридичні дії, які засвідчували б його волевиявлення, спрямоване на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця (в порядку спадкової трансмісії), так і після смерті трансмітента (спадкоємця за заповітом або за законом, який

помер після відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця і не встиг її прийняти), зокрема подати дві окремі заяви про прийняття кожної із спадщин або в одній заяві зазначити про прийняття обох спадщин

01 вересня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за первісним позовом (відповідач за зустрічним позовом) – ОСОБА_1, позивач за зустрічним позовом – ОСОБА_2, відповідач за первісним позовом – Фороснянська сільська рада Новоселицького району Чернівецької області, третя особа за первісним позовом – ОСОБА_2 про встановлення юридичного факту та визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суди встановили, що ОСОБА_4, який помер ІНФОРМАЦІЯ_2, був рідним племінником позивача за зустрічним позовом та двоюрідним братом ОСОБА_3, який помер ІНФОРМАЦІЯ_1, – чоловіка позивача за первісним позовом ОСОБА_1.

Рішенням районного суду позов задоволено повністю та встановлено юридичний факт, визначено ОСОБА_1, дружині ОСОБА_3, додатковий строк у межах трьох місяців з дня набрання чинності рішенням суду для подання заяви про прийняття спадщини після смерті двоюрідного брата ОСОБА_3 (ОСОБА_4).

Визначено ОСОБА_2 додатковий строк у межах трьох місяців з дня набрання чинності рішенням суду для подання заяви про прийняття спадщини після ОСОБА_4, який помер.

Суд першої інстанції дійшов висновку про доведеність вимог про встановлення юридичного факту, що матір спадкодавця є рідною сестрою позивача за зустрічним позовом, відповідно, спадкодавець є його племінником.

Визначаючи додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, суд першої інстанції вважав, що строк для подання заяви про прийняття спадщини ОСОБА_1 та ОСОБА_2 пропущено з поважних причин.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду в частині визначення ОСОБА_2 додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини скасовано та в цій частині ухвалено нове рішення, яким у задоволенні його позовних вимог відмовлено. У решті рішення суду залишено без змін.

Апеляційний суд встановив, що ОСОБА_2 не прийняв спадщину як спадкоємець третьої черги за законом у встановлений законом строк і не довів поважність причин для визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Верховний Суд скасував рішення районного суду та постанову апеляційного суду в частині визначення ОСОБА_1 додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини після ОСОБА_4 та прийняв в цій частині нову постанову, якою відмовив в задоволенні позовних вимог ОСОБА_1, а також постанову апеляційного суду в частині відмови ОСОБА_2 в задоволенні вимог

про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини після ОСОБА_4 залишив без змін з огляду на таке.

Перехід права на прийняття спадщини відповідно до статті 1276 ЦК України не є компонентом спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента. Трансмисар, здійснюючи право на прийняття спадщини, набуває спадкової маси не від трансмітента, який так і не встиг її прийняти, а від першого спадкодавця. Утім до трансмісара переходить право не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття, адже спадкоємець завжди має варіантність поведінки – він не зобов'язаний набувати тих прав і обов'язків, що мав за життя спадкодавця та які не припинилися внаслідок його смерті.

Застосування механізму спадкової трансмісії як юридичної фікції (закон виходить з того, що оскільки спадкоємець мав право прийняти спадщину, але не встиг цього зробити внаслідок смерті, то він нібито спадщину прийняв) можливе за наявності послідовної сукупності таких умов-фактів (юридичний склад):

- 1) смерть спадкодавця;
- 2) закликання до спадкування спадкоємця-трансмітента;
- 3) смерть спадкоємця-трансмітента після смерті спадкодавця, але до спливу строку на прийняття спадщини (смерть трансмітента має настати протягом шести місяців з дня, наступного після смерті спадкодавця);
- 4) право на прийняття спадщини або відмова від її прийняття після смерті спадкодавця не було здійснене трансмітентом;
- 5) трансмітент має спадкоємця (трансмісара), який закликається до спадкування після смерті трансмітента;
- 6) трансмісар в установленій законом строк здійснив своє право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця.

Спадкова трансмісія є особливим порядком здійснення права на спадкування.

У разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи (необхідність вчинення трансмісарам дій, що свідчать при прийнятті спадщини за статтею 1269 ЦК України, недопущення прийняття спадщини з умовою чи застереженням відповідно до частини другої статті 1268 ЦК України), строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансмісара. Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців (стаття 1276 ЦК України). Такий же порядок передбачений пунктами 3.25, 3.26 глави 10 «Видача свідоцтв про право на спадщину» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5, з відповідними змінами.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що оскільки право трансмісара на прийняття спадщини в порядку трансмісії та право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента, є самостійними

суб'єктивними цивільними правами, то спадкоємець має вчинити самостійні юридичні дії, які засвідчували б його волевиявлення, спрямоване на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця (в порядку спадкової трансмісії), так і після смерті трансмітента (спадкоємця за заповітом або за законом, який помер після відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця і не встиг її прийняти), зокрема, подати дві окремі заяви про прийняття кожної із спадщин або в одній заяві зазначити про прийняття обох спадщин.

Суд встановив, що спадкоємець за законом відповідно до частини четвертої статті 1266 ЦК України ОСОБА_3 як двоюрідний брат ОСОБА_4 помер після відкриття спадщини, але не встиг її прийняти. За таких обставин право на прийняття належної йому частки спадщини перейшло до його спадкоємиці (спадкова трансмісія) – до ОСОБА_1, за заявою якої і відкрито спадкову справу після його смерті, що дає підстави для висновку про те, що спадкоємець ОСОБА_1 прийняла спадщину після смерті свого чоловіка ОСОБА_3 за законом.

Разом з тим, ОСОБА_1 як трансмісар в установленій законом строк не здійснила своє право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця (ОСОБА_4), спільно з ним не проживала, заяву про прийняття спадщини за спадковою трансмісією до нотаріуса не подала. Таким чином, ОСОБА_1 не може спадкувати за спадковою трансмісією на підставі статті 1276 ЦК України, оскільки вона не вчинила самостійних юридичних дій, які б засвідчували її волевиявлення, що спрямоване на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії після смерті першого спадкодавця.

Підстав для поновлення пропущеного строку на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії немає, тому суди першої та апеляційної інстанцій дійшли помилкових висновків про наявність правових підстав для поновлення строку на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії на підставі статті 1276 ЦК України після смерті ОСОБА_4.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 вересня 2021 року у справі № 720/2683/19 (провадження № 61-15347св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reestr.court.gov.ua/Review/99425889>.

9. Спори щодо встановлення факту прийняття спадщини

9.1. Відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини

10 січня 2019 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що після смерті батька позивача відкрилась спадщина, яка складається з квартири. Позивач проживав зі спадкодавцем з 28 листопада

2011 року по день його смерті. За законом спадкодавцями першої черги є позивач та його брат.

Відповідно до частин третьої і четвертої статті 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо обставини, встановлені частиною третьою статті 1268 ЦК України, підтверджуються іншими належними і допустимими доказами, які були надані позивачем, та оцінені судом.

Касаційний цивільний суд погодився з позицією апеляційного суду щодо встановлення факту постійного проживання позивача разом із спадкодавцем по день смерті останнього, що підтверджує наявність у позивача можливостей для вирішення його спадкових прав.

Постановою Верховного Суду від 10 січня 2019 року касаційну скаргу ОСОБА_5 залишено без задоволення, а постанову Апеляційного суду Миколаївської області від 09 серпня 2018 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 січня 2019 року у справі № 484/747/17 (провадження № 61-44149св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79161670>.

Аналогічні позиції сформульовано в постановах Верховного Суду:

- 1) від 4 липня 2018 року у справі № 404/2163/16-ц (провадження № 61-15926св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75099549>;
- 2) від 1 липня 2020 року у справі № 222/1109/17 (провадження № 61-43496св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202225>.

9.2. Сама лише реєстрація місця проживання особи разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України не свідчить про своєчасність прийняття спадщини

19 травня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_3 про визнання права власності на частку нерухомого майна у порядку спадкування за законом.

Суд установив, що за час перебування у шлюбі мати позивача ОСОБА_4 та відповідач отримали квартиру, де був також зареєстрований і ОСОБА_1. Після смерті ОСОБА_4 у квартирі постійно проживає ОСОБА_3.

Суд першої інстанції задовольнив позов у зв'язку з тим, що ОСОБА_1 є спадкоємцем першої черги за законом, із заявою про відмову від прийняття спадщини не звертався і позбавлений можливості отримати у нотаріуса

свідоцтво на право власності на спадкове майно через відсутність правовстановлюючого документа на квартиру, в якій він був зареєстрований.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції та відмовив у задоволенні позову, оскільки ОСОБА_1 не проживав постійно зі своєю матір'ю на час відкриття спадщини.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Згідно з частиною першою статті 1269 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Даною статтею унормовано, що у випадку, коли особа постійно не проживає із спадкодавцем, єдиним виявом бажання прийняти спадщину є подана нотаріусу заява.

Постановою приватного нотаріуса відмовлено ОСОБА_1 у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом та зазначено, що за умови відсутності відповідної заяви нотаріус не має змоги видати на ім'я померлої свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя, тому на теперішній час відсутній документ, що посвідчує право власності на майно, яке належить спадкодавцю.

Суд апеляційної інстанції правильно врахував, що рішенням суду першої інстанції, яке набрало законної сили, ОСОБА_1 визнано, таким, що втратив право користування спірною квартирою. Цим рішенням встановлено, що ОСОБА_1 у спірній квартирі зареєстрований, проте не проживав без поважних причин, його особисті речі у квартирі відсутні.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позову ОСОБА_1, суд апеляційної інстанції правильно виходив із того, що позивач у спірній квартирі був зареєстрований, однак не проживав на час відкриття спадщини після смерті матері, а сама по собі реєстрація місця проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України не свідчить про своєчасність прийняття спадщини, тому позивач як спадкоємець не прийняв своєчасно спадщину, що відкрилась після смерті його матері ОСОБА_4, та, відповідно, не набув права на спадкове майно.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 19 травня 2021 року у справі № 937/10434/19-ц (провадження № 61-3620св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97034685>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 29 вересня 2021 року у справі № 464/566/19 (провадження № 61-1688св21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063131>.

10. Спори щодо визнання спадщини відумерлою

10.1. Незвернення спадкоємця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не є підставою для визнання спадщини відумерлою та передачі її територіальній громаді

04 липня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за заявою прокурора Городенківського району Івано-Франківської області в інтересах держави в особі територіальної громади Ясеново-Пільнівської сільської ради Городенківського району про визнання спадщини відумерлою, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що спадкова справа на земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не оформлялась.

Зі спадкодавцем на момент його смерті проживав та вів спільне господарство один із синів, між ними у 2016 році рішенням районного суду було встановлено факт родинних відносин.

У пунктах 1, 2 частини першої статті 549 ЦК УРСР зазначено, що визнається, що спадкоємець прийняв спадщину, якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; якщо він подав державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини.

Відповідно до пункту 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» при вирішенні вимог про встановлення факту прийняття спадщини і місця її відкриття суд має керуватися положеннями статей 526 і 549 ЦК УРСР, згідно з якими місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – місце знаходження майна або його основної частини. Діями ж, що свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подання ним протягом цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

Сертифікат на право на земельну частку (пай) видано спадкодавцю на підставі рішення районної державної адміністрації та зареєстровано у книзі реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай).

Суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що спадкоємець, проживаючи разом із спадкодавцем, станом на час його смерті, фактично прийняв спадщину та вступив в управління спадковим майном.

Постановою Верховного Суду від 04 липня 2018 року касаційну скаргу заступника прокурора Івано-Франківської області залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 27 квітня 2017 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 липня 2018 року у справі № 2о-55/2008 (провадження № 61-16298св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75099555>.

10.2. Якщо спадщина відкрилася, проте не була ніким зі спадкоємців прийнята до 1 липня 2003 року, то підлягають застосуванню положення частини першої статті 555 ЦК УРСР, якщо після 1 липня 2003 року – положення статті 1277 ЦК України

24 травня 2021 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за заявою Волочиської міської об'єднаної територіальної громади в особі Волочиської міської ради (далі – Волочиська міська ОТГ), заінтересовані особи: Державна фіскальна служба України Головного управління Державної фіскальної служби у Хмельницькій області, Волочиська районна державна адміністрація, про визнання спадщини відумерлою та передачу нерухомого майна в комунальну власність.

Суд установив, що після смерті ОСОБА_1, яка померла на території Російської Федерації, відкрилася спадщина, що складалася з права на земельну частку (пай), розташовану на території України. Спадкоємцем після смерті ОСОБА_1 є її онука ОСОБА_2, яка мешкає на території Російської Федерації. У встановлений законом строк для прийняття спадщини онука або будь-які інші особи в управління або володіння спадковим майном після смерті ОСОБА_1 не вступали.

Державний акт на право власності на земельну ділянку взамін сертифіката, який був виданий ОСОБА_1 відповідно до розпорядження райдержадміністрації, померлій за життя не видавався. На час розгляду справи земельною часткою (паєм), яка належала ОСОБА_1, користується ПП «Аграрна компанія 2004».

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні заяви відмовлено. Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що спадщина на земельну частку (пай) відкрилася в період дії ЦК УРСР 1963 року, тому суд першої інстанції зробив правильний висновок, що до спірних правовідносин необхідно застосовувати положення ЦК УРСР, який не передбачав можливість набуття органами місцевого самоврядування права на спадкове майно в порядку визнання спадщини відумерлою.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Відкриттям спадщини є настання певних юридичних фактів, що зумовлюють виникнення спадкових правовідносин. При цьому як юридичний факт відкриття спадщини характеризується двома параметрами: 1) часом відкриття; 2) місцем відкриття. Час відкриття спадщини має важливе значення, оскільки на час відкриття спадщини визначаються, зокрема: склад спадщини;

коло спадкоємців; матеріальний закон, який буде застосовуватись до спадкових відносин.

За загальним правилом дія актів цивільного законодавства в часі має футороспективний характер, тобто спрямована на майбутнє. У зв'язку з чим законодавець передбачає, що акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Проте із загального правила про застосування актів цивільного законодавства є виняток.

У ЦК УРСР законодавець, на відміну від ЦК України та існування конструкції «відумерлої спадщини», передбачав автоматичний перехід спадщини за правом спадкоємства до держави. Будь-яких дій щодо прийняття спадщини держава не здійснювала. Держава при існуванні юридичних фактів, визначених пунктами 1 – 5 частини першої статті 555 ЦК УРСР, завжди приймала спадщину і не могла від неї відмовитися. Оскільки держава не мала права відмовитися від прийняття спадщини, то у випадку, коли спадкоємці за законом або за заповітом не прийняли спадщину або відмовилися від спадщини, спадщина вважалася прийнятою державою. З урахуванням того, що в частині першій статті 555 ЦК УРСР закріплювався автоматичний перехід спадщини до держави та існував строк шість місяців для прийняття спадщини іншими спадкоємцями, то абзац 2 пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України може застосовуватись тільки, якщо спадщина відкрилась після 1 липня 2003 року, проте не була прийнята ніким зі спадкоємців, що мали право спадкування відповідно до норм ЦК УРСР. Тому однорічний строк, який встановлений частиною другою статті 1277 ЦК України та в абзаці 2 пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 року.

У справі, що переглядалася, суди встановили, що спадщина після смерті ОСОБА_1 відкрилася у 1996 році.

За таких обставин суди дійшли обґрунтованих висновків про те, що до спірних відносин підлягають застосуванню норми матеріального закону, чинного на час відкриття спадщини, а саме ЦК УРСР, яким не передбачалась можливість визнання спадщини відумерлою, оскільки після смерті спадкодавця протягом шестимісячного строку для прийняття спадщини ніхто спадщину не прийняв, то відповідно до статті 555 ЦК УРСР спадкове майно за правом спадкоємства перейшло до держави. Тому суди правильно відмовили у задоволенні заяви.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 671/22/19 (провадження № 61-9511сво19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97174867>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 128/3361/16-ц (провадження № 61-13072св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97807807>.

11. Визнання права власності в порядку спадкування

11.1. Право на обов'язкову частку у спадщині не входить до складу спадщини (спадкова маса) і не може бути передано спадкоємцеві в порядку спадкування (спадкова трансмісія)

04 вересня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Львівського міського нотаріального округу Нор Надія Миколаївна про встановлення факту належності спадкового майна на праві власності у розмірі обов'язкової частки за померлою ОСОБА_4 після смерті її доньки ОСОБА_5 на все спадкове майно; визнати частково недійсним свідоцтво про право на спадщину за заповітом від 23 січня 2015 року, визнати за позивачем право власності в порядку спадкування на $\frac{1}{4}$ частину спадкового майна, яке належало його матері ОСОБА_4.

Суди встановили, що за життя сестра позивача склала заповіт, яким усе своє майно заповіла дочці, при цьому поклала на неї обов'язок надати її матері право довічного користування цим майном. Баба після смерті дочки спадщину в установленому законом порядку не прийняла, оскільки до спливу шестимісячного строку на її прийняття померла.

Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Стаття 1268 ЦК України визначає особливості прийняття спадщини окремими особами.

Так, відповідно до частини третьої цієї статті спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

У разі, якщо майно спадкується особами, які вважаються такими, що прийняли спадщину, порядок спадкування і набуття ними права на спадкове майно має обов'язково враховувати особливості правового режиму відповідного майна. Якщо об'єктом спадкування виступає нерухоме майно, то відповідно до частини першої статті 182 ЦК України право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Згідно з частиною першою статті 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація права власності та інших речових прав (крім іпотеки) проводиться у строк, що не перевищує п'яти робочих днів з дня реєстрації відповідної заяви в Державному реєстрі прав.

Зі змісту наведених норм вбачається, що спадщина у вигляді нерухомого майна, яка відкрилась на користь спадкоємця із обов'язковою часткою, не

переходить до нього автоматично. Нерухоме майно, право власності на яке не виникло у спадкодавця, не може бути включено до спадкової маси, оскільки відповідна державна реєстрація не проведена.

Під час розгляду справ про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не здійснено державну реєстрацію права на спадщину, слід брати до уваги, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки.

До складу спадкової маси включається не обов'язкова частка як така, а конкретне майно, право власності на яке належало спадкодавцю відповідно до розміру цієї частки.

Отже, слід розмежовувати поняття «обов'язкова частка» і «майно, що входить до складу спадщини». Обов'язкова частка не входить до складу спадщини, спадкуванню підлягає саме майно.

Частина перша статті 1276 ЦК України визначає сутність спадкової трансмісії, а саме: якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія).

За спадковою трансмісією перехід права на спадкування здійснюється не за правом черговості, а за правом закликання до спадщини правонаступника померлого спадкоємця.

Згідно із частиною першою статті 1276 ЦК України перехід права на прийняття спадщини за спадковою трансмісією не застосовується щодо обов'язкової частки у спадщині.

Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер у тому розумінні, що цим правом наділяється виключно певне вичерпне коло спадкоємців першої черги, які є найбільш уразливими у задоволенні їх майнових інтересів (стаття 1241 ЦК України). Зокрема, відповідним правом наділені особи, які в силу свого фізичного стану об'єктивно позбавлені здатності рівної, поруч з іншими особами, реалізації своїх прав, що вимагає додаткового їх захисту з боку держави.

Тому право на обов'язкову частку прямо виключено зі спадщини, яка переходить до спадкоємців особи, що мала це право.

Разом із тим, якщо спадкоємець, що мав право на обов'язкову частку, прийняв спадщину і після цього помер, то його спадкоємці успадковують майно, до якого ввійшла прийнята обов'язкова частка. У такому випадку матиме місце не перехід права на обов'язкову частку до спадкоємців, а прийняття спадщини у загальному порядку.

Постановою Верховного Суду від 04 вересня 2019 року рішення Апеляційного суду Львівської області від 21 червня 2016 року скасовано,

рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 24 грудня 2015 року залишено в силі.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 450/328/15-ц (провадження № 61-14110св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84512187>.

11.2. Ненадання особі, яка не є внутрішньо переміщеною особою, довідки про взяття її на облік як особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення АТО, та незвернення цієї особи до виконавчих органів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на підконтрольній Україні території із заявою про нарахування виплат не є підставою для невиплати страхових платежів

22 липня 2019 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні в порядку письмового провадження справу за позовом управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Луганській області (далі – УВД ФСС України у Луганській області) в особі Біловодського відділення управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Луганській області до ОСОБА_1 про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом.

Суди встановили, що мати відповідача померла у місті Сорокине (колишньому Краснодоні) Луганської області. Спадкоємець отримав свідоцтво про право на спадщину за законом, відповідно до якого спадщина складається з суми страхової виплати в розмірі 8 204,07 грн.

Спадкодавець перебувала на обліку та отримувала щомісячні страхові виплати у відділенні Фонду у м. Краснодоні Луганської області, яке знаходиться на окупованій території. Зазначене відділення не було переміщено на територію України, яка підконтрольна органам державної влади, а тому всі нарахування та виплати страхових платежів було припинено з 01 грудня 2014 року. Постанова УВД ФСС України у Луганській області в м. Краснодоні про припинення страхових виплат потерпілій відсутня.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до статті 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. На час виникнення спірних правовідносин ні воєнний, ні надзвичайний стан в Україні в цілому, як і на окремих територіях Донецької та Луганської областей, запроваджено не було.

Відповідно до підпункту «в» пункту 1 частини першої статті 21 Закону України № 1105-XIV (у редакції, яка діяла на час виникнення спірних правовідносин) у разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний у встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодовувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я, виплачуючи йому, зокрема, щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого.

Про необхідність соціального захисту осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, ідеться в Законі України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі – Закон № 2268-VIII).

У статті 2 цього Закону передбачено, що за фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України.

Підтверджуючи майнові права фізичних осіб незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального статусу, закон не передбачає жодних обмежень інших прав таких осіб, які вони можуть реалізувати на території України.

Наведені вище положення законодавства свідчать про те, що спадкодавець мала право на нарахування та виплату страхових виплат незалежно від звернення до робочих груп Фонду на підконтрольній Україні території, та її проживання на окупованій території, а тому спадкоємець відповідно до положень статті 1227 ЦК України має право на отримання страхових виплат у порядку спадкування за законом.

Постановою Верховного Суду від 22 липня 2019 року заочне рішення Міловського районного суду Луганської області від 19 лютого 2019 року та постанову Луганського апеляційного суду від 23 квітня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 липня 2019 року у справі № 418/2434/18 (провадження № 61-10590св19) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83203361>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 12 грудня 2018 року у справі № 227/2802/16-ц (провадження № 61-6270св18св18) <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78627560>;

2) від 14 травня 2021 року у справі № 417/6784/18 (провадження № 61-1552св19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96890603>.

11.3. Спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її власником із часу її відкриття, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку.

Однією з обов'язкових умов для задоволення віндикаційного позову є встановлення під час розгляду спорів про витребування майна, зокрема, тієї обставини, чи перебувало спірне майно у володінні позивача, який указує на порушення своїх прав як власника, на підставах, визначених законодавством, та який на момент подання позову не є власником цього майна, однак вважає себе таким

20 травня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: ОСОБА_3, приватний нотаріус Мукачівського міського нотаріального округу Закарпатської області Ковач Н. О., про витребування майна із чужого незаконного володіння, визнання договору дарування недійсним та скасування його державної реєстрації.

Суди встановили, що згідно зі свідоцтвом про право власності на житло від 10 лютого 1993 року, виданого на підставі рішення міської ради, співвласниками спірної квартири були: ОСОБА_4 та ОСОБА_5.

Позивач є дочкою ОСОБА_5, яка заповіла їй свою частку квартири, та рідною сестрою ОСОБА_4. Після смерті матері в 1999 році позивач подала заяву до нотаріальної контори про прийняття спадщини. В жовтні 2013 року позивач подала заяву до нотаріальної контори про прийняття спадщини, після померлого брата.

Вказані обставини встановлені в рішенні апеляційного суду від 20 жовтня 2006 року у справі № 303/6772/14-ц за позовом ОСОБА_6 до Мукачівської міської ради Закарпатської області про встановлення факту проживання однією сім'єю та визнання права власності на спадкове майно в порядку спадкування за законом.

Згідно з інформаційною довідкою з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно власником вказаної квартири на підставі договору дарування від 18 березня 2016 року, за яким ОСОБА_3 подарувала її своєму сину – ОСОБА_2, є останній, тому оформити правовстановлювальні документи на квартиру у порядку спадкування позивач не мала можливості.

Позивач вважала, що на момент відчуження спірної квартири ОСОБА_2 квартира належала їй і вибула з її володіння поза її волею.

Позивач просила суд витребувати у відповідача квартиру, визнати недійсним договір дарування від 18 березня 2016 року та скасувати його державну реєстрацію.

Постановою апеляційного суду рішення міськрайонного суду скасовано, у задоволенні позову відмовлено у зв'язку з тим, що позивач не є власником квартири. Нею вчинено певні дії щодо оформлення права власності на спадкове майно, однак спадщину належним чином не оформлено, свідоцтво про право власності вона не отримала. На цей момент спірна квартира належить ОСОБА_2 на підставі договору дарування від 18 березня 2016 року, укладеного з ОСОБА_3. При цьому питання про витребування майна за безвідплатним договором може порушити тільки його власник, тому підстав для витребування майна згідно зі статтею 388 ЦК України немає.

За результатами розгляду Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (частина п'ята статті 1268 ЦК України).

Статтею 396 ЦК України встановлено, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права відповідно до положень глави 29 ЦК України, в тому числі і на витребування цього майна від добросовісного набувача.

У спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (частина друга статті 1299 ЦК України). Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, ще до його державної реєстрації має право витребувати це майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених статтею 388 ЦК України, зокрема у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього.

Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (частина третя статті 1296 ЦК України).

Спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її власником з часу її відкриття, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку.

Проте відсутність реєстрації права власності відповідно до Закону України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не зумовлює позбавлення особи прав користування та володіння належним їй на праві власності майном.

Судом встановлено, що після смерті матері позивача – ОСОБА_5, та брата позивача – ОСОБА_4, відкрилася спадщина на належне їм майно – квартиру, яке успадкувала позивач.

Отже, ОСОБА_1 звернувшись до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, стала власником квартири, тому має право володіти та користуватися цим майном. Відсутність реєстрації права власності на зазначену квартиру зумовлює обмеження у праві розпорядження нею.

Крім того, рішенням апеляційного суду від 20 жовтня 2016 року у цивільній справі № 303/6772/14-ц за позовом ОСОБА_6 до Мукачівської міської ради Закарпатської області про встановлення факту проживання однією сім'єю та визнання права власності на спадкове майно в порядку спадкування за законом, апеляційну скаргу ОСОБА_1 було задоволено, рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 10 грудня 2014 року скасовано. У задоволенні позову ОСОБА_6 відмовлено.

За змістом статті 388 ЦК України майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але надалі скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею.

Однією з обов'язкових умов для задоволення віндикаційного позову є встановлення під час розгляду спорів про витребування майна, зокрема й тієї обставини, чи перебувало спірне майно у володінні позивача, який указує на порушення своїх прав як власника, на підставах, визначених законодавством, та який на момент подання позову не є власником цього майна, однак вважає себе таким.

Постановою Верховного Суду від 20 травня 2020 року рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 05 липня 2017 року та постанову Апеляційного суду Закарпатської області від 17 травня 2018 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 303/6974/16-ц (провадження № 61-39511св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89508947>.

Аналогічна позиція сформульована в постановах Верховного Суду:

- 1) від 30 червня 2020 року у справі № 637/897/17 (провадження № 61-42537св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202626>.
- 2) від 2 вересня 2020 року у справі № 522/19969/16-ц (провадження № 61-13225св19) – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91460758>.
- 3) від 22 березня 2021 року у справі № 496/2630/17 (провадження № 61-20467св18св19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95907366>.

11.4. Під час вирішення спору спадкоємця за заповітом, співвласника в спільній частковій власності на спадкове майно, суду необхідно встановити, чи має відповідач право на обов'язкову частку, а також урахувати, що право спільної

часткової власності поширюється на все спільне майно, а частка в праві спільної часткової власності не стосується конкретної частки майна

16 вересня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання права власності на спадкове майно за заповітом.

Звертаючись до суду із цим позовом, ОСОБА_1 зазначив, що є сином померлого ОСОБА_3, якому належала 71/100 ідеальної частки будинку з господарськими спорудами. ОСОБА_3 склав заповіт на користь позивача, проте йому відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з відсутністю оригіналу правовстановлюючого документа на спадкове майно.

Заочним рішенням суду позов ОСОБА_1 про визнання права власності на спадкове майно за заповітом задоволено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано, позов задоволено частково, визнано за ОСОБА_1 право власності на 41/100 будинку з господарськими спорудами, за ОСОБА_2 – право власності на 59/100 будинковолодіння.

Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Апеляційний суд встановив, що за згодою співвласників житлового будинку проведено перерозподіл ідеальних часток спірного будинку. За ОСОБА_3 зареєстровано право власності на цей будинок. ОСОБА_3 подарував дочці ОСОБА_4 29/100 частин будинку з відповідною частиною господарських будівель. Також суд встановив, що ОСОБА_6 дозволено ввести до складу будинковолодіння літню кухню та переобладнати частину горища під житлове приміщення. Зазначене переобладнання горища (мезоніну) у житлові кімнати здійснювалось ОСОБА_2 за згодою іншого співвласника ОСОБА_3.

За наслідками такого переобладнання змінились характеристики будинковолодіння, збільшилась житлова площа, в результаті чого проведено технічну інвентаризацію та за згодою співвласників здійснено новий розрахунок часток у будинковолодінні, згідно з яким частка ОСОБА_3 становила 41/100 частини, а ОСОБА_2 – 59/100 частин відповідно.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд вважав, що за ОСОБА_1 слід визнати право власності за заповітом на 41/100 будинковолодіння, а за ОСОБА_2 – право власності на 59/100 його частин. При цьому апеляційний суд зазначив, які саме об'єкти в натурі відповідають часткам 41/100 та 59/100.

Проте апеляційний суд не звернув уваги на те, що у справі, яка переглядається, позивач як спадкоємець за заповітом співвласника в спільній частковій власності пред'явив вимогу про визнання права на частку до відповідача (за вказівкою ОСОБА_1 відповідач є дочкою спадкодавця та має право на обов'язкову частку). Тому суду необхідно було встановити, чи прийняли

сторони спадщину, чи належить ОСОБА_2 до осіб, які мають право на обов'язкову частку.

Апеляційний суд не врахував, що частка в праві спільної часткової власності, що належить кожному зі співвласників, виступає не як частина речі й не як право на частину речі, а як частина права на всю річ як єдине ціле. Тобто право спільної часткової власності поширюється на все спільне майно, а частка в праві спільної часткової власності не стосується частки майна. Позов про визнання права на частку в праві спільної часткової власності не є вимогою про поділ майна в натурі. Тому при визнанні права на частку не здійснюється вказівка, які саме об'єкти в натурі відповідають частці в праві спільної часткової власності. Крім того, ОСОБА_2 позовних вимог про визнання права на частку не заявляла.

Постановою Верховного Суду від 16 вересня 2020 року постанову Івано-Франківського апеляційного суду від 20 листопада 2019 року скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 вересня 2020 року у справі № 344/5437/17 (провадження № 61-124св20) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91643785>.

11.5. Спадкоємець боржника, якому невідомо про існування вимог кредитора спадкодавця, не може бути позбавлений успадкованого майна в позасудовому порядку без будь-якого повідомлення чи попереднього пред'явлення претензії кредитором, оскільки це є порушенням права власності, гарантованого статтею 41 Конституції України

03 лютого 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Грифон капітал» (далі – ТОВ «Грифон капітал»), Товариства з обмеженою відповідальністю «Профіт кредит» (далі – ТОВ «Профіт кредит»), третя особа – приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу, про визнання недійсним договору купівлі-продажу.

Суд установив, що ОСОБА_1 успадкувала від сина, який помер у 2018 році, житловий будинок, що перебував в іпотеці. У 2011 році банк-іпотекодержатель надсилав синові позивача вимогу про усунення порушення умов кредитного договору та про намір у позасудовому порядку звернути стягнення на предмет іпотеки. Після цього було ухвалено рішення про стягнення на користь банку кредитного боргу, відкрито виконавче провадження, однак судові рішення виконано не було. Права вимоги за кредитним та іпотечним договорами кілька разів відступалися, і в листопаді 2019 року останній іпотекодержатель – ТОВ «Грифон капітал» реалізував право вимоги

в позасудовому порядку шляхом продажу спірного житлового будинку ТОВ «Профінт кредит».

Відмовляючи у задоволенні позову, районний суд, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, виходив із того, що хоча іпотекодержатель не повідомив боржника про намір продати предмет іпотеки у порушення вимог статті 38 Закону України «Про іпотеку», наслідком такого порушення є відшкодування іпотекодержателем збитків, а не визнання договору недійсним.

Верховний Суд не погодився з таким висновком судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

За змістом частини першої статті 33 та частини першої статті 35 Закону України «Про іпотеку» реалізації права іпотекодержателя звернути стягнення на предмет іпотеки передуює реалізація ним права вимагати дострокового виконання основного зобов'язання. І лише якщо останнє не виконане чи неналежно виконане, іпотекодержатель, якщо інше не передбачено законом, може звернути стягнення на предмет іпотеки.

Ненадсилання іпотекодавцю та боржнику вимоги про усунення порушення основного зобов'язання унеможливорює застосування позасудового способу задоволення вимог іпотекодержателя.

Відповідно до частини першої статті 38 Закону України «Про іпотеку» якщо іпотекодержатель має право на продаж предмета іпотеки за рішенням суду або договором, то він зобов'язаний за 30 днів до укладення договору купівлі-продажу письмово повідомити іпотекодавця та всіх осіб, які мають права чи вимоги на предмет іпотеки, про свій намір укласти цей договір. У разі невиконання цієї умови іпотекодержатель несе відповідальність перед такими особами за відшкодування збитків.

У разі направлення іпотекодержателем іпотекодавцеві вимоги про усунення порушення основного зобов'язання відповідно до частини першої статті 35 Закону України «Про іпотеку» з одночасним повідомленням про обраний спосіб задоволення вимог іпотекодержателя відповідно до частини першої статті 38 Закону (одним документом), необхідно виходити з пріоритету дотримання саме частини першої статті 35 Закону України «Про іпотеку».

У цій справі останній іпотекодержатель – ТОВ «Грифон капітал» не надсилав спадкоємцеві повідомлення про усунення порушення, а також про намір звернути стягнення на предмет іпотеки шляхом його продажу.

Надіслана первісним кредитором у 2011 році вимога боржникові, який згодом помер, не була реалізована, оскільки після її направлення банк звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором.

ТОВ «Грифон капітал», звертаючи стягнення в позасудовому порядку на предмет іпотеки, який на час продажу успадкований ОСОБА_1, не повідомив її про необхідність усунення порушення зобов'язань та про наслідки такого неусунення – звернення стягнення на предмет іпотеки. Тобто ТОВ «Грифон Капітал» не пред'явив своїх кредиторських вимог до ОСОБА_1 у порядку статті

1281 ЦК України, а отже, повинен був дотриматись вимог статті 35 Закону України «Про іпотеку».

Спадкоємець боржника, якому не відомо про існування вимог кредитора спадкодавця, не може бути позбавлений успадкованого майна в позасудовому порядку без будь-якого повідомлення чи попереднього пред'явлення претензії кредитором. Позбавлення особи майна в такий спосіб є порушенням права власності, гарантованого статтею 41 Конституції України.

Постановою Верховного Суду від 03 лютого 2021 року рішення Житомирського районного суду Житомирської області від 28 лютого 2020 року та постанову Житомирського апеляційного суду від 12 серпня 2020 року скасовано, ухвалено рішення про задоволення позову ОСОБА_1, яким визнано недійсним договір купівлі-продажу житлового будинку, укладеного між ТОВ «Грифон капітал» та ТОВ «Профіт кредит»; скасовано рішення приватного нотаріуса щодо державної реєстрації права власності на цей будинок за ТОВ «Профіт кредит».

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 лютого 2021 року у справі № 278/3367/19-ц (провадження № 61-13586св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803271>.

11.6. Визнання права власності в порядку спадкування за заповітом є належним способом захисту прав спадкоємця, якщо вбачаються перешкоди в оформленні його спадкових прав у нотаріальному порядку

22 вересня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до територіальної громади м. Дружківки, Шахівської сільської ради Добропільського району Донецької області, треті особи: ОСОБА_2, Товариство з обмеженою відповідальністю «Дакс», про встановлення факту постійного проживання разом із спадкодавцем однією сім'єю на час відкриття спадщини, визнання права власності в порядку спадкування за заповітом.

Суд установив, що ОСОБА_3 є бабусею позивача та третьої особи у справі – ОСОБА_2. Позивач постійно проживала із спадкодавцем.

ОСОБА_3 склала заповіт, згідно з яким все своє майно, де б воно не знаходилось та з чого б не складалось, що буде належати їй за законом на день її смерті, а також все те, на що вона матиме право за законом, заповіла ОСОБА_2 та ОСОБА_1 в рівних частках кожній. На час смерті ОСОБА_3 відповідно до державного акта на праві власності належала земельна ділянка, яка увійшла до спадкової маси.

Позивач в позовній заяві посилалась на те, що нотаріус відмовив їй в отриманні свідоцтва про право на спадщину, оскільки вона не підтвердила

прийняття спадщини, а саме не надала довідку про склад сім'ї, в якій би було зазначено, що вона та її баба були зареєстровані за однією адресою.

Районний суд, відмовляючи у задоволенні позову, вважав, що позивач обрала неефективний спосіб захисту. Вона мала просити суд про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, оскільки саме пропуск цього строку став підставою для відмови нотаріуса, а вимоги про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини передчасні.

Апеляційний суд скасував попереднє рішення й відмовив у задоволенні позову з інших правових підстав та зазначив, що відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України позивач прийняла спадщину та згідно з частиною першою статті 1296 ЦК України має право на одержання свідоцтва про право на спадщину, а тому перешкод для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку немає.

Верховний Суд скасував попередні рішення та задовольнив позов з огляду на таке.

Статтями 1268 та 1269 ЦК України презюмується, що у разі коли спадкоємець постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, то він вважається таким, що прийняв спадщину, якщо він не заявив про відмову від неї протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу.

У разі неприйняття спадщини чи відмови від неї одним із спадкоємців за заповітом застосовується норма частини першої статті 1275 ЦК України, відповідно до якої частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну.

Враховуючи волю заповідача, таке тлумачення статті 1275 ЦК України дозволяє усунути конкуренцію між спадкуванням за заповітом та за законом, оскільки ніхто не може бути одночасно спадкоємцем за законом та за заповітом відносно спадкової маси, охопленої заповітом. Якщо призначені кілька спадкоємців за заповітом і той або інший з них відмовляється від прийняття своєї частини або, взагалі, вибуває з числа інших, то частини у спадщині інших у відповідній мірі збільшуються.

Встановивши, що спадкоємець за заповітом – третя особа у цій справі ОСОБА_2, спадщину після ОСОБА_3 у порядку й у строки, визначені законом, не прийняла, апеляційний суд дійшов правильного висновку, що її частина у спадщині за заповітом переходить до іншого спадкоємця – позивача у справі ОСОБА_1 відповідно до частини першої статті 1275 ЦК України.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно до нотаріуса, який відповідно до вимог статті 68 Закону України «Про нотаріат» при видачі свідоцтва про право на спадщину за законом перевіряє факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкоємства за законом осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва та склад спадкового майна.

У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину, особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту, що має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення у нотаріальному порядку.

Встановивши, що позивач постійно проживала із спадкодавцем на час відкриття спадщини та як спадкоємець за заповітом у встановлений статтею 1270 ЦК України строк заяву про відмову від спадщини нотаріусу не подала, тобто є такою, що прийняла спадщину після ОСОБА_3, та зазначивши про це у мотивувальній частині постанови, апеляційний суд помилково вважав, що вимоги ОСОБА_1 про встановлення факту постійного проживання із спадкодавцем ОСОБА_3 на час відкриття спадщини та визнання права власності на спадкове майно не підлягають задоволенню, незважаючи на те, що нотаріус відмовив їй у вчиненні нотаріальної дії.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 вересня 2021 року у справі № 227/3750/19 (провадження № 61-16069св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063130>.

11.7. Якщо спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, припадає частка, рівна обов'язковій або більша, то правила статті 1241 ЦК України не застосовуються

21 вересня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Ковельського районного нотаріального округу Волинської області, про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину за законом, визнання права власності на спадкове майно.

Суд установив, що ОСОБА_1 є спадкоємцем за заповітом її рідної сестри ОСОБА_3, яка померла. До складу спадщини увійшли: 1/3 частка житлового будинку з господарськими будівлями і спорудами; 1/3 частка земельної ділянки для обслуговування вказаного житлового будинку; земельна ділянка для ведення особистого селянського господарства. На час смерті ОСОБА_3 з нею проживав і був зареєстрований її непрацездатний чоловік ОСОБА_4, який згодом також помер. На час смерті ОСОБА_4 не оформив своїх спадкових прав як спадкоємець обов'язкової частки після смерті своєї дружини ОСОБА_3. Після смерті ОСОБА_3 було два спадкоємці за законом: непрацездатний вдівець ОСОБА_4 та неповнолітній внук ОСОБА_2 за правом представлення. Отже, обов'язкова частка ОСОБА_4 становить 1/4 визначеного у заповіті майна. ОСОБА_2 оформив право на спірне спадкове майно в загальному порядку за правом представлення, успадкувавши це майно після смерті ОСОБА_4. Спадкову

трансмisiю щодо вказаного майна нотаріус не застосував, оскільки встановлено факт прийняття спадщини ОСОБА_4 після його дружини ОСОБА_3.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено.

Верховний Суд скасував судові рішення, направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

У частині першій статті 1241 ЦК України визначено коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини. За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини.

Прийняття спадщини спадкоємцем є обов'язковою умовою здійснення права на спадщину як за законом, так і за заповітом, а також і права на обов'язкову частку у спадщині.

Відповідно до пунктів 5.11, 5.12 глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 (далі – Порядок), визначено, що при визначенні розміру обов'язкової частки враховується все спадкове майно, як заповідане, так і те, що не охоплене заповітом, а також речі звичайної домашньої обстановки та вжитку. Якщо заповідана лише частина спадкового майна, обов'язкова частка визначається, виходячи із вартості всього спадкового майна, але виділяється обов'язковому спадкоємцю з тієї частки спадкового майна, що залишилась поза заповітом. Якщо частка майна, що залишилась не заповіданою, менша порівняно із розміром обов'язкової частки у спадщині, обов'язковий спадкоємець отримує частку, якої не вистачає, із заповіданої частини спадкового майна.

У випадку, коли спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, в майні спадкодавця припадає частка, рівна обов'язковій або більша, то правила статті 1241 ЦК України не застосовуються.

Суди всупереч положенням частини другої статті 1241 ЦПК України та глави 10 Порядку не встановили, яке майно увійшло до спадкової маси ОСОБА_3 та чи успадковане ОСОБА_4 спадкове майно не перевищило розмір належної йому обов'язкової частки.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 170/581/21 (провадження № 61-3127св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454346>.

12. Інші спори щодо визнання права власності в порядку спадкування

12.1. Якщо громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру

11 квітня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Арестович-Корнійчук О. М., Київської міської ради про визнання права власності на майно, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

За життя спадкодавець звернувся із заявою про передачу в приватну власність квартири згідно із Законом України «Про приватизацію державного житлового фонду» до районної державної адміністрації, що підтверджується вхідним штампом. До заяви було додано: довідку про склад сім'ї та займані приміщення; документ, що підтверджує невикористання житлових чеків для приватизації державного житлового фонду; технічний паспорт та ордер. Вказана заява у 30-денний строк розглянута не була.

Відповідне рішення про відмову у прийнятті зазначеної заяви районна державна адміністрація не приймала. Будь-яких підстав, за яких квартира не могла бути передана у власність спадкодавцю, відповідач до суду не надав.

Постановою приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Арестович-Корнійчук О. М. встановлено факт прийняття спадщини позивачем у належний строк і факт родинних стосунків між спадкодавцем (двоюрідна баба) та позивачем (внучатий племінник). Однак позивачу було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом у зв'язку з неподанням правовстановлюючих документів на спадкове майно.

Частиною четвертою статті 5 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» передбачено, що право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду з використанням житлових чеків одержують громадяни України, які постійно проживають у цих квартирах (будинках) або перебували на обліку потребуючих поліпшення житлових умов до введення в дію цього Закону.

У тому разі, коли громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, але після збігу встановленого частиною третьою статті 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» строку, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру.

Постановою Верховного Суду від 11 квітня 2018 року рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 09 лютого 2016 року та рішення Апеляційного суду м. Києва від 01 червня 2016 року скасовано, у задоволенні позову ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального

округу Арестович-Корнійчук О. М. про визнання права власності на майно відмовлено, а позов ОСОБА_3 до Київської міської ради задоволено.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постанові Верховного Суду України від 11 грудня 2013 року у справі № 6-121цс13. З ним можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36369574>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 11 квітня 2018 року у справі № 752/10477/15-ц (провадження № 61-10950св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73627631>.

Аналогічна позиція сформульована в постановках Верховного Суду:

- 1) від 9 лютого 2018 року у справі № 719/179/17 (провадження № 61-1728св17) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72151019>;
- 2) від 27 березня 2019 року у справі № 669/629/16-ц (провадження № 61-19598св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81107276>;
- 3) від 7 липня 2021 року у справі № 175/4089/18 (провадження № 61-810св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98267592>.

12.2. Недійсність правочину зобов'язує повернення від однієї сторони іншій у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодування вартості того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування

13 листопада 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом Жовтоводської місцевої прокуратури в інтересах неповнолітнього ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору – орган опіки та піклування виконавчого комітету Жовтоводської міської ради, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, державний нотаріус Жовтоводської державної нотаріальної контори про визнання договору купівлі-продажу нікчемним та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору – ОСОБА_4, ОСОБА_5, про відшкодування вартості майна за договором купівлі-продажу, визнаним недійсним. Враховуючи те, що прокурор просив застосувати наслідки недійсного (нікчемного) правочину, в своїй зустрічній позовній заяві ОСОБА_2 просив суд стягнути з ОСОБА_1 вартість однокімнатної квартири у сумі 127 870, 00 грн у рахунок відшкодування вартості майна, придбаного за недійсним правочином.

Суди встановили, що батьку позивача (ОСОБА_1) за первісним позовом на праві власності належала квартира на підставі договору дарування. З 1995 року в цій квартирі з народження буз зареєстрований позивач. У 2006 році власник (батько) продав відповідачу зазначену вище квартиру за ціною 5 300,00 грн.

ОСОБА_6 помер, єдиним спадкоємцем за законом є його син, який відповідно до частини четвертої статті 1268 ЦК України вважається таким, що прийняв спадщину, оскільки на момент її відкриття був неповнолітнім. Позивач

успадкував майнове право вимагати застосування наслідків недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції (частина перша статті 216 ЦК України), зокрема він успадкував право вимагати повернення переданої за недійсним правочином квартири, також успадкував обов'язок повернути покупцю грошові кошти у сумі 5 300 грн, сплачені за недійсним правочином.

Справа переглядалась судами неодноразово.

Раніше прийнятим рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області від 08 жовтня 2015 року рішення Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 06 серпня 2015 року в частині визнання договору купівлі-продажу нікчемним змінено та визнано його недійсним, відчуження квартири відбулося без дозволу органів опіки та піклування, а тому такий правочин не відповідає вимогам частини четвертої статті 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», частини другої статті 59 СК України, частини шостої статті 203 ЦК України, за яким правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам інших малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Оскільки спірну квартиру неможливо виділити у натурі, у зв'язку її переплануванням суди першої та апеляційної інстанцій, рішення яких оспорується, дійшли висновку, що відповідач повинен відшкодувати вартість квартири, переданої за недійсним правочином (договором купівлі-продажу від 24 червня 2006 року) за ціною, яка існує на момент відшкодування, що становить 127 870, 00 грн. Однак, дійшовши вказаного висновку, суди не враховували, що в 2006 році відчужувач за продаж зазначеної квартири отримав від відповідача 5 300, 00 грн. Отже, у зв'язку із визнанням недійсним договору купівлі-продажу квартири позивач, як спадкоємець ОСОБА_6, зобов'язаний повернути відповідачу 5 300 грн.

Відповідно до частини дванадцятої статті 265 ЦПК України у разі часткового задоволення первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму, що призвело до неправильного визначення суми, яка підлягає стягненню з відповідача на користь позивача у зв'язку із застосуванням наслідків недійсності правочину.

З урахуванням наведеного, судові рішення в частині стягнення коштів з відповідача на користь позивача підлягають до зміни з визначенням суми, яка підлягає до стягнення у розмірі 122 570 грн (127 870 – 5 300).

Постановою Верховного Суду від 13 листопада 2019 року рішення Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 31 травня 2018 року та постанову Дніпропетровського апеляційного суду від 02 квітня 2019 року в частині стягнення з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 грошових коштів у рахунок відшкодування вартості майна, переданого за недійсним правочином, змінити,

визначивши суму, яка підлягає до стягнення, у розмірі 122 570 (сто двадцять дві тисячі п'ятсот сімдесят) грн. В іншій частині рішення Жовтководського міського суду Дніпропетровської області від 31 травня 2018 року та постанову Дніпровського апеляційного суду від 02 квітня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 листопада 2019 року у справі № 0414/606/2012 (провадження № 61-10686св19) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85711991>.

12.3. Для спадкових правовідносин за правильно визначеним місцем відкриття спадщини факт її оформлення за неправильно визначеним місцем відкриття спадщини правових наслідків не породжує

Об листопада 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1, до ОСОБА_2, ОСОБА_3, виконавчого комітету Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області, Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Суди встановили, що позивач, який є громадянином Російської Федерації, отримав за законодавством цієї країни свідоцтво про право на спадщину нерухомого майна, яке знаходиться на території України. Місце проживання спадкодавця на території РФ збігалось із зареєстрованим місцем проживання позивача, однак спадкодавець помер на території України, де проходив курс лікування.

Касаційний цивільний суд зазначив, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку, яким у задоволенні позову було відмовлено, виклав мотивувальну частину в редакції постанови Верховного Суду і висловив таку правову позицію.

Згідно з частинами першою-третьою статті 1268 ЦК України спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням. Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

У випадку, коли місцем відкриття спадщини є територія України і до складу спадщини включаються права на нерухомість, спадкова справа відкривається компетентним органом (нотаріусом) України, із застосуванням законодавства України. Зазначений орган (нотаріус) здійснює оформлення спадкових прав і видачу свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, що знаходиться на території України.

Оформлення спадкових прав і видача свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, яке знаходиться на території РФ, здійснюється компетентним органом цієї країни, але на підставі та з урахуванням відомостей (коло спадкоємців, які прийняли спадщину, розмір їхніх часток у спадщині тощо), наявних у спадковій справі, заведеної компетентним органом (нотаріусом) України.

З урахуванням того, що позивач є таким, що не прийняв спадщину на території України, то підстави для задоволення його позовних вимог відсутні. Тому суд першої інстанції правильно вважав, що позивач є таким, що прийняв спадщину після смерті матері, але при цьому керувався й іншими мотивами для відмови у позові, а тому мотивувальна частина рішення суду першої інстанції підлягає зміні.

Постановою Верховного Суду від 06 листопада 2019 року рішення апеляційного суду Миколаївської області від 26 травня 2017 року скасовано, рішення Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 03 квітня 2017 року залишено в силі, викладено його мотивувальну частину у редакції цієї постанови.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 листопада 2019 року у справі № 483/637/16-ц (провадження № 61-22721св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85493136>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 21 травня 2020 року у справі № 404/7795/17 (провадження № 61-3623св19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89396667>.

12.4. Чинне законодавство не вимагає, щоб за спадковим договором одна сторона (набувач) у всіх випадках зобов'язувалася виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) лише особисто. Порядок виконання обов'язків набувача за спадковим договором (особисте чи неособисте виконання) визначається сторонами такого договору, а не законом

21 січня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання спадкового договору.

Суд установив, що між сторонами укладено спадковий договір, згідно з умовами якого після смерті ОСОБА_1 належна їй на праві власності квартира переходить у власність ОСОБА_2. Відповідно до умов договору на набувача покладені обов'язки: зі сплати вартості послуг за користування електроенергією, газо-, водопостачанням та інших комунальних платежів; забезпечення спадкодавця лікарськими засобами на підставі виданих лікарями рецептів, незалежно від їхньої вартості, здійснення належного догляду та харчування. У разі смерті спадкодавця ОСОБА_2 як набувач зобов'язана здійснити комплекс заходів щодо поховання.

Суд першої інстанції розірвав укладений між сторонами спадковий договір. Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, відмовив у задоволенні позову.

Верховний Суд залишив без змін рішення апеляційного суду з огляду на таке.

Під час розгляду справи ОСОБА_2 надала докази виконання своїх зобов'язань щодо оплати комунальних послуг, зокрема квитанції про сплату комунальних послуг. При цьому в матеріалах справи відсутні будь-які докази, які б свідчили про те, що ОСОБА_2 ухилялася від обов'язку щодо забезпечення ОСОБА_1 лікарськими засобами.

Верховний Суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції, який, врахувавши зміст спадкового договору, визначені ним обов'язки набувача, суть спору між сторонами, згідно з яким претензії ОСОБА_1 зводяться до того, що ОСОБА_2 особисто повинна здійснювати догляд за ОСОБА_1, дійшов правильного висновку про відсутність встановлених законом підстав для розірвання спадкового договору, оскільки ОСОБА_2 відповідно до статті 614 ЦК України довела відсутність своєї вини у неналежному виконанні умов спадкового договору з огляду на те, що ОСОБА_1 не бажає отримувати належний особистий догляд та харчування від інших осіб, найм яких здійснює ОСОБА_2.

Суд апеляційної інстанції правильно встановив, що за змістом спадкового договору не передбачено обов'язку ОСОБА_2 особисто здійснювати догляд за ОСОБА_1. Для здійснення матеріального забезпечення ОСОБА_1 та виконання умов цього договору ОСОБА_2 повинна сплачувати кошти, відповідно є очевидним те, що набувач не може особисто готувати ОСОБА_1 їжу, доглядати за нею, оскільки ОСОБА_2 має працювати та отримувати дохід для забезпечення належних умов для ОСОБА_1 та виконання умов договору.

Постановою Верховного Суду від 21 січня 2021 року постанову Полтавського апеляційного суду від 09 вересня 2020 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 січня 2021 року у справі № 524/354/19 (провадження № 61-15048св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328476>.

12.5. Та обставина, що відчужувача за спадковим договором відвідував соціальний працівник, сама собою не дає підстав для висновку про невиконання набувачем майна умов спадкового договору

07 квітня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання спадкового договору.

Суд установив, що ОСОБА_1, якому належить квартира, та ОСОБА_2 уклали спадковий договір, за яким ОСОБА_1 зобов'язалася передати після своєї смерті ОСОБА_2 квартиру за умови виконання набувачем розпоряджень, передбачених у пунктах 6.1, 6.2 договору.

Відповідно до цих пунктів на набувача покладаються такі обов'язки:

- забезпечення відчужувача необхідними продуктами харчування та одягом за його рахунок;

- забезпечення відчужувача належними лікувальними засобами згідно з рецептами лікарів незалежно від їх вартості за рахунок його коштів та в разі необхідності за рахунок коштів, які належать особисто набувачу майна.

Також встановлено, що впродовж дії спадкового договору ОСОБА_1 за місцем свого проживання обслуговувалась соціальним працівником ОСОБА_6, яка відвідувала позивача щопонеділка та щочетверга.

Рішенням районного суду в задоволенні позову відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано та ухвалено нове, яким розірвано спадковий договір, укладений між сторонами у справі, оскільки відповідач допустила істотне порушення умов спадкового договору та не виконала розпорядження відчужувача щодо належного забезпечення харчуванням і лікуванням, а також зазначено, що в період чинності спадкового договору позивача щопонеділка та щочетверга відвідувала соціальний працівник ОСОБА_6, яка займалася забезпеченням ОСОБА_1 ліками та продуктами харчування.

Верховний Суд не погодився з таким висновком апеляційного суду з огляду на таке.

За змістом положень статті 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

Згідно з частинами першою, другою статті 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, суди повинні встановити не лише наявність істотного порушення договору, а й наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, її розмір, який не дозволяє потерпілій стороні отримати очікуване при укладенні договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що в дійсності вона змогла отримати.

Установивши, що позивач не надала суду належних і допустимих доказів на підтвердження факту невиконання відповідачем розпоряджень відчужувача за спадковим договором, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позову.

Та обставина, що відчужувача за спадковим договором відвідував соціальний працівник, сама по собі не дає підстав для висновку про невиконання набувачем майна умов спадкового договору.

Постановою Верховного Суду від 07 квітня 2021 року постанову Житомирського апеляційного суду від 26 грудня 2018 року скасовано, рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 04 жовтня 2018 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 7 квітня 2021 року у справі № 280/1380/17 (провадження № 61-2069св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96243502>.

12.6. Зміна думки щодо відмови від спадщини у зв'язку з невиконанням певних домовленостей надалі особою, на користь якої здійснена така відмова, не може бути достатньою підставою для визнання заяви про відмову від спадщини недійсною відповідно до положень статті 230 ЦК України

03 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до ОСОБА_3, треті особи: приватні нотаріуси Мукачівського районного нотаріального округу та Ужгородського міського нотаріального округу, про визнання недійсними заяв про відмову від прийняття спадщини.

Суд установив, що після смерті матері позивачів та ОСОБА_3 відкрилася спадщина у вигляді житлового будинку з надвірними спорудами. За заповітом своє майно матір заповіла дітям у рівних долях. У зв'язку із спрощеною процедурою оформлення спадщини, а також перебуванням ОСОБА_1 у постійних роз'їздах, а ОСОБА_2 – на заробітках за кордоном, позивачі склали заяви про відмову від прийняття спадщини на користь ОСОБА_3. Проте відповідач стала чинити їм перешкоди у користуванні будинком і за рішенням суду виселено ОСОБА_1 із нього.

Суд першої інстанції визнав недійсними, такими, що вчинені під впливом обману, заяви ОСОБА_1, ОСОБА_2 про відмову від спадщини, права на яку їм належать за заповітом та за законом після смерті матері, на користь ОСОБА_3.

Апеляційний суд рішення суду першої інстанції скасував, відмовив у задоволенні позову.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України.

Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною. Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги (частина друга статті 1274 ЦК України). Відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, встановлених статтями 225, 229–231 і 233 цього Кодексу.

Звернувшись до суду з цим позовом, позивачі, посиляючись на складання ними заяв про відмову від прийняття спадщини після смерті матері внаслідок обману, що мав місце з боку відповідача, визначили підставою позову правила статті 230 ЦК України.

Правочин визнається вчиненим під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки, ознакою обману є умисел у діях однієї зі сторін правочину.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи рішення про відмову у задоволенні позову, суд апеляційної інстанції, встановивши, що при підписанні заяв про відмову від спадщини ОСОБА_1 та ОСОБА_2 зазначили, що їм роз'яснено про безумовність та беззастережність їх заяв про відмову від прийняття спадщини, а також право на відкликання цієї заяви до закінчення шестимісячного строку з часу відкриття спадщини, та з урахуванням того, що наявність умислу в діях відповідача, істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману, і сам факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману, дійшли правильних висновків про те, що позивачі як спадкоємці за законом скористалися своїм правом відмови від спадщини. Отже, підписуючи заяви про відмову від спадщини на користь ОСОБА_3, позивачі свідомо позбавили себе права на частку у спадщині. При цьому, відмовляючись від спадщини, спадкоємці усвідомлювали значення своїх дій, розуміли обставини, що мають істотне значення. Нотаріус роз'яснив їм зміст норм статей 1270, 1272, 1273, 1220 ЦК України.

Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду про те, що зміна думки щодо відмови від спадщини, у зв'язку з невиконанням певних домовленостей у подальшому особою, на користь якої здійснена така відмова, не може бути підставою для визнання такої відмови недійсною.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 303/2113/19 (провадження № 61-16909св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101179692>.

12.7. Обставини щодо неприйняття спадщини правопередником спадкоємця, встановлені судовим рішенням без залучення його до участі у справі, не є для нього обов'язковими та можуть бути спростовані в загальному порядку таким спадкоємцем в іншій справі, у якій він бере участь

04 травня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, за участю третіх осіб: Головного територіального управління юстиції у м. Києві, ОСОБА_1, ОСОБА_6, про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину.

Суди встановили, що дід позивача у 1994 році склав заповіт, яким заповів належний йому будинок своїй доньці ОСОБА_5.

Позивач, звертаючись до суду із позовом, посилався на те, що його дід на час складення заповіту не був власником усього домоволодіння, оскільки після смерті баби належну їй частку успадкував він та їх з померлою діти – ОСОБА_5 та батько позивача, який за свого життя не оспорив складений заповіт.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено, оскільки на час складення заповіту в 1994 році дід позивача був єдиним власником спірного домоволодіння, а діти як спадкоємці спадщини не прийняли.

Верховний Суд рішення судів попередніх інстанцій скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції, зазначивши наступне.

Відповідно до статті 524 ЦК УРСР 1963 року спадкоємство здійснюється за законом і за заповітом. Згідно зі статтею 525 ЦК УРСР часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця.

Згідно з частиною першою статті 529 ЦК УРСР 1963 року при спадкоємстві за законом спадкоємцями першої черги є, в рівних частках, діти (у тому числі усиновлені), дружина і батьки (усиновителі) померлого.

Системний аналіз змісту статей 548, 549 ЦК УРСР свідчить, що для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв. Діями спадкоємця, що свідчать про прийняття ним спадщини є: 1) фактичний вступ в управління або володіння спадковим майном; 2) подача у державну нотаріальну контору за місцем відкриття спадщини заяви про прийняття спадщини. Вказані дії повинні бути вчинені протягом шести місяців з дня відкриття спадщини.

Відмовляючи у позові, суд першої інстанції виходив із того, що спадкове майно, яке залишилося після смерті баби позивача, не входило до обсягу майна, прийнятого позивачем у спадщину після смерті його батька.

Погоджуючись із таким висновком, суд апеляційної інстанції виходив також із того, що, обґрунтовуючи недійсність свідоцтва про право на спадщину, сам заповіт позивач не оспорує та не зазначає, яким саме вимогам, що пред'являються до правочину, не відповідає видане відповідачу свідоцтво про право на спадщину.

Із такими висновками судів попередніх інстанцій Верховний Суд не погодився, оскільки суди дійшли їх унаслідок неправильного застосування норм матеріального права.

По-перше, з огляду на статтю 218 ЦК України, до складу спадщини входять не лише майно, а й усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

По-друге, свідоцтво про право на спадкування є не правочином, а лише документом, що посвідчує право, тому не може визнаватися недійсним за правилами визнання недійсними правочинів.

По-третє, відповідно до статті 1301 ЦК України свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

З огляду на абзац 3 пункту 27 постанови Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», на підставі 1301 ЦК України свідоцтво про право на спадщину може бути визнано недійсним не лише тоді, коли особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, але й з інших підстав, установлених законом. Іншими підставами можуть бути: визнання заповіту недійсним, визнання відмови від спадщини недійсною, визнання шлюбу недійсним, порушення у зв'язку з видачею свідоцтва про право на спадщину прав інших осіб, тощо.

Перелік таких підстав не обмежується визнанням заповіту недійсним та не є вичерпним.

У справі, що переглядалася, за наявності триваючих інших судових справ з тими самими сторонами у справі щодо спадкового майна та скасування судового рішення, на підставі якого воно було видане, оспорене свідоцтво про право на спадкування домоволодіння у цілому є таким, що видане особі, яка не має на нього права, та таким, що порушує права позивача як спадкоємця.

Скасовуючи судові рішення у справі № 760/6758/16-ц Верховний Суд у своїй постанові зауважив, що не залучивши до участі у справі ОСОБА_4, суди позбавили його права на надання доказів та відповідних пояснень щодо спадкування за законом частки спірного домоволодіння після смерті свого батька.

А також посилання судів попередніх інстанцій на те, що батько позивача не прийняв спадщину після смерті своєї матері, оскільки проживав у іншому будинку, побудованому на тій же земельній ділянці під літерою «Б», на якій побудований житловий будинок батьків під літерою «А», є неприйнятними.

Верховний Суд взяв до уваги тривалий час розгляду судами вказаної справи, однак з метою дотримання принципів справедливості, добросовісності та розумності, а також основоположних засад (принципів) цивільного судочинства, дійшов висновку про передачу справи на новий розгляд до суду першої інстанції для повного, всебічного та об'єктивного дослідження і встановлення фактичних обставин, що мають важливе значення для правильного вирішення справи.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 травня 2022 року у справі № 760/2704/19 (провадження № 61-5426св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104414890>.

12.8. На вимогу про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину поширюється позовна давність

05 вересня 2022 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: Гайворонська державна нотаріальна контора, Відділ у Гайворонському районі Головного управління Держгеокадастру в Кіровоградській області, про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним, скасування державної реєстрації права власності та державного акта про право власності на земельну ділянку.

Суд установив, що після смерті матері позивача ОСОБА_3, яка настала в 2012 році, відкрилася спадщина на належну їй земельну частку (пай). На час смерті ОСОБА_3 проживала разом із синами ОСОБА_1, ОСОБА_4 та співмешканцем ОСОБА_5, який є батьком ОСОБА_1 і ОСОБА_4. Подавши у 2020 році заяву про прийняття спадщини після смерті батька, позивач дізнався, що у 2012 році батько отримав свідоцтво про право на спадщину після смерті матері за законом на підставі довідок сільської ради про спільне проживання зі спадкодавицею, після чого заповів майно відповідачу.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено через пропуск без поважних причин позовної давності, про застосування якої заявив відповідач.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, позовні вимоги задовольнив, зазначивши, що позов є негаторним і на нього не поширюється позовна давність.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду та залишив у силі рішення суду першої інстанції з огляду на таке.

Негаторний позов – це позов власника, який фактично володіє майном, про усунення перешкод у користуванні чи розпорядженні цим майном. Зазначений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном.

Натомість факт видачі свідоцтва про право на спадщину та реєстрація права власності на спадкове майно за одним із спадкоємців створює ситуацію, за якої другий зі спадкоємців позбавляється права на спадщину загалом та не може оформити своє право зокрема.

У приватному праві не передбачено нікчемності для свідоцтва про право на спадщину. У ЦК України закріплено тільки можливість пред'явити вимогу про визнання недійсним такого свідоцтва (стаття 1301). Оспорювання свідоцтва про право на спадщину відбувається тільки за ініціативою заінтересованої особи шляхом

пред'явлення вимоги про визнання його недійсним (позов про оспорування свідоцтва).

Положеннями глави 19 ЦК України встановлено загальне правило про поширення позовної давності на всі цивільно-правові вимоги, окрім тих, що зазначені у статті 268 ЦК України як виняток.

У частині першій цієї статті законодавець визначив, на які позовні вимоги не поширюється позовна давність. Також законом можуть бути встановлені інші вимоги, на які не поширюється позовна давність. Серед переліку вимог, на які відповідно до закону позовна давність не поширюється, немає вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину.

Факт видачі спадкоємцю свідоцтва про право власності в порядку спадкування на спадкове майно, право на яке має інший спадкоємець, або видача свідоцтва особі, яка не має прав на спадщину, доводить порушення прав та інтересів особи, і саме тому перебіг позовної давності необхідно пов'язувати із фактом видачі свідоцтва про право на спадщину другому із спадкоємців (чи особі, яка не є спадкоємцем), а в разі якщо особа, права та інтереси якої порушені видачею такого свідоцтва, доведе, що про існування такого свідоцтва, яким порушуються її права, їй стало відомо пізніше, то перебіг позовної давності варто пов'язувати саме з таким моментом.

Факт неотримання позивачем свідоцтва про право на спадщину та невизначення законодавцем строку, протягом якого спадкоємець має оформити свої спадкові права, не може підтверджувати, що в такого спадкоємця не виникло право на позов, оскільки видача свідоцтва про право на спадщину іншому із спадкоємців (чи особі, яка не є спадкоємцем) перешкоджає завершенню оформлення його спадкових прав другому із спадкоємців, який не отримав свідоцтва про право на спадщину, а отже, обґрунтовує виникнення у цього спадкоємця права на позов у матеріально-правовому аспекті.

Суд першої інстанції надав оцінку доводам позивача про поважність причин пропуску строку звернення до суду з позовом, урахувавши доводи відповідача про пропуск позовної давності, не встановив поважності причин такого тривалого пропуску. Позивач мав би довідатися про порушення свого права оспореним свідоцтвом про право на спадщину протягом розумного строку після моменту його видачі.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 вересня 2022 року у справі № 385/321/20 (провадження № 61-9916сво21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106533153>.

12.9. Встановлення державним нотаріусом особи на підставі паспорта громадянина України, який не містив фотокартки при досягненні ним 45-річного віку, є підставою для застосування дисциплінарного стягнення до нотаріуса, а не підставою для визнання недійсною заяви про відмову від спадщини

28 вересня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Третьої одеської державної нотаріальної контори, державного нотаріуса Третьої одеської державної нотаріальної контори, третя особа – ОСОБА_2, про визнання дій нотаріуса неправомірними та скасування посвідчувального напису про справжність підпису, вчиненого на заяві про відмову від прийняття спадщини.

Суд установив, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 (брат позивача) звернулися до Третьої одеської державної нотаріальної контори: позивач – із заявою про прийняття спадщини після смерті баби ОСОБА_3, а третя особа – із заявою про відмову від прийняття спадщини після смерті баби ОСОБА_3 на користь онуки ОСОБА_4. Державний нотаріус вчинила посвідчувальний напис про встановлення справжності підпису ОСОБА_2 на заяві про відмову у прийнятті спадщини після смерті ОСОБА_3.

Державний нотаріус порушила права позивача, яка має намір прийняти спадщину за законом. Існування неправомірної заяви про відмову від прийняття спадщини значно зменшує її частку в спадщині, що відкрилась після смерті її баби ОСОБА_3. Позивач вважала, що державний нотаріус, встановивши особу на підставі недійсного паспорта, до якого не вклеєно нову фотокартку при досягненні громадянином 45-річного віку, протиправно прийняла заяву ОСОБА_2 про відмову від спадщини.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову. Відмовляючи у задоволенні позову ОСОБА_1 про визнання дій нотаріуса неправомірними та скасування посвідчувального напису про справжність підпису, вчиненого на заяві про відмову від прийняття спадщини, суд виходив із того, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, встановлених статтями 225, 229–231, 233 ЦК України.

Верховний Суд залишив без змін судові рішення з огляду на таке.

Згідно з частиною четвертою статті 1274 ЦК України спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги.

У частині п'ятій 1274 ЦК України передбачено, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, встановлених статтями 225, 229–231 і 233 цього Кодексу.

Нотаріуси вчиняють таку нотаріальну дію, як засвідчення справжності підпису на документах (пункт 11 частини першої статті 34 Закону України «Про нотаріат»).

При вчиненні нотаріальної дії нотаріуси встановлюють особу учасників цивільних відносин, які звернулись за вчиненням нотаріальної дії. Встановлення особи здійснюється за паспортом або іншим документом, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії. Для нотаріуса встановити особу означає

впевнитись, що перед ним дійсно та особа, яка зазначена в паспортному або іншому документі, поданому нею нотаріусу. Процедура встановлення особи передбачає ознайомлення нотаріуса з відповідним документом у присутності особи, яку необхідно встановити.

Згідно з пунктом 8 Постанови Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» термін дії паспорта, виготовленого у вигляді паспортної книжечки, не обмежується. Однак до паспортної книжечки при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку вклеюються нові фотокартки, що відповідають його вікові. Паспорт, в якому не вклеєно таких фотокарток при досягненні його власником зазначеного віку, вважається недійсним.

Відмова від прийняття спадщини – це вольовий акт, в якому знаходить своє вираження згода прийняти чи не прийняти спадщину. Цей акт односторонній, він являє собою висловлювання лише одної особи – спадкоємця, не вимагає участі чи згоди інших осіб.

Встановивши, що заява ОСОБА_2 про відмову від прийняття спадщини подана ним особисто, ця заява відповідає його волевиявленню, що було підтверджено ним у судовому засіданні, суди обґрунтовано вважали, що встановлення державним нотаріусом особи на підставі паспорта громадянина України, який не містив фотокартку при досягненні особою 45-річного віку, не може бути підставою для визнання такого правочину недійсним. При цьому суди обґрунтовано зазначили, що вказані дії нотаріуса можуть стати підставою для його притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Крім того, суди правильно зазначили, що, звертаючись до суду з вимогою про визнання недійсною заяви про відмову від спадщини, ОСОБА_1 не конкретизувала, з яких саме підстав вона просить визнати цю відмову недійсною, а лише посилалась на неналежне виконання нотаріусом своїх обов'язків при оформленні спадщини, що саме по собі не є підставою для визнання недійсною заяви про відмову від спадщини відповідно до частини п'ятої статті 1274 ЦК України.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 вересня 2022 року у справі № 520/8593/17 (провадження № 61-3607св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106660128>.

13. Спадкування корпоративних прав

13.1. Лише після прийняття вищим органом товариства позитивного рішення спадкоємець (правонаступник) частки у статутному капіталі може стати учасником відповідного товариства. У разі відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства або відмови товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або

натуральній формі частка у майні, яка належала померлому учаснику. У цих випадках розмір статутного капіталу товариства підлягає зменшенню

03 червня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 про визнання недійсним договору дарування корпоративних прав.

Суд установив, що учасниками товариства з обмеженою відповідальністю завод «Прогрес» (далі – ТОВ завод «Прогрес», товариство) були позивач із часткою 46,907 % статутного капіталу, ОСОБА_6 із часткою 35,253 % статутного капіталу, ОСОБА_3 із часткою 8,7 % статутного капіталу, ОСОБА_7 із часткою 8,92 % статутного капіталу, ОСОБА_8 із часткою 0,22 % статутного капіталу.

Учасник ТОВ завод «Прогрес» ОСОБА_9 помер, після смерті останнього його дружина та дочки – відповідачі прийняли у спадщину його частку 35,253 % статутного капіталу товариства, що підтверджується свідоцтвом про право на спадщину за законом. В липні 2014 року між матір'ю та доньками (відповідачі у справі) укладено договір дарування корпоративних прав, за умовами якого мати приймає, а доньки передають їй у власність корпоративні права (майнові та немайнові) у розмірі 23,502 % у статутному капіталі товариства.

Рішенням районного суду позов задоволено. Визнано недійсним і скасовано договір дарування корпоративних прав. Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що відповідачі, володіючи правом на частку у статутному капіталі товариства, не будучи його учасниками, оскільки до спадкоємців переходить право на частку у статутному капіталі, а не право на участь у господарському товаристві, тобто не набувши корпоративних прав, не мали права їх дарувати за спірним правочином. Такими діями відповідачів порушено права позивача як учасника товариства, оскільки незаконно збільшується частка учасника товариства – ОСОБА_3.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано. У задоволенні позову відмовлено. Постанова апеляційного суду мотивована тим, що позивач не є стороною спірного правочину і оспорюваним договором дарування корпоративних прав його права не порушено, оскільки частка позивача у статутному капіталі товариства не змінилася.

Касаційний цивільний суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства (частина п'ята статті 147 ЦК України).

Згідно з положеннями статей 1218, 1219 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Не входять до складу

спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами.

Суд установив, що положеннями статуту ТОВ завод «Прогрес» (який є його установчим документом відповідно до статті 143 ЦК України, статті 82 ГК України) не передбачено, що право на участь у ньому набувається спадкоємцями учасника товариства автоматично, разом з прийняттям спадщини на частку у статутному капіталі товариства. Крім того, статтею 1219 ЦК України імперативно встановлено, що особисті немайнові права, яким є право участі у товаристві, не входять до складу спадщини.

Пункт 4.12 Статуту ТОВ завод «Прогрес» передбачає переважне право вступу до товариства спадкоємців у зв'язку зі смертю його учасника. Зазначене положення відповідає нормам статті 55 Закону України «Про господарські товариства».

З аналізу положень статей 82, 83 ГК України, статей 143 – 145 ЦК України, статей 51, 52, 58, 59 Закону України «Про господарські товариства», статей 6, 9, 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» випливає, що прийняття рішення про зміну складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить до виключної компетенції його вищого органу, а зміни до статуту, пов'язані зі зміною складу учасників такого товариства, підлягають державній реєстрації із внесенням відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Отже, лише після прийняття вищим органом товариства позитивного рішення спадкоємець (правонаступник) частки у статутному капіталі може стати учасником відповідного товариства. У разі відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала померлому учаснику. У цих випадках розмір статутного капіталу товариства підлягає зменшенню.

Суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що ОСОБА_4 та ОСОБА_5 як спадкоємцям учасника ТОВ завод «Прогрес» належало лише право на частку у статутному капіталі товариства, вони не були учасниками цього товариства, тому корпоративні права не набули, унаслідок чого не мали права їх дарувати за спірним правочином. Вказаними діями відповідачів порушено права позивача як учасника товариства, оскільки незаконно збільшено частку учасника товариства – ОСОБА_3.

Постановою Верховного Суду від 03 червня 2020 року постанову Харківського апеляційного суду від 07 лютого 2019 року скасовано, рішення Київського районного суду м. Харкова від 03 липня 2018 року залишено в силі.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 червня 2020 року у справі № 640/18223/15-ц (провадження № 61-7549св19) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89732813>.

13.2. Частка у статутному капіталі, що була відчужена за життя спадкодавцем на підставі договору дарування іншій особі, не може перейти до спадкової маси після смерті дарувальника, оскільки таке майно є особистою приватною власністю особи, якій воно подароване, тому підстав для визнання незаконної відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії щодо включення частки у статутному капіталі до спадкової маси спадкодавця немає

16 січня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Івченко А. В. про захист спадкових прав.

Суди встановили, що ОСОБА_7 та ОСОБА_5 з лютого 1996 року перебували у зареєстрованому шлюбі, під час якого (в 2013 році) уклали шлюбний договір, згідно із яким спільною сумісною власністю подружжя є будь-які майнові права (в тому числі корпоративні), набуті за час шлюбу, і не віднесені подружжям до особистої приватної власності одного із подружжя.

Після смерті ОСОБА_7 його дружина та мати подали приватному нотаріусу заяви про прийняття спадщини за законом після смерті ОСОБА_7. Позивач також звернулася до нотаріуса з листом про включення частки в статутному капіталі ТОВ «Теплокор», яка належала її синові ОСОБА_7, до складу спадкового майна та вжиття заходів щодо збереження майна цього товариства, проте отримала постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії, яка мотивована тим, що майно товариства є його власністю, відокремлено від власності засновників та/або учасників товариства та не входить до складу спадкової маси спадкодавця ОСОБА_7.

Рішенням районного суду, залишено без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що спадкодавець ОСОБА_7

Відмовляючи у задоволенні позову, суди попередніх інстанцій виходили з того, що до складу спадщини, що відкрилась після смерті ОСОБА_7, не входило 50 % частки у статутному капіталі ТОВ «Теплокор».

Верховний Суд погодився з цим висновком судів з таких підстав.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України).

За життя ОСОБА_7 та відповідач (ОСОБА_5) уклали договір дарування, посвідчений приватним нотаріусом, за яким ОСОБА_7 подарував належну йому частку (50 %) у статутному капіталі ТОВ «Теплокор» ОСОБА_5.

На виконання зазначеного договору дарування рішенням загальних зборів учасників ТОВ «Теплокор», вирішено вивести зі складу учасників товариства ОСОБА_7. В статуті ТОВ «Теплокор», зазначено, що учасниками (власниками) товариства є ОСОБА_5 та ОСОБА_9

Відповідно до положень статті 49 Закону України «Про нотаріат» нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо не подано відомості (інформацію) та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії.

Встановлено, що на підтвердження права власності спадкодавця на частку у статутному капіталі ТОВ «Теплокор» позивач не подала нотаріусу відповідних документів.

Отже, суди на підставі доказів, поданих сторонами, що належним чином оцінені, дійшли правильного висновку про відсутність правових підстав для включення спірного майна до спадкової маси, оскільки спадкодавець ОСОБА_7 за життя відчужив його своїй дружині ОСОБА_5 на підставі договору дарування від 29 квітня 2013 року, це майно є її особистою приватною власністю і не входить до складу спадщини, яка відкрилась після смерті ОСОБА_7.

За таких обставин суди обґрунтовано виходили з відсутності визначених законом підстав для визнання незаконною відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії щодо включення частки у статутному капіталі ТОВ «Теплокор» до спадкової маси після смерті ОСОБА_7.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 757/27172/15-ц (провадження № 61-16463св18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298083>.

13.3. Якщо права спадкоємця вже захищені шляхом витребування майна згідно з раніше ухваленим рішенням суду, додаткові визнання угод щодо переходу права власності на спірне майно недійсними не вимагається та суперечить загальним засадам цивільного законодавства, оскільки одночасно пред'явлені віндикаційний і негаторний позови є взаємовиключними

02 жовтня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до товариства з обмеженою відповідальністю «АГРОГРУПА ДЕМЕТРА» (далі – ТОВ «АГРОГРУПА ДЕМЕТРА»), компанії АМТЕК ХОЛДІНГЗ ЛТД» (далі – АМТЕК ХОЛДІНГЗ ЛТД»), сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «БОГОДУХІВСЬКЕ» (далі – СТОВ «БОГОДУХІВСЬКЕ»), приватного сільськогосподарського підприємства «ДОВІРА» (далі – ПрСП «ДОВІРА»),

державного реєстратора юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань Голосіївської районної у місті Києві державної адміністрації Павленко І. М., приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Куксової М. С., про визнання недійсними договорів купівлі-продажу часток у статутному капіталі та скасування державних реєстрацій змін до установчих документів.

Суди встановили, що ОСОБА_1 є спадкоємцем першої черги після смерті батька ОСОБА_2, який був засновником та учасником СТОВ «БОГОДУХІВСЬКЕ» та ПСП «ДОВІРА», його частки у статутних капіталах вказаних товариств становили 89,1 % та 90 % відповідно.

Рішенням районного суду від 27 жовтня 2016 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду та ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, позовні вимоги ОСОБА_1 задоволено. Визнано недійсним рішення загальних зборів учасників СТОВ «БОГОДУХІВСЬКЕ», оформлене протоколом загальних зборів учасників № 5 від 06 січня 2016 року з додатком до протоколу № 5 загальних зборів учасників (засновників) СТОВ «БОГОДУХІВСЬКЕ» від 06 січня 2016 року.

Рішення районного суду, яким позов задоволено, скасовано постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Апеляційний суд обґрунтував постанову тим, що права ОСОБА_1 вже захищені шляхом витребування майна згідно з рішенням районного суду від 27 жовтня 2016 року, а тому додаткове визнання угод щодо переходу права власності на спірне майно недійсними не вимагається та суперечить загальним засадам цивільного законодавства, оскільки одночасно пред'явлені віндикаційний і негаторний позови є взаємовиключними.

Верховний Суд погодився з таким висновком суду апеляційної інстанції з огляду на наступне.

Серед способів захисту речових прав цивільне законодавство виокремлює, зокрема, витребування майна з чужого незаконного володіння (стаття 387 ЦК України) й усунення перешкод у здійсненні права користування та розпоряджання майном (стаття 391 ЦК України). Вказані способи захисту можуть бути реалізовані шляхом подання віндикаційного та негаторного позовів відповідно.

Визначальним критерієм для розмежування віндикаційного та негаторного позовів є наявність або відсутність в особи права володіння майном на момент звернення з позовом до суду.

У справі, що переглядається, судами витребувано на користь спадкоємиці належні їй майнові права на частку у статутному капіталі господарських товариств та визнано за нею право власності на них.

У подальшому законодавство передбачає право власника частки в статутному капіталі товариства або витребувати майно ТОВ пропорційно своїй частці або ставити питання про прийняття до складу учасників товариства в порядку, передбаченому статутом та законодавством. У випадку, якщо

товариство або його учасники таке право не визнають, ця особа може звернутися до суду з вимогою про визнання учасником у судовому порядку, оскільки невизнання за особою корпоративних прав є невизнанням прав особи на частку в статутному капіталі, адже саме це майнове право породжує право корпоративне.

Верховний Суд звертає увагу на те, що 17 червня 2018 року набув чинності Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», відповідно до положень якого спрощено порядок спадкування частки учасника.

Таким чином, згідно з вказаним законом спадкоємцю учасника-фізичної особи або правонаступнику учасника-юридичної особи більше не потрібна згода дійсних учасників на вступ до товариства. Для реалізації цього права внесені зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», відповідно до яких спадкоємець фізичної особи або правонаступник юридичної особи може стати учасником товариства на підставі нотаріально засвідченої заяви про вступ до товариства, поданої державному реєстраторові (нотаріусу) із документом, що підтверджує право на спадщину або реорганізацію юридичної особи.

Суд апеляційної інстанції повно та всебічно розглянув справу, надав всім доводам сторін належну правову оцінку, оцінив належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності, та постановив законне, правильне по суті і справедливе рішення.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 2 жовтня 2019 року у справі № 752/15452/17 (провадження № 61-40670св18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85075533>.

14. Процесуальні питання, що виникають із спадкових правовідносин

14.1. Спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає процесуальні права й обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя

27 березня 2019 року Верховний Суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_5, яка не брала участі у справі, на ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року в справі за позовом ОСОБА_2 в інтересах ОСОБА_3 до ОСОБА_4 про встановлення факту прийняття спадщини його неповнолітнім сином, а також просив визнати за ним та відповідачем право власності по 1/2 частині квартири.

Суди встановили, що у вересні 1997 року між сторонами у справі виник спір щодо спадкового майна – квартири, яка належала їхнім батькам на праві спільної сумісної власності згідно зі свідоцтвом про право власності на житло,

рішенням Заводського районного суду м. Миколаєва від 21 жовтня 1997 року встановлено факт прийняття спадщини ОСОБА_3 після смерті бабусі за заповітом. Визнано за сторонами у справі право власності по 1/2 частині квартири в порядку спадкування.

Вирішуючи спір, суд першої інстанції керувався положеннями статті 549 ЦК УРСР 1963 року, а також тим, що позивач, в інтересах неповнолітнього сина, продовжував проживати у спірній квартирі, розпорядився часткою спадкового майна після смерті обох батьків, що не заперечувалось відповідачем у судовому засіданні.

Після смерті відповідача до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини звернулась його дружина – ОСОБА_5, в якій зазначала, крім іншого спадкового майна, наявність частки у спірній квартирі. Остання, не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції, у червні 2015 року подала апеляційну скаргу, в якій, посилаючись на порушення судом першої інстанції норм матеріального та процесуального права, просила скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог відмовити.

Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року апеляційне провадження закрито.

Верховний Суд погоджується з висновком суду попередньої інстанції з огляду на таке.

Відносини спадкування регулюються правилами ЦК України, якщо спадщина відкрилася не раніше 01 січня 2004 року. У разі відкриття спадщини до зазначеної дати застосовується чинне на той час законодавство, зокрема відповідні правила ЦК УРСР, у тому числі щодо прийняття спадщини, кола спадкоємців за законом.

Статтями 1216, 1218 ЦК України передбачено, що спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

При поданні апеляційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 292 ЦПК України 2004 року права на апеляційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач відповідно до цієї норми та частини третьої статті 297 ЦПК України 2004 року постановляє ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги. Якщо зазначені обставини будуть встановлені після прийняття апеляційної скарги до розгляду, апеляційний суд постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження у справі за такою скаргою.

У справі, що переглядалась, Верховний Суд віддає перевагу застосуванню принципу *res judicata*. Так, одним з основоположних аспектів

верховенства права є вимога щодо юридичної визначеності, згідно з якою у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (справа «Брумареска проти Румунії» (Brumarescu v. Romania) [GC], заява № 28342/95, § 61, ECHR 1999-VII). Юридична визначеність вимагає поваги до принципу *res judicata* (§ 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі.

Дружина відповідача не була учасником спірних правовідносин на момент ухвалення рішення районним судом, не була співвласником спірного нерухомого майна, до неї перейшло право на спірну квартиру в порядку спадкування лише після смерті її чоловіка, який про оскаржуване рішення знав, в установленому на той час порядку не оспорував, а відтак обґрунтованим є висновок апеляційного суду про те, що питання про її права та обов'язки зазначеним судовим рішенням не вирішувалися.

Постановою Верховного Суду від 27 березня 2019 року ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 2-1625/1997 (провадження № 61-6331св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81107409>.

14.2. Особи, які не брали участі у справі, але ухвалене судове рішення завдає їм шкоди, що виражається у несприятливих для них наслідках, мають право на апеляційне оскарження

01 серпня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_6 на ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 30 вересня 2016 року у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про стягнення боргу, процентів та пені за договором позики.

Рішенням районного суду позов задоволено. Стягнуто з відповідача на користь позикодавця заборгованість за договором позики та судовий збір. Ухвалою Апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_6 визнано неподаною та повернуто заявнику.

За результатами розгляду Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив, що касаційна скарга підлягає задоволенню.

Як убачається з матеріалів справи, ухвалою від 30 вересня 2016 року апеляційний суд, повертаючи апеляційну скаргу, керувався тим, що апелянт не була залучена до участі у справі, як правонаступник відповідача, а з рішення

суду першої інстанції від 01 грудня 2014 року вбачається, що суд не вирішував питання про її права та обов'язки.

Відповідно до частини першої статті 292 ЦПК України 2004 року сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Конституційний Суд України у Рішенні від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 зазначив, що реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

Отже, висновок суду апеляційної інстанції про відсутність у особи права на оскарження рішення суду першої інстанції на тій підставі, що суд не вирішував питання про її права та обов'язки, може бути зроблений лише після з'ясування, яким чином таке рішення впливає на обсяг прав, інтересів чи обов'язків особи, яка подала апеляційну скаргу.

Проте апеляційний суд, порушивши вимоги частини першої статті 292 ЦПК України 2004 року, на це уваги не звернув, належним чином не перевірів доводів скаржника та не дослідив додані нею до апеляційної скарги докази, які підтверджують її статус правонаступника, а саме: свідоцтво про смерть відповідача, свідоцтво про укладення шлюбу, що посвідчує факт перебування її у шлюбі з померлим, та свідоцтво про право на спадщину за законом, що посвідчує факт прийняття спадщини після смерті її чоловіка.

Постановою Верховного Суду від 01 серпня 2018 року ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 30 вересня 2016 року скасовано, справу передано до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постановках Верховного Суду України:

- 1) від 3 лютого 2016 року, справа № 6-885цс15
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55609697>;
- 2) від 6 вересня 2017 року, справа № 6-1844цс16
<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1844cs16>.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 серпня 2018 року у справі № 2-592/11194/14-ц (провадження № 61-13759св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75917767>.

14.3. У разі смерті боржника за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні

23 січня 2019 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_7.

Суди встановили, що у вересні 2016 року ОСОБА_2 звернувся до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження його правонаступником.

Ухвалою апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_7 відхилено, тим самим ухвалу міськрайонного суду залишено без змін, якою заяву заявника задоволено. Замінено боржника у виконавчому провадженні його правонаступником – ОСОБА_7, оскільки останній вважається таким, що прийняв спадщину відповідно до статті 1268 ЦК України. Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (частина третя статті 1296 ЦК України).

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду прийняла постанову, в якій зазначила таке.

Згідно зі статтею 378 ЦПК України у редакції 2004 року у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або за заявою сторони суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником.

Відповідно до статті 8, пункту 1 частини першої статті 37, частини другої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець або заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником, виконавче провадження підлягає обов'язковому зупиненню у разі смерті боржника, якщо в судовому порядку встановлено його правонаступника.

Аналогічні норми містяться у пункті 5 частини першої статті 34 Закону України № 1404-VII від 02 червня 2016 року «Про виконавче провадження», який набув чинності 05 жовтня 2016 року.

Згідно з частиною першою статті 608 ЦК України зобов'язання припиняється зі смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконано іншою особою.

Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України).

Стаття 1282 ЦК України передбачає, що спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Отже, обов'язок спадкодавця щодо сплати заборгованості за договором позики, присудженої судом кредитором із спадкодавця за його життя, не припинився внаслідок смерті боржника і перейшов до його спадкоємців.

Установивши, що апелянт відповідно до порядку, визначеного нормами ЦК України, прийняв спадщину, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про наявність підстав для заміни сторони виконавчого провадження – боржника його правонаступником.

Постановою Верховного Суду від 23 січня 2019 року ухвалу Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 01 серпня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 19 вересня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 2-2697/11 (провадження № 61-28147сво18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79516626>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 30 січня 2019 року у справі № 676/2432/17 (провадження № 61-42977св18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79776024>.

14.4. Справи у спорах щодо спадкування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження

11 липня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_4 до Харківської міської ради про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та визнання права власності в порядку спадкування за законом.

У позовній заяві позивач, зокрема, просить визнати за нею право власності на квартиру та автомобіль у порядку спадкування за законом четвертої черги.

Рішенням районного суду встановлено факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу позивача разом з померлим. Визнано за нею право власності на квартиру та на автомобіль у порядку спадкування за законом четвертої черги після смерті ОСОБА_6, який на момент смерті перебував у Харківському слідчому ізоляторі. Постановою Апеляційного суду рішення районного суду скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким відмовлено у задоволенні позову. Справу розглянуто в порядку спрощеного позовного провадження.

З огляду на наведене Касаційний цивільний суд зазначив, що оскаржуване судове рішення апеляційного суду ухвалене з грубим порушенням норм процесуального права, що є обов'язковою підставою для скасування судового рішення.

Відповідно до пункту 2 частини четвертої статті 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах щодо спадкування.

Згідно з пунктом 7 частини першої статті 411 ЦПК України судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий

розгляд, якщо суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

Оскільки апеляційний суд розглянув справу щодо спадкування в порядку спрощеного позовного провадження, тому оскаржувана постанова підлягає обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постановою Верховного Суду від 11 липня 2018 року постанову Апеляційного суду Харківської області від 27 лютого 2018 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 11 липня 2019 року у справі № 643/6628/16-ц (провадження № 61-23827св18) можна ознайомитися за посиланням – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75447754>.

Аналогічна позиція сформульована в постанові Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 200/14300/18 (провадження № 61-10945св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591649>.

14.5. Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися до суду із заявою про встановлення цих фактів, яка в разі відсутності спору про право розглядається в порядку окремого провадження

14 квітня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за заявою ОСОБА_1 про встановлення факту постійного проживання на час відкриття спадщини разом із померлою матір'ю ОСОБА_2.

Суд установив, що ОСОБА_1 звернувся до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення факту постійного проживання на час відкриття спадщини з померлою матір'ю – ОСОБА_2. Заявник звернувся до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини. Проте йому відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, оскільки на день смерті ОСОБА_2 його зареєстрованим місцем проживання була інша адреса.

Суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, відмовляючи у відкритті провадження, керувався тим, що в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» зазначено, що у разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутись до суду за правилами позовного провадження. Оскільки нотаріус відмовив ОСОБА_1 у видачі свідоцтва про право на спадщину після смерті ОСОБА_2, існує спір про право, який має розглядатися в позовному провадженні за участю усіх заінтересованих осіб.

Верховний Суд скасував ухвалу районного суду та постанову апеляційного суду, передав справу на розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

У частині четвертій статті 315 ЦПК України передбачено, що суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишає заяву без розгляду.

Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, якщо, зокрема, згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян, встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Справи про спадкування суд розглядає за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними.

Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися до суду із заявою про встановлення цих фактів, яка у разі відсутності спору розглядається в порядку окремого провадження. Зокрема, у такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин із спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, прийняття спадщини, яка відкрилася до 01 січня 2004 року, тощо.

Якщо постійне проживання особи зі спадкодавцем на час відкриття спадщини не підтверджено відповідними документами, у зв'язку із чим нотаріус відмовив особі в оформленні спадщини, спадкоємець має право звернутися до суду із заявою про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Отже, для підтвердження прийняття спадщини має значення встановлення факту постійного проживання спадкоємця за законом чи заповітом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. Разом з тим, незалежно від часу прийняття спадщини, вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (частина п'ята статті 1268 ЦК України).

Таким чином, спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження нею виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку.

Суди не зазначили, хто є спадкоємцем у порядку, передбаченому спадковим правом (норми ЦК України), який би оспорував право ОСОБА_1 на прийняття спадщини, тобто не встановили між ким існує спір, оскільки існування спору про право повинно бути реальним, а не гіпотетичним.

Відмова нотаріуса у видачі заявнику свідоцтва про прийняття спадщини пов'язана виключно з тим, що із наданих ОСОБА_1 документів не

підтверджується факт постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Отже, висновки судів про наявність спору про право, який має розглядатися у порядку позовного провадження, є передчасними.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 14 квітня 2021 року у справі № 205/2102/19-ц (провадження № 61-872св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309986>.

14.6. Якщо позов пред'явлено до померлої особи, то відповідно до пункту 1 частини першої статті 205 ЦПК України 2004 року суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Якщо правонаступництво у справі допускається, то правонаступників можна залучити тільки у випадку, коли смерть особи настала після набуття нею статусу сторони у справі, тобто після відкриття провадження у справі

20 червня 2019 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом публічного акціонерного товариства «Альфа-Банк» (далі – ПАТ «Альфа-Банк») до ОСОБА_4, дізнавшись, що ОСОБА_4 помер ІНФОРМАЦІЯ_1, ПАТ «Альфа-Банк» уточнило позовні вимоги, звернувшись до суду з позовом до спадкоємців ОСОБА_4: ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в особі законного представника ОСОБА_3 про стягнення заборгованості за кредитним договором.

Рішенням міськрайонного суду, яке залишене без змін ухвалою апеляційного суду, позов задоволено.

Погоджуючись з рішенням місцевого суду, апеляційний суд виходив із того, що суд першої інстанції правильно визначився з характером спірних правовідносин, нормами матеріального права, які підлягають застосуванню, та дійшов обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог банку, а доводи відповідача про пропущення банком строку звернення до спадкоємців, є безпідставними, так як положення частин третьої та четвертої статті 1281 ЦК України встановлюють, що у разі, якщо кредитор не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, протягом одного року від настання строку вимоги, а строк вимоги кредитора не є тотожним даті смерті ОСОБА_4. Розмір кредитної заборгованості визначено відповідно до вимог закону та умов договору й стягнуто зі спадкоємців у розмірі, який відповідає частці кожного з них у спадщині.

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважає за необхідне відійти від висновку, викладеному у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 630/664/15-ц (провадження № 61-4065св18), згідно з яким суди, встановивши, що позов було пред'явлено до померлої особи, розглянули справу по суті, не закриваючи провадження у справі відносно померлої особи.

Разом з тим, зазначивши, що суди порушили норми процесуального права при розгляді цієї справи, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що оскаржувані судові рішення у цій справі, з урахуванням певних виключних обставин та конкретних дій суду, не підлягають скасуванню із закриттям провадження, виходячи з такого.

До уваги береться те, що спірні правовідносини допускають правонаступництво, а залучені до участі у справі спадкоємці померлого позичальника не заперечували проти вчинення судом таких процесуальних дій, активно приймали участь у процесі.

Статтею 1218 ЦК України передбачено, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Так, згідно із статтею 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Вимоги кредитора вони зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями і кредитором не встановлено інше.

Задовольняючи позовні вимоги ПАТ «Альфа-Банк» суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, правильно виходив із того, що має місце порушення права позивача на своєчасне отримання кредитних коштів, внаслідок неналежного виконання ОСОБА_4 зобов'язань, а сам обов'язок по поверненню кредитних коштів не є нерозривно пов'язаним з особою померлого боржника, відповідачі є спадкоємцями, розмір заборгованості за договором не перевищує вартість спадкового майна.

Крім того, суди вірно вказали, що ПАТ «Альфа-Банк» дізнався про відкриття спадщини лише після свого звернення у лютому 2016 року до суду першої інстанції із позовними вимогами про стягнення з померлого боржника заборгованості, а тому не пропустило строк, встановлений статтею 1281 ЦК України.

Верховний Суд зазначив, якщо позов пред'явлено до померлої особи, то відповідно до пункту першого частини першої статті 205 ЦПК України 2004 року, чинного на час пред'явлення позову та розгляду справи судами першої й апеляційної інстанцій, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, так як справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Якщо правонаступництво у справі допускається, то правонаступників можна залучити тільки у випадку, коли смерть особи сталася після набуття нею статусу сторони у справі, тобто після відкриття провадження у справі.

При цьому незалежно від кількості процесуальних дій, які були вчинені судами та учасниками судового процесу під час розгляду справи, суд зобов'язаний закрити провадження у справі. На такі дії суду не впливає те, що у справі беруть участь відповідачі-спадкоємці, які на час розгляду справи мають цивільну процесуальну правосуб'єктність і не заявляли клопотання про закриття провадження у справі.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 червня 2019 року у справі № 185/998/16-ц (провадження № 61-33766сво18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83301502>.

14.7. Вимоги про встановлення факту родинних відносин та визнання права власності в порядку спадкування можуть розглядатися судом разом у межах позовного провадження

03 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Городищенської міської ради Черкаської області про встановлення факту родинних відносин та визнання права власності на земельну частку (пай) у порядку спадкування за законом.

Судами встановлено, що ОСОБА_1 згідно зі свідоцтвом про народження є дочкою ОСОБА_3.

Відповідно до сертифіката на право на земельну частку (пай) ОСОБА_2, яка є матір'ю ОСОБА_3 та бабою позивача, належало право на земельну частку (пай).

Відповідно до довідок виконавчого комітету ОСОБА_2 на момент смерті проживала разом з донькою – ОСОБА_3 та онукою – ОСОБА_1.

Після смерті ОСОБА_2 та ОСОБА_3 позивач звернулася до державної нотаріальної контори для прийняття спадщини, однак їй було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом у зв'язку з відсутністю правовстановлюючого документа на майно спадкодавця та відсутністю документального підтвердження родинних стосунків померлих як дочки і матері.

Рішенням районного суду, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що цивільна правоздатність ОСОБА_2 і ОСОБА_3 припинена у зв'язку з їх смертю, унаслідок чого звернення позивача з вимогою про встановлення юридичного факту, що має значення, в інтересах померлих суперечить нормам цивільного права та процесуального законодавства. Вимога про визнання права власності на земельну частку (пай) у порядку спадкування за законом є похідною від вимоги

про встановлення юридичного факту, що має значення, а отже, задоволенню не підлягає.

В постанові апеляційного суду зазначено, що позивач не довела факт того, що її мати ОСОБА_3 успадкувала у визначеному законодавством порядку відповідне спадкове майно після смерті ОСОБА_2.

Крім того, ОСОБА_1, заявляючи вимогу про визнання за нею права на земельну частку (пай), яка належала її бабі ОСОБА_2, не зазначила, після кого саме та в якому порядку вона має намір спадкувати вказане майно.

При цьому, наявність родинних відносин між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 сама по собі не свідчитиме, що остання успадкувала те майно, про визнання права на яке порушує питання позивач. Отже, такий факт не пов'язаний із захистом її спадкових прав.

Верховний Суд з такими висновками судів попередніх інстанцій не погодився та повернув справу на новий розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами.

Спірні правовідносини щодо встановлення факту, що має юридичне значення регулюються, главою 6 розділу IV ЦПК України.

Окреме провадження – це вид неპозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (частина перша статті 293 ЦПК України).

Факти, що мають юридичний характер, – це факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Аналіз положень статті 315 ЦПК України свідчить про те, що факт родинних відносин між фізичними особами встановлюється у судовому порядку, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки.

Ураховуючи викладене, висновки судів про те, що цивільна правоздатність ОСОБА_2 і ОСОБА_3 припинилась після їх смерті, тому вимога позивача про встановлення між останніми як матір'ю та дочкою родинних відносин суперечить нормам цивільного права, є безпідставною, оскільки позивач просила встановити факт родинних відносин між її матір'ю ОСОБА_3 та ОСОБА_2, так як він безпосередньо породжує юридичні наслідки, а саме право ОСОБА_1 на спадщину, спірну земельну частку (пай), у порядку спадкування за законом.

Суди не врахували, що встановлення юридичного факту, а саме родинних відносин між померлими ОСОБА_2 та ОСОБА_3 не несе юридичного наслідку щодо вирішення їхніх прав та обов'язків, оскільки його встановлення буде лише підтвердженням народження у ОСОБА_2 дочки – ОСОБА_3, тобто

існування відповідного юридичного факту, що передбачено у главі 6 розділу IV ЦПК України як спеціальний процесуальний інструмент для захисту відповідних прав.

По суті, суди застосували правову позицію Верховного Суду про те, що відносно померлих позовні вимоги не можуть заявлятися, так як померлі особи не мають цивільної процесуальної правосуб'єктності, хоча безпосередньо на неї не послалися. Проте суди не звернули уваги на те, що такий висновок стосується виключно позовного провадження, де заявлені вимоги щодо спору про право. Разом з тим, у цій справі ОСОБА_1 заявила вимогу про встановлення факту родинних відносин у порядку окремого (безспірною) провадження (пункт 1 частини першої статті 315 ЦПК України), у ЦПК України передбачено встановлення юридичного факту (в окремому провадженні і вимога про визнання права на спадщину).

Позов, а не заяву, ОСОБА_1 подала виключно через те, що іншою вимогою у цій справі був спір про право (право на спадщину), а тому всі ці вимоги розглядаються у позовному провадженні.

Крім того, апеляційний суд, вказуючи про те, що ОСОБА_1, заявляючи вимогу про визнання за нею права на земельну частку (пай), яка належала її бабі – ОСОБА_2, не зазначила, після кого саме та в якому порядку вона має намір спадкувати вказане майно, не звернув уваги на доводи позивача про те, що вона прийняла спадщину за законом після смерті матері ОСОБА_3, яка, у свою чергу, прийняла спадщину після смерті своєї матері ОСОБА_2, Городищенська міська рада Черкаської області, як відповідач у справі, не заперечувала проти вказаних доводів позивача, а нотаріусом було відмовлено позивачу у видачі свідоцтва про права на спадщину за законом лише з підстав відсутності правовстановлюючого документа на майно спадкодавця та відсутності документального підтвердження родинних відносин померлих ОСОБА_2 та ОСОБА_3.

Таким чином, суди усупереч зазначеним положенням закону належним чином доводи позивача не перевірили, спір по суті не вирішили, а відмовили у задоволенні позову ОСОБА_1 з формальних підстав.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 691/1237/20 (провадження № 61-14225св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100884870>.

14.8. Факт смерті відчужувача за спадковим договором до вирішення справи судом допускає правонаступництво, тому відповідно до положень статті 55 ЦПК України суди мають зупинити провадження у справі та вирішити питання про залучення до участі у справі правонаступника померлого відчужувача

10 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного

позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третя особа – приватний нотаріус Харківського міського нотаріального округу Алтуніна Т. П., про розірвання спадкового договору.

Судами встановлено, що 20 червня 2018 року ОСОБА_1 як відчужувач та ОСОБА_2 і ОСОБА_3 як набувачі уклали спадковий договір, за змістом якого останні зобов'язались виконувати розпорядження відчужувача і у разі її смерті набувають по частці у праві спільної часткової власності на належну їй квартиру.

У березні 2020 року ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третя особа – приватний нотаріус Харківського міського нотаріального округу Алтуніна Т. П., про розірвання спадкового договору.

ОСОБА_1 померла. У грудні 2020 року ОСОБА_3 подав до суду першої інстанції клопотання про зупинення провадження у справі до вирішення питання про залучення до розгляду справи правонаступників померлої.

У березні 2021 року до апеляційного суду звернулася нотаріус Алтуніна Т. П. із заявою, у якій повідомила про звернення до неї із заявами про прийняття спадщини спадкоємців ОСОБА_1, відкриття спадкової справи та наявність складеного останньою заповіту на ім'я ОСОБА_3.

Ухвалою районного суду, залишеною без змін постановою апеляційного суду, провадження у цій справі закрито у зв'язку зі смертю позивача ОСОБА_1.

Закриваючи провадження у справі, суд першої інстанції, з висновком якого погодився і апеляційний суд, виходив з того, що виконання зобов'язань у спадковому договорі нерозривно пов'язані із його сторонами, а відтак спірні правовідносини не допускають правонаступництва, що є підставою для застосування пункту 7 частини першої статті 255 ЦПК України.

Верховний Суд рішення попередніх інстанцій скасував, передав справу для продовження розгляду до суду першої інстанції, оскільки зазначеним вимогам судові рішення попередніх інстанцій не відповідають з таких підстав.

Відповідно до частини другої статті 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Згідно зі статтею 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України (стаття 1304 ЦК України).

Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (стаття 1305 ЦК України).

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача (стаття 1308 ЦК України).

Згідно з частиною першою статті 55 ЦПК України у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу.

У справі, що переглядалася, встановлено, що відчужувач за спірним спадковим договором ОСОБА_1 за життя (у березні 2020 року) звернулась до суду із позовом про розірвання цього договору, а факт смерті позивача до вирішення справи судом допускає правонаступництво у спірних правовідносинах.

Таким чином, оскільки позов про розірвання спадкового договору пред'явлено за життя ОСОБА_1, факт смерті відчужувача до вирішення справи судом допускає правонаступництво у спірних правовідносинах, тому відповідно до положень статті 55 ЦПК України суд першої інстанції мав зупинити провадження у справі та вирішити питання про залучення до участі в справі правонаступника померлої ОСОБА_1, проте відмовив у задоволенні відповідного клопотання ОСОБА_3.

На зазначене суди попередніх інстанцій уваги не звернули, а тому дійшли помилкових висновків про закриття провадження у справі з підстав, передбачених пунктом 7 частини першої статті 255 ЦПК України, чим порушили норми процесуального права, що є підставою для задоволення касаційної скарги, скасування оскаржуваних судових рішень та направлення справи до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі № 643/4873/20 (провадження № 61-9324св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211306>.

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період із 2018 року по лютий 2023 року / Упоряд.: відділ аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС Червинська М. Є. / Київ, 2023. – 168 с.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн:

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 [@supremecourt_ua](https://instagram.com/supremecourt_ua)